

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ

4
SAYI

ISSN: 2687-6124 / E-ISSN: 2718-0166 • HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ • GÜZ / 2021

MAKALELER

The E-Squatter: An Outlook On The Digital Divide

İrem Ece AKPINAR, M. Kemal ÖKTEM, Mehmet TUNCER, Buket KARPAT

The Power Of Arguments In Legal Rhetoric

Filip NOVAKOVIĆ

Sharenting Bağlamında Sosyal Medyada Çocuk İmajının İnşası

Hakan YÜKSEL

Alternatif Finansal Varlık Fiyatlamaya Modellerinin Performanslarının Analizi

Önder BÜBERKÖKÜ

Covid-19 Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri: Birleşik Krallık Örneği

Zehra HOPYAR

Niyazi Berkes: Yaşamı, Eserleri ve Osmanlı-Türk Modernleşmesi Üzerine Görüşleri

İbrahim KUMEK

KİTAP İNCELEMESİ

Kitap İncelemesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876

Özlem Yağmur ŞAFAR

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ HAKKINDA

1. Akademik Düşünce Dergisi, 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkarılan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayınlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.
2. ASOS İndeks, Cite Factor ve Scientific Index Service tarafından taranmaktadır.
3. Akademik Düşünce Dergisi yayın sürecinde Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları uygulamaktadır. Buna ek olarak yayın etiği, etik görev ve sorumluluklarda açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan ilkeler benimsenmiştir.
4. Tüm çalışmalar Turnitin programı tarafından taranmaktadır. Benzerlik oranı %15'i geçen çalışmalar değerlendirmeye alınmamaktadır.

YAYIN BİLGİLERİ

Yayımlayan Kurum	Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Yayınevi	Akademik Düşünce Yayınları
Adres	Kale Mah. Cephane Sk. 5/21, İlkadım/Samsun
Website	akademikdusunce.org.tr/dergi
Dergipark	dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce
E-mail	dergi@akademikdusunce.org.tr
KEP Adresi	akademikdusunce@hs01.kep.tr
Telefon	0850 305 10 75 (Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği) 0541 455 36 55 (Metin ÖZ - İmtiyaz Sahibi)
WhatsApp	0850 305 10 75
Yayın Tarihi	08.12.2021

İMTİYAZ SAHİBİ

Metin ÖZ

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

EDİTÖR

Kaan AKMAN

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

SAYI EDİTÖRLERİ

Öğr. Gör. Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR
Arş. Gör. Sezgin SEZGİN

*Kafkas Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi*

ALAN EDİTÖRLERİ

Kamu Yönetimi	Öğr. Gör. Ozan YETKİN Öğr. Gör. Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Kafkas Üniversitesi</i>
Siyaset Bilimi	Arş. Gör. Oğuzhan KOCA	<i>Ankara Üniversitesi</i>
Kentleşme	Arş. Gör. Sezgin SEZGİN	<i>Kırklareli Üniversitesi</i>
Yerel Yönetimler	Arş. Gör. Aydın AKPINAR	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Uluslararası İlişkiler	Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL ÖZCAN	<i>Kırıkkale Üniversitesi</i>
Ekonomi	Öğr. Gör. Büşra DOĞAN	<i>Kırgızistan Uluslararası K. Ş. Toktomamatov Üniversitesi</i>

DİL EDİTÖRLERİ

Türkçe	Gizem YILDIZAK Şerife BACAĞOĞLU	<i>Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği</i>
İngilizce	Arş. Gör. Merve BAŞKUTLU	<i>Kafkas Üniversitesi</i>

SAYI HAKEM KURULU¹

Prof. Dr. Erol TURAN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim MAZMAN	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Bengül BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Celal KIZILDERE	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Erem SARIKOCA	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Fethi NAS	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Haktan SEVİNÇ	Iğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Nergiz AYDOĞDU	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur SADIÖĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar CANATAN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem KARADUT	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KAAN	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman ARASLI	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ	Gaziantep Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Murat TUYSUZ	Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Özgür İPEK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Metehan TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Dr. Fatih ÇAM	

¹ Sayı Hakem Kurulu unvan ve alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

01

Editörlerin Sunuşu

Editors' Note

Öğr. Gör. Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR & Arş. Gör. Sezgin SEZGİN

MAKALELER - ARTICLES

03

The E-Squatter: An Outlook On The Digital Divide

(E- Gecekondu: Dijital Bir Bakış)

İrem Ece AKPINAR, M. Kemal ÖKTEM, Mehmet TUNCER, Buket KARPAT

30

The Power Of Arguments In Legal Rhetoric

Hukuki Retorikte Argumanların Gücü

Filip NOVAKOVIĆ

50

Sharenting Bağlamında Sosyal Medyada Çocuk İmajının İnşası

Construction Of Child's Image In Social Media In The Context Of Sharenting

Hakan YÜKSEL

69

Alternatif Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin Performanslarının Analizi

Analysis of The Performances of Alternative Asset Pricing Models

Önder BÜBERKÖKÜ

90

Covid-19 Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri: Birleşik Krallık Örneği

Gender Inequalities in Covid-19 Process: Evidence from the United Kingdom

Zehra HOPYAR

107

Niyazi Berkes: Yaşamı, Eserleri ve Osmanlı-Türk Modernleşmesi Üzerine Görüşleri

Niyazi Berkes: His Life, Works and Views on Ottoman-Turkish Modernization

İbrahim KUMEK

KITAP İNCELEMESİ - BOOK REVIEW

125

Kitap İncelemesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876

Book Review: Reform in The Ottoman Empire, 1856-1876

Özlem Yağmur ŞAFAK

SUNUŞ

COVID-19 salgınının olumsuz etkileri, sonlarına geldiğimiz 2021 yılında halen devam etmektedir. Salgının getirdiği çeşitli kısıtlamalar olsa da yayına hazırladığımız Akademik Düşünce Dergisi'nin 4. Sayısında birbirinden değerli çalışmaları okuyuculara sunmaktayız. Farklı disiplinlerin bir arada yer aldığı, özgün makale ve kitap incelemelerinden oluşan 4. Sayı ile sosyal bilimler alanında yeni tartışmalara yer vermek ve literatüre katkı sağlamak niyetindeyiz.

İbrahim KUMEK; *Niyazi Berkes: Yaşamı, Eserleri ve Osmanlı-Türk Modernleşmesi Üzerine Görüşleri* başlıklı makalesinde; Niyazi Berkes (1908-1988)'in Osmanlı-Türk modernleşmesi yazınındaki yeri ve önemine odaklanmıştır. Çalışmada Berkes'in çağdaşlaşma ile dinselleşme arasında diyalektik bir ilişki kurduğu, pozitivist epistemolojik görüşe sahip olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Zehra HOPYAR; *COVID-19 Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri: Birleşik Krallık Örneği* başlıklı makalesinde; COVID-19 salgınının Birleşik Krallık'taki toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışma sonucunda salgının kadınları ev içi şiddetin failleriyle eve kapanmak durumunda bıraktığından ev içi şiddet ve istismara maruziyetin artması, ev içi bakım hizmetinde kadınların erkeklerden daha fazla sorumluluk alması ve bunlardan dolayı mental sağlığın ve iş hayatının olumsuz etkilenmesi sonuçlarına varılmıştır.

Hakan YÜKSEL; *Sharenting Bağlamında Sosyal Medyada Çocuk İmajının İnşası* başlıklı makalesinde; sharenting olarak adlandırılan ve çocukları sosyal medya paylaşımlarının öznesi durumuna getiren bir sorunsalı ele alarak sharenting eyleminin gerek olumlu gerekse olumsuz yansımalarını tartışmaktadır. Çalışma sonucunda sharenting eyleminin genel anlamda olumsuz neticeler doğurduğunu tespit etmektedir. Ebeveynler mevcut sorumluluklarını dikkate alarak ve sosyal medya etkileşim hazırlarını bir kenara bırakarak çocuklarının mahremiyetini koruma altına almalı ve yaptıkları paylaşımlarda tüm olumsuzlukları dikkate almalıdır önerisinde bulunmaktadır.

Önder BÜBERKÖKÜ; *Alternatif Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin Performanslarının Analizi* başlıklı makalesinde; Fama-French faktör modelleri, q-faktör modelleri ve AQR faktör modellerinden oluşan 10 farklı finansal varlık fiyatlama modelinin performansı finansal kuruluşları dikkate alarak incelemiştir. Bu modellerde en küçük kareler yöntemi kullanılarak tekil hisse senetlerine uygulanmıştır. Çalışma sonucunda finansal kuruluşlar için en uygun modelin momentum ve uzun dönem trend dönüş faktörü ile genişletilmiş beş faktörlü Fama-French modeli olduğu tespit edilmiştir. Bulgular ayrıca hisse senedi getirilerini açıklamada en istikrarlı faktörlerin piyasa faktörü, değer faktörü ve momentum faktörü olduğunu göstermektedir.

Filip NOVAKOVIĆ; *The Power of Arguments in Legal Rhetoric* başlıklı makalesinde; insanların tartışma ya da akıl yürütme, konuşma ile kendi tezlerini destekleyen açıklamalar yaparak; dinleyenleri kendi tezlerinin doğruluğuna ikna etmek için yaptığı her şeyin retorik faaliyetlerin bir parçası ve bunun insanları etkilemenin bir mekanizması veya sanatı olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda da çalışmada sistematik olarak hukuki retorik için

argümantasyonun önemi ele alınmaktadır. Çalışma sonucunda hukuki retorikte argümanları günlük yaşamda ve hukukta kullanmanın önemi vurgulanmakta; bu argümanları hukuk öğrencilerinin ve genç avukatların sıkça kullandığı ve doğru kullanabilmek için üzerinde ciddi bir şekilde çalışıldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte en iyi etkiyi ve dolayısıyla başarıyı elde etmek için doğru argüman kombinasyonunun iyi hazırlanması ve bunların konuşmada düzgün bir şekilde düzenlenmesi gerektiği de ifade edilmektedir.

İrem Ece AKPINAR, M. Kemal ÖKTEM, Mehmet TUNCER ve Buket KARPAT; *The E-Squatter: An Outlook On The Digital Divide* başlıklı makalesinde; teknoloji, kentsel gelişim ve gecekondü arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Çalışma sonucunda iki temel tespite ulaşılmıştır. Birincisi, Türkiye'nin bilgi ve iletişim teknolojilerinde önemli ilerlemeler kaydetmesine rağmen, karşılaştırmalı performansta hala Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin gerisinde olduğudur. İkinci sonuç ise dijital uçurumun her geçen gün derinleşmesidir. Hızla gelişmeye devam eden bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi olan ve olmayan bireyler ve topluluklar arasındaki uçurum olarak tanımlanabilecek dijital uçurumun, günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen temel göstergelerden biri olduğu da ifade edilmektedir.

Bu sayıda son olarak, Özlem Yağmur ŞAFAK tarafından yazılan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876* isimli kitap incelemesi yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısının ortaya çıkışında çalışmalarlarıyla yer alan yazarlarımıza, değerlendirme sürecinde kıymetli bilgi ve birikimleri ile yazıların gelişimine katkı sağlayan hakemlerimize ve Akademik Düşünce Enstitüsü bünyesinde derginin yayına hazır hale gelmesine destek olan tüm ekip arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Saygı ve sevgilerimizle...

SAYI EDITÖRLERİ

Öğr. Gör. Hülya KÜÇÜK BAYRAKTAR & Arş. Gör. Sezgin SEZGİN

THE E-SQUATTER: AN OUTLOOK ON THE DIGITAL DIVIDE

(E- Gecekondu: Dijital Bir Bakış)

İrem Ece Akpınar¹ M. Kemal Öktem²,

Mehmet Tuncer³ Buket Karpata⁴

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 14.09.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.11.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.994096

ABSTRACT

Today, "Information and Communication Technologies" is developing rapidly. The development, adaptation and application of technology is important for the efficiency of the administrative competitiveness between countries. These rapidly developing technologies have affected every segment of the society and brought about a problem about accessibility, and they have different reflections in different layers of society. This study first draws a general picture of urban development and squatter houses. In terms of socio-economic conditions, access level, equity, relatively low education, and income levels do not benefit from technology in terms of access to information. Since resources are not distributed equally, qualitative analysis is developed with a sample residing in two squatter houses areas, and significant differences are found that the rate of computer and internet use is high in the 16-39 age groups. How to be an information society and how to overcome digital divide has been discussed.

Keywords: *Squatter houses, Urban Transformation, Social Sustainability, Digital Divide, e- Squatter people*

ÖZ

Günümüzde "Bilgi ve İletişim Teknolojileri" hızla gelişmektedir. Ülkeler arasındaki idari rekabet gücünün etkinliği için teknolojinin geliştirilmesi, uyarlanması ve uygulanması önemlidir. Hızla gelişen bu teknolojiler toplumun her kesimini etkilemiş ve erişilebilirlikle ilgili bir sorunu beraberinde getirmiş ve toplumun farklı katmanlarında farklı yansımaları olmuştur. Bu çalışma öncelikle kentsel gelişim ve gecekonduların genel bir resmini çizmektedir. Sosyo-ekonomik koşullar açısından erişim düzeyi, eşitlik, görece düşük eğitim ve gelir düzeyleri bilgiye erişim açısından teknolojiden yararlanmamaktadır. Kaynaklar eşit olarak dağıtılmadığından, iki gecekondu bölgesinde ikamet eden bir örneklem ile nitel analiz geliştirilmiş ve 16-39 yaş grubunda bilgisayar ve internet kullanım oranının yüksek olduğu yönünde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Nasıl bilgi toplumu olunacağı ve dijital uçurumun nasıl aşılacağı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gecekondu, Kentsel Dönüşüm, Sosyal Sürdürülebilirlik, Dijital Bölünme, e- Gecekondu*

¹ Technology Transfer and Project Management Office, Support Programs and Projects Coordinator, İstanbul Aydın University, i.ece.akpinar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5302-2893

² Prof. Dr. Hacettepe University, Department of Public Administration, kemalok@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2040-426X

³ Prof. Dr. Çankaya University Department of City and Regional Planning, mtuncer@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6625-5589

⁴ Hacettepe University Public Administration Graduate, Science Specialist, karpatabuket@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5269-222X

Introduction

In a well-balanced perspective, solving the problems of urbanization and migration, which are as old as the history of human being, requires a combination of people's consciousness and decisive management (Es and Ateş 2004). An overall priority for public benefit would necessitate a better combination of organizations for those (e-)services including internet provided to squatter houses, as by the definition, relatively limited opportunities causing exclusion of these people living in those areas, and as a response to needs of urbanization (in Es and Ateş 2004: 216, Kartal 1992: 51). Thus, squatter house, functions as "the social order of a community, its establishment, the functioning of the organization and the way in which certain duties are carried out" (in Es and Ateş 2004: 209, Yasa 1970:1). The concept of urban reproduction is used together with or instead of the concepts of urban renewal, urban redevelopment, rehabilitation, and revitalization. Deteriorated structures and social fabrics are developed by various methods within the scope of urban reproduction (Sadioğlu vb, 2020 :245-246).

In Turkish metropolitan areas a huge percent of urban population resides in squatter houses (gecekondu) that are products of fast urbanization process since 1950s, as social mobilization initiated by modernization process. The very same process destroys traditional ties and creates alienation among people as well. People reproduce traditional ties in new forms as hemşerilik ties and associations in which a particular type of social capital is produced. Ergönül and Sadioğlu's (2020: 161) point out that the failure to renew the old urban areas in urban areas, spaces are defined as depression, generally located in urban centers. It continues as an administrative center, it actually eliminates the rural-urban distinction (Sadioğlu et al., 2017:105). Especially through local cooperation between governments and central governments and market actors socio-spatial transformation with adequate supervision (Sadioğlu et al., 2016; Sadioğlu and Eseroğlu, 2017) can be realized. Urban poverty could make up one of the big problem areas, with disadvantages in terms of housing, employment, social insurance, health, and education in addition to income adequacy (Ergun and Koçancı 2017).

This article draws upon the literature on the above-mentioned problems and variables such as social sustainability, digital divide, squatter house, and urban transformation, including firstly, a historic bird-eye views on urbanization and its conclusions in the society. Each building in the city is a part of the social, political and economic process of a certain period. It is the spokesperson and witness of life, formation and reality. in the making from the main materials and workmanship used, from its aesthetic appearance to its economic value. Each

building that constitutes the building bears significant traces of the life of the period it belongs to (Aslantürk Yılmaz, 2021: 460). Then, in the field research section, it endeavors to study the squatter house people's internet and e-government use in daily life with reference to two specific cases based on several interviews to be able to reflect on a focused understanding of real-life situations. Altındağ-Ankara and Kağıthane-İstanbul have been presented to broadly describe the background for the study. Then, case-study interviews are interpreted and discussed on the next titles.

1. Social Sustainability

The urban structures, which are the symbols of economic and social development, and new technologies, have become a center of attraction due to the opportunities provided. Five basic principles can be mentioned to create a socially sustainable society. These principles (McKenzie, 2004: 18-19):

- Equality; equal opportunities should be provided for all members of the community, for those who are financially inadequate and most vulnerable,
- Diversity; promote community diversity,
- Commitment; systems and structures that enable interconnection at the official, informal, and institutional level within and outside the community should be encouraged and provided,
- Life quality; guarantee that basic needs are met for all members at the individual, group and community level and a good quality of life should be developed,
- Democracy and governance; democratic processes, transparent and accountable governance structures should be provided for the community.

The concept of sustainability, which has become a necessity for livable cities, aims for a better environment. It is as important as the corners of the triangle (Munasinghe 2009): Concepts such as poverty, equality, sustainability, and climate change; must be addressed in three dimensions: economic, social, and environmental. Environmental and natural resource economics, environmental-scientific economics, conservation ecology, energy economics, sociology economics, environmental sociology, environmental ethics, etc. these approaches include bridging the three areas (Markandya et al., 2002: 17).

For the steps to achieve sustainable development, there is a need for a consensus on sustainability in communities (Klauer 1999: 120), as a process in which continuous new targets

should be determined and intensive studies should be carried out (Röth et al., 2016). Improving sustainability; to provide basic needs such as social capital, justice, and equality; changes in behavior to achieve environmental objectives, maintaining sustainability; refers to the protection of socio-cultural features in the face of change (Vallance et al., 2011: 342). It has been observed that traditional societies try to tackle more superficial problems, whereas social sustainable societies try to tackle deeper problems (Colantonio 2009: 871), to achieve a better quality of life. Social sustainability emphasizes that the basic needs of individuals must be met. As a result, social sustainability is the society in which today's generations are transferred to future generations.

During the UN Conference on Human and Environment held in Stockholm on 16 June 1972, many principles were adopted. Some of these principles are (Sohn, 1973: 451-506);

Principle 1; Human beings have the fundamental right to freedom, equality and adequate living conditions that allow them to lead a dignified life and have a serious responsibility for the protection and development of the environment for the present and future generations.

Principle 2; The world's natural resources, including air, water, soil, flora, fauna and naturally representative examples of ecosystems, must be protected for the benefit of current and future generations through careful planning or management.

Principle 3; The Earth's capacity to produce vital renewable resources should be maintained and, where practicable, restored or improved.

2. Digital Divide

Digital Divide is defined as the inequality experienced by individuals, firms, or countries at different socio-economic levels in accessing and using ICT (OECD, 2001: 5). The digital divide has created two different groups that are deprived of information and access to information (James, 2001: 160). Although the developments in ICT seem to create new opportunities, there are warnings that may deepen the existing gap between North and South (KoracKakabadse et al, 2000: 172). Because, today's world is no longer divided by ideology, but by technology (Sachs, 2000: 99).

The digital divide, which was previously used to define inequality between individuals in access to ICTs, is now used to highlight inequality between countries. What distinguishes the digital gap from other inequalities is its ability to deepen existing inequalities. The United Nations conclusion provides a clue (ACC, 1997): The gap between ICT and its associated widening between the developed and developing countries are growing and information

poverty is emerging. On the one hand, high-speed, low costs and access to the latest information, education, income, and business connections; on the other hand, low speed and high cost in uncertainty, obsolete information in the time limit dependent on the lack of communication remains blocked (UNDP, 1999: 63).

According to some authors, due to the developer nature of ICT, it will be possible for less-developed countries to catch developed ones after a while (Negroponte, 1998). However, in many LDCs the cost of a personal computer is equal to some years of total wage of a worker, so similar views are quite optimistic (Wolff and MacKinnon, 2002: 8). For example, in Cameroon, an officer needs to pay 1.5% of his salary for connection to the Internet per hour (Demmers and O'Neil, 2001: 50); ICT education constitutes a separate topic of discussion (Dasgupta et al, 2001: 2).

Although the contribution of ICT to the development is controversial (Steinmueller, 2001), how much can governments prioritize ICTs in a country where child diseases are a survival problem, as in many other countries in Africa, because of not receiving the necessary health care? The LDCs have more important problems such as epidemics, environmental problems, and political stability (Menou, 2001: 112). There are three main reasons why the international digital divide has been on the agenda in recent years (Lanvin, 2001). Using ICTs, while have made significant gains in economic efficiency and financial fields, the lack of LDCs has begun to pose a threat to global development; finally, the digital divide increases rapidly.

There is a strong correlation between the per capita income of countries and the level of ICT use (Rodriguez and Wilson, 2000: 13). In this context, the income elasticity of the use of ICT is generally estimated to be greater than one (Quibria et al, 2003: 815). In other words, ICT ownership and use remain a luxury commodity in terms of income elasticity in many countries.

The information society and economy associated with many rankings, the developing countries are generally located in between, for example, according to Rodriguez and Wilson's ICT index values calculated for 108 countries as Turkey, Hungary, Greece, Poland, followed by countries such as Chile and Bulgaria it is situated next 62. US index value of 100.00 in the ranking that Turkey's index value was 9.57 (Rodriguez and Wilson, 2000: 12). Similarly, Harvard University affiliated Center for International Development (CID: Center for 6th International Development) countries to prepare for the world of networking (e-readiness) said

in a report measure based on various indicators, Chile between Turkey and 75 countries, such as Poland, Brazil and South Africa countries in the 41st place (CID, 2002: 297).

Information, computer, internet, and considering factors such as social infrastructure areas, Information Society of International Data Company Index (IDC, 2001), Turkey, according to low- and middle-income countries has good situation in terms of ICT. However, it lags far behind high-income countries. The global digital divide is also increasing (ITU, 2002: 25). Because approximately 90% of Internet users and 85% of Internet hosts are in developed countries (Conhaim, 2001: 1), 95% of secure servers belong to other OECD countries, especially the USA (OECD, 2001: 23). More than half of the households in the United States have their own computers, while in the African continent it is around 1%. Likewise, while around 77 million computers in the US are connected to the Internet, in Bangladesh, and Syria, this number is only 10 (Wolff and MacKinnon, 2002: 1). Finally, at least half of the world's population has never had any phone calls during their lifetime. ICT inequalities are a small part of a major global inequality problem (Shea, 2002: 88).

From the industrial society to the information society, the speed and scope of information is changing. However, there are some difficulties in accessing information that some disadvantaged groups face defining injustice in individuals' access. In measuring digital divide, the indicators used in addition to communication (Sadioğlu, 2020: 900), are infrastructures - the number of computers (alternative access methods available through mobile phones and other technologies) and the amount of internet access. For the home users, the two most important criteria in the digital divide are income and education levels, and other criteria include basic elements such as household size, age, language, and location. Computer ownership and access to the Internet vary considerably depending on household income, but there is an increase in access to low-income groups (OECD, 2001). Some recent national studies confirm this judgment (Demirci, 2021). Turkish Statistical Institute (TSI) published Research-Technology Usage of household; Internet usage rate is 53.8% in citizens between 16-74 years of age by 2014; on the other hand, in April 2013 the percentage of households with Internet access across 49.1% in 2014, while it is stated that this ratio rises to 60.2%.

3. Squatter Houses

Turkey's metropolitan cities are influenced by population growth, migration, etc. The reasons of this situation are the rapid and distorted urbanization. This phenomenon, which is unplanned and deprived of a certain discipline, becomes increasingly capable of destroying natural and cultural values when combined with land speculation (Ömürgönülşen ve Sadioğlu:

20). In addition, some neighborhoods lack of infrastructure and equipment. For this reason, it is necessary to realize fast, effective, economical, and applicable plans and projects and designs in Turkish cities (Sadioğlu vd. 2016; Özgül, 2020)

Especially since the 1950s, there has been a rapid urbanization process. The cities in the western and south-western parts of the country have been subjected to intense migration and distorted urbanization. The cities were first tried to be guided by plans that also had a design dimension (for example, the Jansen Plan in the capital city Ankara), and then, with the overgrowth of the cities, the process of making a zoning plan, which is still valid today, started to be implemented. Although urban textures (zoned areas) that start to form with these plans seem to be more organized than squatter house areas, high density, social reinforcement areas (open and green areas, education, culture, health, etc.) and quality of urban environment are facing problems. Squatter houses of the cities that have become indispensable along with the increasing internal migration in Turkey was considered as temporary. With the conceptualization of buffer-institutions by Kıray, these places, which are seen as temporary regions in cities, have become the main elements of cities. “They thought that when their financial situation is corrected, they would move on to the other districts of the city. The fact that they were seen as a ‘temporary situation’ by the official authorities resulted in the governments' tolerance of the squatter houses, but the squatter house numbers increased rapidly (Şenyapılı, 2004). According to Şenyapılı (2004), there is no concept of squatter house between 1945-1950 yet; with the increase in mechanization in agriculture after World War II, cities became a center of attraction because of the unemployment experienced in rural areas. Compared to rural areas, large cities offer more jobs and living opportunities, triggering migration and migration from rural to urban areas has begun. Ankara, which is at the beginning of industrialization, does not have the infrastructure to handle the housing and employment problems of the increasing population with migration. According to the information provided by Karpaz (1976), 60% of Ankara, 45% of Istanbul and 31% of İzmir consisted of squatter house populations in 1960, it is now found in many cities of Turkey.

Flat Ownership Law (Law no 634) or improvement plans defined in amnesty law no 2981 also gave way to transformation of squatter houses to apartment, including the transformation of the land, have not been able to fully meet the needs of people who are accustomed to live in squatter houses (Heper, 1978; 56). The better these regions where poor people live are analyzed, the more successful the projects and the more sustainable the approach will be.

3.1 Urban Transformation

The objectives of TOKI's urban regeneration projects have been stated as improving the quality of life, balancing increasing economic imbalances and global pressures, eliminating social inequality, and housing shortage and establishing neighborhoods that prioritize values (TOKI, 2015). Under the name of urban transformation, these settlements are being demolished and replaced by multi-store high-rise buildings. These socially marginalized, poor groups living in the squatter house district have a tendency for mutual solidarity and mutual assistance that emerge from living together in the same environment (Manzo, Kleit & Couch, 2008). As Familiarity with the environment, the years spent in that environment, the memories accumulated by the events and the strong social relations established are effective in creating deep emotional ties with the house and neighborhood. Sharing relationships with neighbors reinforce emotional relationships with that environment (Williams, Patterson, Roggenbuck and Watson, 1992).

Having the garden of the houses increases the satisfaction, the gardens opening to the streets help to develop the neighborhood relations (Wilcox, 1998). As can be seen, 'The solidarity and cooperation among the poor and the role of the housing environment in the lives of the poor emerges much stronger in the outer neighborhoods (Erman, 1997). Mass-housing has brought with it many criticisms (Keleş 2014). People living in the squatter houses, mass housing; complained that they could not interact with the nature they could live in the squatter houses. Bektaş and Yücel (2013) stated that 'public housing is limited to physical renovation only and social, economic and cultural characteristics of people living in the region are not taken into consideration'. Özdemirli (2014) stated that mass-housing projects provide demographic change and physical improvement instead of improving the conditions of the people living in their areas; therefore, it disrupted the social fabric of the city. Davis (2007) 'considers the incompatibility of high-rise mass housing projects with the economic conditions and social structures of the poor as a mistake that has been going on since ancient times and states that urban planners have repeated this error for many years'. It has been thought that the squatter house population cannot live due to financial problems and adaptation to apartment life

As some authors would defend a hypothesis that "globalization claims to be inevitable, progressive, and new, and the big metropolises of the countries entered the race to become a global city, regulate their cities and economies for realization of urban transformation projects. The neoliberal program that started to be implemented after 1980 in Turkey and this program's

global city developed as part of projects and applications make Istanbul a global city (Öktem 2006: 53-54). It has put it into an inter-city competition to take part in the league. Although not included in most of the hierarchies of the city, these projects implemented and major transformations on its spatial structure has led to these transformations to the city of global city projects, the global city benefit from the benefits of the global economy will benefit and the benefits from top to bottom showed that they were not very successful in realizing their promises that they would spread to all classes. On the contrary, the restructuring of the city in the last twenty years, structuring and transformation have shown that these projects have caused income inequality in the city, social polarization, increased spatial segregation, urban tension and channels the limited resources of the city for the interests of certain classes: unemployment, social polarization, poverty, and problems such as spatial segregation have been due to the fact that it falls behind in the race to become a city, or is it because of being a world city? Although international firms' concentration of their centers here, having transportation and communication networks, with high-level specialized services, media, ideological permeation through culture and defined as the main features of cities, we would not easily assume that a wide range of socio-economic segments – especially squatter houses - of cities are able to access those projected privileges of metropolitan cities. For example, the gap between income groups has dramatically increased, the richest 20% receives 64.13% of the total income in 2000 as a rate above the country average (in Öktem 2006: 61 Sönmez, 2001).

After 1980s and economic crisis, it has been argued that there has been a shift from soft-integrative urbanization to tense-exclusionary urbanization, the balance has been lost and first the deterioration of squatter houses has been raised with segregation dynamics within the cities in Turkey (Işık and Pınarcıoğlu 2015). Cities reflect inequalities in modern times, exposed to intense pressure and invasion of the capital. The city, which is considered as a new and profitable investment area with neo-liberal policies, is designed for the market needs. The urban poor are those who are negatively affected by these transformation processes, urban poverty could be examined through the transformation of neoliberal policies. Thus, after the urban transformation, details of the new social exclusion and decomposition processes of the urban poor, low income entirely from ownership or income subject to deprivation and calories needed to survive type of poverty associated with the "absoluteness" of poverty; same status and income level people depending on space and living units changing poverty "relativity", such as "chronicity/permanence", "subjectivity", and "inability to consume" poverty types (in Koçancı and Ergun 2018: 52, Bauman's 1999). When squatter houses have become functionally obsolete

for the industry, such as providing workforce, they have been sacrificed. In this process, their population has started leaving their residential areas (in Koçancı and Ergun 2018: 58, Aslan, 2006: 105-106).

The representation of the *gecekondu* people varies in different time periods, namely, the “rural Other” in the 1950s and 1960s; the “exploited/disadvantaged Other” in the 1970s; the “diversified Others” and the “undeserving rich Other” versus the “urban poor Other” in the 1980s and 1990s; and finally, the “threatening Other/*varoşlu*” vs. the “*gecekondu* people as agents” in the late 1990s and 2000s (Erman 2004). It has been emphasized that there is a need to find a new terminology and perspectives in studying *gecekondu* people that would not imply inferiority, and not lead to defining them as the Other(s).

One would examine urban transformation with the crisis of capitalism and the relation of this transformation between poverty. From Fordist production model to post Fordist production model has been argued to show its impact also on cities and social relations. The problematic-squatter areas of city have been forced to adapt urban generation projects. But such projects would also cause poverty and othering by contribution to capitalist transformation of cities (Özkan and Sidal 2008). Decreased permanent/secure jobs have characterized the gradual permanence of the (unstable and fragmented post Fordist) labor market economy and employment regime. The poverty trap for the vocationally uneducated large segment of the population would prevail. The financial investors of the city center are the headquarters of the companies, bureaucracies, and new service activities, reduce the likelihood of settling and housing for low-income groups (Özkan and Sidal 2008: 39).

4. A Brief Outlook On Background For Research

After the World War II, the acceleration of migration from villages to the city brought some problems. Unhealthy settlements have been formed and it is very difficult to plan in these places. Uncontrolled migration led to rapid population growth, and when it was added to problems of planning, infrastructure and lack of resources, the situation became inextricable. Ankara is a city formed because of thousands of years of accumulation.

Phrygian, Galati, Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman and the Republic periods in Ankara today is the accumulation of overlap. After the proclamation of the Republic and the Capital, the international planning contest opened in 1928, famous German urbanist / architect Prof. Hermann Jansen wins. An international reputation of Ankara was that it was one of the first planned capitals. It was always compared with Canberra and Brasilia with its beauty and

splendor of the new capital ... A new town established “Yenişehir” right next to it, not on the old one. This plan was to develop Ankara as a garden city “Bahçeşehir”, and to create a pedestrian-weighted, low-density capital “Başşehir”.

As a matter of fact, after the 1960s, houses with gardens district “Bahçelievler”, which was demolished one by one and renewed in many stores and whose gardens remained only in its name, was formed in this way. In the 1950s, Saraçoğlu, Yenimahalle, Mebusevleri, Aydınlikevler, Güvenevler et al. housing units also maintained this “Bahçeşehir” ideal. However, a new plan was needed, in the face of rapid growth and blessing (Squatter!). The 1957 Plan is known as the Yücel - Uybadin Plan and targets a population of 750 000.

The metropolitan Ankara has been around its historical core since its establishment in the capital, 40-50 km. spread to the wall, the impact of the surrounding roads has reached a macro form in the form of oil stains. The squatter houses, which started on the ridges of Altındağ, were reflected around the Castle. The squatter houses formed the housing stock of the city up to 60-70%. The rural heritage / natural area located around the old urban fabric, which is in harmony with the historical cultural area, was negatively affected by this development and swallowed in the generations of growth. The vacant social fabric of the abandoned historical environment has been replaced by cheap labor needed by new sectors in the growing city. In fact, this phenomenon is also the beginning of a vicious circle: the richer historical environment becomes impoverished, and the poor social segments may also be deprived of all kinds of urban services in this environment that cannot reproduce itself.

With the squatter house improvement plans, these regions were not opened for improvement, but were opened to demolition and reconstruction with land arrangements. The squatter house problem was perceived not as a part of the zoning law, but as a building and urban land problem. With the legal framework, the squatter house areas were transformed into urban zoning parcels and opened to the process of demolishing and reconstruction with the Reclamation Zoning Plan. It has been pointed out that in 1950 that the population of Kâğıthane increased due to the mass migration of Istanbul . This flat-faced subsistence difficulty and new industrial facilities established in the cities have accelerated the migration towards the countryside. In 1957, with the closure of the Gas Factory in Dolmabahçe and the takeover of the Kağıthane, or the workers in the vicinity, they started to form the Talatpaşa District by making squatter houses. The acceleration of the immigration of the 1950s to the Balkan immigration caused the increase of Immigrant Houses built into Kâğıthane. It has also led to a cultural and economic separation within the same neighborhood. With the migration wave in

Yugoslavia on the road in the 1980s, the rapid industrialization in the region has accelerated, where new factories rapidly take squatter houses. The acceleration of industrialization in the district of Kâğithane and the increase in the number of these settlements, which were established on uninhabited lands and have city plans, caused “unplanned urbanization.

A Qualitative Study on the City and the e-Squatter Houses: The Digital Divide?

The aim of this study; is to consider the digital environment and living in the squatter houses with the difficulties encountered in access to information and communication technologies, and the investigation of the digital divide. In this qualitative research designed to solve these problems; the demographic characteristics of the sample of 30 participants living in the squatter house area, which constitute the sample size of the study, were investigated. In this study, to obtain data, the participants were asked semi-structured and open-ended questions in the squatter house area as selected as a pilot region. The variables used to determine demographic characteristics were age, gender, marital status, place of birth and growth, place of residence, education status and profession of his / her mother, father (if any), income, computer and internet access, household size and place of residence. A total of 30 men and women aged 16-70 years voluntarily participated in the study. According to this research, the rate of computer and internet use of the average participants is almost negligible. The rate of computer and internet use is high in the 16-39 age groups.

The primary assumption of this study is that the socio-economically disadvantaged, low educated, and low-income groups living in the squatter house district cannot sufficiently access information communication technologies due to financial impossibilities, some do not know how to use these technologies, and most of them do not even know the benefits of this technology. And therefore, to investigate the problems these people have in accessing technologies and to examine the demographic characteristics of households and explain correlation and cause-effect relations of the variables to bring some solutions. Based on this, preliminary determinations have been made regarding the differences in relatively less-developed squatter house areas.

5. Findings

As referred before, 18 (60%) of the participants were female and 12 (40%) were male. The age range of the participants is 16-71. In this survey, thirty structured questions and then open-ended questions were asked. As a result of the questionnaire conducted with thirty participants, some cases were tried to be revealed. It can also be argued that the inequality is too deep to be limited to the digital divide. As a result, there were many gaps (digital, socio-

economic, standards of living, and so on) in the region where the survey was conducted. It was concluded that the size of the digital divide investigated was very deep.

Although most households in the region wish to do so, they cannot access information and communication technologies due to financial difficulties, and some of the owners of computers do not know how to use it. Many of them are not aware of the benefits of this technology and this is one of the main problems that can be listed as the cause of this gap. It can be said that the difficulties faced by these low-income and less-educated citizens in accessing information have marginalized them digitally. As a result of the answers given by the people of the region, they do not trust the virtual environment and they want to see their interlocutors in their transactions. In this region, which is within the scope of urban transformation zone, it is concluded that the households who do not have internet and computers in the household use the internet from their mobile phones and that the public uses the internet mainly with social media.

Civil status of participants is married 25 (%83.3), single 4 (%13.3), and divorced 1 (%3.3). As shown in the table 1, most of the participants were born in cities other than Ankara.

Table 1. *Provincial Place of Birth of Participants %*

<i>ADİYAMAN</i>	1	3,3
<i>AĞRI</i>	1	3,3
<i>ANKARA</i>	12	40,0
<i>BARTIN</i>	1	3,3
<i>BATMAN</i>	1	3,3
<i>ÇANKIRI</i>	1	3,3
<i>ÇORUM</i>	9	30,0
<i>KAZAKİSTAN</i>	1	3,3
<i>NİĞDE</i>	1	3,3
<i>SİNOP</i>	1	3,3
<i>SİVAS</i>	1	3,3
<i>Total</i>	30	100,0

Sub-provincial place of birth of participants is also diverse (from seven regions of the country), however after Mamak / Ankara, second focused grouped of sub-provinces is within Sungurlu / Çorum (see Table 2).

Table 2. Sub-provincial Place of Birth of Participants %

<i>AKÇAKENT</i>	1	3,3
<i>ALTINDAĞ</i>	1	3,3
<i>BAHÇELİEVLER</i>	1	3,3
<i>BOYABAT</i>	1	3,3
<i>ÇANKAYA</i>	1	3,3
<i>ÇAYIRKÖY</i>	1	3,3
<i>KALECİK</i>	2	6,7
<i>KANGAL</i>	1	3,3
<i>KOYUNLU</i>	1	3,3
<i>MAMAK</i>	8	26,7
<i>MERKEZ</i>	2	6,7
<i>PATNOS</i>	1	3,3
<i>SUNGURLU</i>	8	26,7
<i>ŞABANÖZÜ</i>	1	3,3
<i>Total</i>	30	100,0

Education level of the sample is low; generally speaking, majority is at the average (primary + secondary) or intermediate level (Table 3).

Table 3. Education %

<i>Did Not Go to School</i>	4	13,3
<i>Primary School</i>	14	46,7
<i>Secondary</i>	4	13,3
<i>High-School</i>	6	20,0
<i>College/University</i>	2	6,7
<i>Total</i>	30	100,0

Samples ‘spouses’ education level in general is also far from high school nor university (table 4).

Table 4. Spouse’s Education %

<i>Did Not Go to School</i>	8	26,7
<i>Primary School</i>	12	40,0
<i>Secondary</i>	5	16,7
<i>High-School</i>	3	10,0
<i>College/University</i>	2	6,7
<i>Total</i>	30	100,0

Occupation of the sample is usually donating irregular, lower income, or no income (table 5).

Table 5. Occupation %

Worker	5	16,7
Self-Employment	5	16,7
Retired	2	6,7
Not Working	18	60,0
Total	30	100,0

Father’s occupation is another indicator of low potential for living-standards (Table 6).

Table 6. Father’s occupation %

<i>Worker</i>	5	16,7
<i>Self-Employment</i>	8	26,7
<i>Retired</i>	17	56,7
<i>Total</i>	30	100,0

Mother’s occupation is not indicated, as a matter of fact, no expertise and not-working is reflection of life-style in those neighborhoods; this situation (being a house-wife) would not necessarily be a negative factor in terms of child-upbringing. However, in terms of income, this would mean limited financial resources (Table 7).

Table 7. Mother's Occupation %

<i>Not-Working (Housewife)</i>	30	100
--------------------------------	----	-----

Mother & father living together percentage is very low, as another indicator of relatively limited financial and emotional capacity of families to take care of its members' well-being and education (table 8).

Table 8. Mother & Father Living Together %

<i>Yes</i>	4	13,3
<i>No</i>	26	86,7
<i>Total</i>	30	100,0

Home ownership is less than a half of the sample as another indicator of less financial strength of the households (table 9).

Table 9. Home Ownership %

<i>Own</i>	14	46,7
<i>Rent</i>	16	53,3
<i>Total</i>	30	100,0

Monthly income is at most at a level of minimum wage (table 10).

Table 10. Monthly Income %

<i>No Income</i>	2	6,7
<i>Less Than Minimum Wage</i>	1	3,3
<i>Minimum Wage</i>	27	90,0
<i>Total</i>	30	100,0

Additional income opportunities of the sample are very limited (table 11).

Table 11. Additional Income %

<i>Yes</i>	5	16,7
<i>No</i>	25	83,3
<i>Total</i>	30	100,0

Monthly family-expenses mainly are made for minimum living-standards (electricity and rent, food), education expenses are limited as a vicious-cycle of lower income potential (table 12).

Table 12. Monthly Family-Expenses %

<i>Electricity-rent</i>	13	43,3
<i>Food</i>	16	53,3
<i>Education</i>	1	3,3
<i>Total</i>	30	100,0

Internet access is around 66% of the sample, corresponding to level of general statistics in Turkey (table 13).

Table 13. Internet Access %

<i>Yes</i>	20	66,7
<i>No</i>	10	33,3
<i>Total</i>	30	100,0

Internet-usage level is at a fifty-fifty balance (table 14).

Table 14. Internet-usage %

<i>No</i>	13	43,3
<i>Very Often</i>	10	33,3
<i>Sometimes</i>	5	16,7
<i>Only if an Official Requirement</i>	2	6,7
<i>Total</i>	30	100,0

Usage of new ICT is a bit more 50% (table 15).

Table 15. Usage of New ICT %

<i>Yes</i>	17	56,7
<i>No</i>	13	43,3
<i>Total</i>	30	100,0

Home-based computer and internet access looks very limited even if there is a computer (table 16).

Table 16. Home-based Computer and Internet Access %

<i>None</i>	10	33,3
<i>Computer</i>	17	56,7
<i>İnternet</i>	3	10,0
<i>Total</i>	30	100,0

Computer-skills of half of the sample is at moderate level (table 17).

Table 17. Computer-skills %

<i>None</i>	13	43,3
<i>Medium Level</i>	17	56,7
<i>Total</i>	30	100,0

Internet-usage level is at most at medium level for half of the sample (table 18).

Table 18. Internet-usage Level %

<i>None</i>	13	43,3
<i>Medium level</i>	17	56,7
<i>Total</i>	30	100,0

Computer-skills learning method is based on self-learning for up to 50% of the participants (table 19).

Table 19. *Computer-skills Learning Method %*

<i>None</i>	13	43,3
<i>School</i>	2	6,7
<i>Self-learning</i>	15	50,0
<i>Total</i>	30	100,0

Facing technical difficulties has been reflected less as a problem of a 1/3 of the sample, this would be an indicator of not necessarily being good at it, but not even touching technology, or using it very seldom (table 20).

Table 20. *Facing Technical Difficulties %*

<i>Yes</i>	11	36,7
<i>No</i>	19	63,3
<i>Total</i>	30	100,0

Reason for internet-use is basically for social media (table 21).

Table 21. *Reason for Internet-use %*

<i>None</i>	13	43,3
<i>School Homework</i>	1	3,3
<i>Social Media</i>	16	53,3
<i>Total</i>	30	100,0

Table 22. *Descriptive Statistics*

	<i>N</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>	<i>Average</i>	<i>Standard Deviation</i>
<i>Age</i>	30	16	71	45,60	15,837
<i>Number of Children</i>	30	0	5	2,27	1,337
<i>Number of Households</i>	30	1	7	3,80	1,690
<i>Number of Rooms</i>	30	1	3	2,20	,551
<i>Years- at the Same House</i>	30	2	45	17,17	15,079
<i>Years - Computer Owning</i>	30	0	20	5,50	6,084

<i>Years - Internet Access</i>	30	0	18	4,97	5,391
<i>Computer Use a Day</i>	30	0	12	3,07	3,832
<i>Valid N (Listwise)</i>	30				

Meaningful statistical differences according to descriptive statistics

1. According to statistical analysis, there is a difference between the average age of those who do not know how to use computers and those who know at intermediate level. That means while the mean age of those who did not know how to use computers was 60.31, the mean age of those who knew moderate was 34.35. This difference was statistically significant ($p = 0.000$). (Analyzed by Mann Whitney U test). Negative evaluations on this issue are increasingly seen in the society.

2. This result also affects e-government services use and has very same conclusion. The mean age of the non-users of e-government services was 60.31, while the average age of the users was 34.35. This difference was statistically significant ($p = 0.000$). (Analyzed by Mann Whitney U test).

3. While not all e-government services users knew how to use computers, all of them used computers at a moderate level. This difference was also statistically significant ($p = 0.000$) (Analyzed by Pearson Chi-Square test).

Yahya Kemal District is one of the oldest quarters of Kağıthane. During the Ottoman-Russian War between 1877 and 1878, a large part of the population that came to Istanbul from both the Balkan geography and the Caucasian geography settled in Kağıthane district. The acceleration of Balkan migrations in the 1950s caused an increase in the number of residences in Yahya Kemal District. The wave of immigration from Yugoslavia in the 1980s also caused the population of Kağıthane to increase. According to the 2018 data of TURKSTAT; The population of Kağıthane is 437,026. This population consists of 220,089 men and 216,937 women. 50.36% of the district is male and 49.64% is female (6) (TÜİK, 2019). In this respect, it is Yahya Kemal Mahallesi, which is one of the old settlements in Kağıthane, one of the most populous cities of Istanbul and has an important population density of 17.758 (7). Between 04.02.2019 - 09.02.2019, 100 people were interviewed in Yahya Kemal District. This group, which consists of people between the ages of 25-40, is 90 women and 80 men. The responses of the interviewed individuals are summarized in the sample table below:

Table 23: Rates of Answers Given to Questions Asked to Neighborhood Residents

<i>Is your internet access speed good</i>	Yes %23,53	No %76,47
<i>Is Using Internet active during the day?</i>	Yes %61,76	No %38,24
<i>Is there a home-based computer and internet access</i>	Yes %69,41	No %30,59
<i>Do you benefit from computer skills learning method online training?</i>	Yes %30,59	No %69,41

As seen in the table, 23.53% answered yes to the question of whether your internet access speed is good or not. When asked why, they stated that there were difficulties in shooting due to infrastructure. Is internet usage active during the day? 61.76% of the participants answered yes to the question. They stated that they access the Internet most of the day to study, watch movies, and even watch recipes. Most of those who say no are working people.

Is there a home-based computer and internet access problem? Participation rate is high. There are desktop computers and tablets, especially laptop, in the homes of the interviewees.

Do you benefit from computer skills learning method online training? We can say that the rate of 69.41% who answered "No" to the related question is mostly those who emphasized that the access in the first question was bad. Benefiting from digitalization, clean energy, and technologies as well as innovative transportation technologies to adopt a city approach, thus offering more environmentally friendly options to residents, and a city is committed to increasing sustainable economic growth and improving service delivery. Urban transformation projects, in fact, aims to improve and transform economic, social, physical, and environmental structure of the areas. However, these projects, local governments and different interest groups began to turn into a source of income, hence a deviation from the original goal. In addition, the long-term implementation results of urban transformation projects, it is said to cause different problems in the city. In addition to digital governance tools, e-government strategies, national information, and communication. Urban management needs to support the development of policies regarding technologies. Including geospatial information systems use of digital platforms and tools, long-term integrated urban and regional planning and design, incentives to improve land administration and management and to ensure access to urban and metropolitan services.

Significant statistical differences according to descriptive statistics

1. According to statistical analysis, there is a difference between the average age of those who do not know how to use computers and those who know at intermediate level. That means while the mean age of those who did not know how to use computers was 60.31, the mean age of those who knew moderate was 34.35. This difference was statistically significant ($p = 0.000$). (Analyzed by Mann Whitney U test).

2. This result also affects e-government services use and has very same conclusion. The mean age of the non-users of e-government services was 60.31, while the average age of the users was 34.35. This difference was statistically significant ($p = 0.000$). (Analyzed by Mann Whitney U test).

3. While not all e-government services users knew how to use computers, all of them used computers at a moderate level. This difference was also statistically significant ($p = 0.000$) (Analyzed by Pearson Chi-Square test).

Conclusion

This sample from a shanty-town neighborhood uses computer and internet in general for social media. Among the participants, there are people who do not use the e-Government and who are not aware of such a system, providing service independent of working time, facilitating the life of the citizen, and providing with fast, secure, and one-stop access to public services with a single password without any time, space problems. A few of those who are aware of the e-Government have conclude that they do not know how to use this system. A few of the participants stated that they knew how to use the e-Government and that they used the system to check whether their social security insurance was paid. Some participants stated that they did not find the e-Government reliable, and that the transactions performed without a civil servant created dissatisfaction among them.

Based on the findings of the research and surveys conducted in the literature, the necessity of providing resource priority in these areas where cultural adaptation is not easy for the sustainable city and the successful implementation of buffer mechanisms that ensure the integrity of the social structure can be presented as an option that can prevent the deepening of this digital gap.

In conclusion, two main results can be brought to the agenda in this study. First, although Turkey has made significant progress in information and communication technologies, it is still behind OECD countries in comparative performance. The second result is that the digital divide

is deepening day by day. Information and communication technologies continue to develop rapidly. It has succeeded in influencing all segments of society and has brought about a major problem with accessibility. The digital divide, which can be defined as the gap between individuals and communities with and without access to these technologies, is one of the main indicators that determine the level of development of today and countries. One of the main problems that can be listed is the fact that people cannot access these technologies due to financial difficulties; some do not know how to use these technologies even if they have access to them, and most of them do not even know the benefits of this technology. In short, even a few of these reasons cause people to be digitally marginalized, less interacting. However, accessing to these basic technologies, which we cannot work without, should be a right for everyone.

In general, the results of this study, indicates that there is a need for developing projects for disadvantaged groups, and it is important for closing the existing digital gap. Countries should set such policies that households have computers and although these individuals with low income have computers, a few more items such as electricity bill and internet fee are added to their expense-items. Therefore, the burden of these citizens, who suffer from a shortage of living standards, is getting heavier every day. Public policies should support these disadvantaged families through policies tailored to the needs and available to everyone. Fortunately, Turkish public administration has recently regulated this issue by financially supporting lower income households' electricity bill for a basic amount of standard living. Internet access fees should also be reduced, mobilization of computers and internet usage should be initiated in the country and free computer-literacy courses would be provided for everyone. Information and communication technologies by the development index in Turkey also in all regions, especially the digital divide between the eastern and western parts. To increase computer literacy, more investments should be made in education, effective and efficient use of the internet should be ensured without disregarding the determination of policies.

Bibliography

- ACC, (1997). Statement on universal access to basic communication and information services. <http://www.itu.int/acc/rtc/acc-rep.htm>. (Erişim: 23.12.2002).
- Aslantürk Yılmaz A. (2021). “Ontolojik Yaklaşımda Mahallenin Fragmanına Sultan Filmi Üzerinden Bakmak”, *SineFilozofi Dergisi*, Cilt, Sayı, 455 – 471.
- Bektaş, Y., Yücel, C. (2013). Ankara-Altındağ tepesi gecekondu bölgesi'nde mekânsal ayrışmanın gözlenmesine yönelik bir araştırma, *Megaron*, 8(2), 115-129.

- Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: istatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum (8. Baskı). Ankara: Pegem.
- CID (2002). The global information technology report 2001-2002: readiness for the networked world, Center for International Development at Harvard University.
- Colantonio, A. (2009). Social sustainability: a review and critique of traditional versus emerging themes and assessment methods. In Horner, M., Bebbington, J., Emmanuel, R. (Ed.), SUE-Mot Conference 2009: Second International Conference on Whole Life Urban Sustainability and Its Assessment: Conference Proceedings, (865-885). Loughborough: Loughborough University.
- Conhaim, W. W. (2001). The global digital divide, *Information Today*, 18(7), 2001, 1-3.
- Davis, M. (2007). *Planet of slums*. New York: Verso.
- Dasgupta, S. et. al. (2001). Policy reform, economic growth, and the digital divide: an econometric analysis. World Bank, Development Research Group Working Paper. (Erişim: 13.01.2003).
- Demirci, K. (2021). E - belediye uygulamasını kullanan kent yerleşiklerinin görüşlerinin değerlendirilmesi: Buca belediyesi örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (70), 25-44.
- Demmers, J., O'neil, D. (2001). Leavers and takers: alternative perspectives on universal access to telecommunications technologies. *Techné: Journal of the Society for Philosophy and Technology*, 5(3), 41-61.
- Erbaş, H. and Soydemir, P. (2011) "Sermaye Hareketleri ve "Küresel Kent" olma yolunda İstanbullar", Şahinkaya ve Ertuğrul (ed.) *Bilsay Kuruç'a Armağan*: 635-676.
- Ergun, C. and Koçancı, M. 2017, "Yoksulluk ve Kentsel Mekan Üzerine Birkaç Not...", *Toplum ve Demokrasi*, 11, 24, Temmuz-Aralık: 201-228.
- Ergönül, E , Sadioğlu, U . (2020). "Kentsel Çöküntü Alanları Üzerine Teorik Bir Tartışma", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , Cilt 11 Ek Sayı-1 , 155-180
- Erman, T. (1997). Squatter (gecekondu) housing versus apartment housing: Turkish rural-to-urban migrant residents' perspectives, *Habitat International*, 21 Mart 1997, 91-105.
- Erman, T. (2004) 'Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları' *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°1 - Gecekondu, URL: <http://www.ejts.org/document85.html>.
- Es, M. and Ateş, H. (2010) "Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Journal of Social Policy Conferences*, 48: 205-248. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusskd/issue/890/9892>.
- Heper, M. (1978). *Gecekondu Policy In Turkey*. İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- IDC (2002). *World timesinformation society index: measuring the global impact of information technology and internet adoption*. International Data Corporation.
- Işık, O. and Pınarcıoğlu, M. M. (2015) *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, (10. B.).
- ITU (2002). *World telecommunication development report*, international telecommunication union, Geneva: ITU Publications.

- James, J. (2001). Information technology, cumulative causation, and patterns of globalization in the third world. *Review of International Political Economy*, 8(1), 147-162.
- Kartal, S. K. (1992) *Kentlileşme*, Adım Yayıncılık, Ankara.
- Kılınç, A. Z. & Bezci, B. (2014) “Kentleşme, Gecekondu ve Hemşerilik”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6, 2: 323-344. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/akademikincelemeler/issue/1548/19024>.
- Koçancı, M and Ergun, C. (2018) “Kent Yoksulluğunun Kentsel Dönüşüm Üzerinden Okunması Urban Poverty Reading Through Urban Transformation”, *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 23, 1: 51-68.
- Korac-Kakabadse, N.et. al. (2000). Information technology and development: 10 creating it harems fostering new colonialism or solving wicked policy problems. *Public Administration and Development*, 20, 171-184.
- Lanvin, B. (2001). Bridging the digital divide: is it too late? *Communications & Strategies*, 41(1). (Access: 20.10.2002).
- Manzo, L. C., Kleit, R. G. and Couch, D. (2008). Moving three times is like having your house on fire once: the experience of place and impending displacement among public housing residents. *Urban Studies*, 45 (9): 1855-1878. .
- McKenzie, S. (2004). *Social sustainability: towards some definitions*, Hawke Research Institute Working Paper Series, No 27, Hawke Research Institute University of South Australia Magill, South Australia.
- Mclean, G.N. (2005). *Organization development: principles, processes, performance*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Menou, M. J. (2001). The global digital divide: beyond ICT era. *Aslib Proceedings*, 53(4), 112-114.
- Munasinghe, M. (2009). *Sustainable development in practice: sustainomics methodology and applications*. New York: Cambridge University Press.
- Negroponte, N. (1998). The third shall be first the net leverages latecomers in the developing world. *Wired Magazine*, January.
- Neuman, W.L. (2003). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches* (5. Ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- OECD (Organization for Economic Co-operation and Development). (2001). *Understanding the digital divide*. www.oecd.org/pdf/M00002000/M00002444.
- OECD (2001). *Understanding digital divide*. Paris: OECD Publications. Access: 12.10.2010.
- Oruç, E., Arslan, S. (2002). *Sayısal uçurumun önlenmesi: stratejik plan*, Telekomünikasyon Kurumu. Sektörel Araştırma ve Stratejiler Daire Başkanlığı.
- Öktem, B. (2006) “Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP’nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul’un Kentsel Dönüşüm Projeleri “, *Planlama*, 2: 53-63.
- Ömürgönülşen, U., Sadioğlu, U. (2009). “Türkiye’de Yakın Dönemde Yapılan Yerel Yönetim Reform Çalışmalarının İl Özel İdarelerine Yansımaları”. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 18/1, 1-22.
- Özdemirli, Y. K. (2014) *Alternative strategies for urban redevelopment: a case study in a squatter housing neighborhood of Ankara*, *Cities* (38), 37-46.

- Özkan, Y. E. and Sidal, S. (2008) “Kentın Dönüşümü ve Yoksulluk / The Urban’s Transformation and Poverty”, Education Science Society Journal, 6, 24, Autumn: 22-49.
- Rodriguez, F., Ernest J. W. (2000). Are poor countries losing the information revolution? World Bank, The Information for Development Program Working Paper, May 2000. (Access: 20.08.2002).
- Röth, L., A. Kaiser, Cß. Varol and U. Sadioğlu (2016). Centre-Periphery Conflict and Ideological Distance in Turkey. Swiss Political Science Review 22(4): 585–607.
- Quibria, M.G. et. al. (2003). Digital divide: determinants and policies with special reference to Asia. Journal of Asian Economics, 13, 811- 825.
- Sadioğlu U, Ömürganülşen U , Ergönül E, ve Erkul A. K. (2020), “Kentsel Dönüşüm Projelerinin Hazırlık Ve Uygulama Aşamalarında Sosyal Boyutun Analizi: İzmir Örneği”, Memleket Siyaset Yönetim, Cilt: 15 Sayı: 34 Sayfa Aralığı: 243 - 281
- Sadioğlu, Uğur, Tiryaki Veysel ve Abdullah Korkmaz (2016), “Altındağ Belediyesi Örneği Üzerinden Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Politikasının Değerlendirilmesi”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 71 (3), s. 757-796.
- Sadioğlu, U.(2020).Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Anlamı, Aktörleri ve Amaçları, İdealkent, Cilt 11, Sayı: 30, ss.878-908.
- Sadioğlu, U., Dede, K. ve Yüceyılmaz, A. (2017). Yeni Büyükşehir Belediyesi Modelinde Belde Belediyelerinin Sonu: Değirmendere Örneği. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35(2), 95-119.
- Sadioğlu, U. ve Eseroğlu, İ. (2017). Kentsel Dönüşümde Kültürel Birikimin Sürekliliği, Kimliğin Muhafazası Ve Aidiyetin Geliştirilmesi: Konya-Bedesten Örneği. U. Ömürganülşen, M. K. Öktem ve U. Sadioğlu (Ed.), Sürdürülebilir kent ve çevre yönetimi üzerine yazılar I (ss. 223-247). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Sachs, J. (2000). Today’s world is divided not by ideology but by technology. The Economist, 26 July 2000, 99.
- Shea, W. R. (2002). Global dialogue. Canadian Journal of Sociology, 27(1), 83-89.
- Sohn, L. B. (1973). The Stockholm declaration on the human environment. The Harvard International Law Journal, 14(3), 451-506.
- Steinmueller, W. E. (2001). ICTs and the possibilities for leapfrogging by developing countries. International Labour Review, 140 (2), 193-210.
- Şenyapılı, T. (2004). Baraka’dan gecekonduya-Ankara’da kentsel mekânın dönüşümü: 1923- 1960. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOKİ. (2015). Kuruluş ve tarihçe, <http://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce>. Son erişim tarihi: 10 Temmuz 2015.
- Uçar, G. (2007). Sağlık kurumlarında örgüt geliştirme çalışmaları: mersin il örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- UNDP (1999). Human development report 1999.12 July 1999, New York.
- Vallance, S. (2011). What is social sustainability? A clarification of concepts. Geoforum, 42, 342-348.
- Wilcox, F.R (1998). Home, neighborhood, and renewal: resident perceptions of forced relocation (Unpublished M. Sc. Thesis). Kansas State University, Kansas.

Williams, D.R., Patterson, M.E., Roggenbuck J. W.ve Watson A. E. (1992). Beyond the commodity metaphor: examining emotional and symbolic attachment to place. *Leisure Sciences*, 14(1), 29-46.

Wolff, L., Soledad M. (2002). What is the digital divide? *TechKnowLogia*, July – September, 2002, 7-9.

THE POWER OF ARGUMENTS IN LEGAL RHETORIC

(Hukuki Retorikte Argümanların Gücü)

Filip NOVAKOVIĆ¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 10.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.12.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.950459

ABSTRACT

Argumentation or reasoning is the part of rhetorical activities in which the subjects of speech make statements that support their basic thesis, or do everything to convince listeners of the truth of their own, and the falsity of the claims of others. This is done in principle in order to convince certain subjects and thus direct their actions as the speaker arguing the claims wants. By this we mean that argumentation is a means, mechanism, or art of influencing human thought and behavior. This paper deals with this issue. The paper will systematically present the importance of argumentation for legal rhetoric. First of all, special attention will be paid to some basic concepts and clarification of the terms argument and argumentation. Then we will turn to the question of the theory of argumentation, where the author of the paper will present some of his views on these issues, and in connection with legal rhetoric. There will be a discussion on the importance of argumentation of the mind in oratory, and show what the power of arguments is in legal rhetoric through the example of judicial oratory. People use rhetoric on a daily basis and give reasons that go in their favor, that is, contrary to the claims of others. This is almost the rule in everyday speech. This issue is particularly important in the field of law. As the type and manner of presenting arguments (but also argumentation errors) can significantly affect the outcome of a certain legal situation, we therefore consider it of great importance to study argumentation in legal rhetoric. I believe that this work will contribute at least a little in this field.

Keywords: Arguments, Rhetoric, Public Speech, Law, Legal Defense, Logic, Errors In Argumentation.

ÖZ

Tartışma veya akıl yürütme, konuşma öznelinin temel tezlerini destekleyen açıklamalar yaptığı veya dinleyicileri kendi hakikatlerine ve başkalarının iddialarının yanlışlığına ikna etmek için her şeyi yaptığı retorik faaliyetlerin bir parçasıdır. Bu, prensipte, belirli konuları ikna etmek ve böylece iddialarını savunan konuşmacının istediği gibi eylemlerini yönlendirmek için yapılır. Bununla, argümantasyonun insan düşüncesini ve davranışını etkilemenin bir aracı, mekanizması veya sanatı olduğunu kastediyoruz. Bu makale bu konuyu ele almaktadır. Makale sistematik olarak hukuki retorik için argümantasyonun önemini sunacaktır. Her şeyden önce, bazı temel kavramlara ve argüman ve argümantasyon terimlerinin açıklanmasına özel önem verilecektir. Ardından, makalenin yazarının bu konulardaki bazı görüşlerini ve hukuki retorik ile bağlantılı olarak sunacağı argümantasyon teorisi sorununa döneceğiz. Hitabette aklın argümantasyonunun önemi üzerine bir tartışma yapılacak ve argümanların gücünün hukuki retorikte ne olduğu adli hitabet örneği üzerinden gösterilecektir. İnsanlar her gün retoriği kullanırlar ve kendi lehlerine, yani başkalarının iddialarına aykırı gerekçeler sunarlar. Bu, günlük konuşmada neredeyse kuraldır. Bu konu özellikle hukuk alanında önemlidir. Argümanları sunmanın türü ve tarzı (ayrıca argümantasyon hataları) belirli bir yasal durumun sonucunu önemli ölçüde etkileyebileceğinden, bu nedenle argümantasyonu yasal retorikte incelemenin büyük önem taşıdığını düşünüyoruz. Bu çalışmanın bu alana en azından bir nebze de olsa katkı sağlayacağına inanıyorum.

Anahtar Kelimeler: Argümanlar, Retorik, Topluluk Önünde Konuşma, Hukuk, Yasal Savunma, Mantık, Argümantasyondaki Hatalar.

¹Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, filip.novakovic@student.pf.unibl.org
ORCID: 0000-0001-9979-5824

Introduction

All people use speech on a daily basis. Regardless, not every speech can be considered the same. In this regard, depending on the situation, speech is evaluated by different criteria. This is the difference between ordinary, everyday speech and public speech. Public speaking is a presentation of the views of the speaker himself, addressed to the selected audience, with the aim of convincing the listener of the correctness or truthfulness of these views. Rhetoric or the art of persuasion (as Aristotle calls it) is one of the oldest disciplines whose roots can be found in ancient Greece. The beginning of rhetoric as a discipline also meant the beginning of the study of arguments as the primary means of persuasion which speakers should use continuously in their speeches. Thus Aristotle, in his famous work *Rhetoric*, gave perhaps the most famous definition of this discipline. According to him, rhetoric is the art of finding the convincing at any given moment (Aristotle, 2008: 37). In the same work, he emphasized the importance of argumentation in rhetoric in general. He gave a definition of argumentation, described ways of persuasion and speaking techniques, and emphasized the importance of objective and logical argumentation as something that should represent the core of rhetorical teachings (Ibidem, 38). Convincing someone is very difficult without valid arguments. Therefore, knowing the term argument and argumentation is extremely important, especially for someone who uses them every day. In addition to knowing the concept and elements of the argument, it is also necessary to know the errors in argumentation. It is necessary to know when and how to use an adequate combination of arguments in order to convince the audience or listeners of the truth or correctness of the statement he is speaking. Aristotle states that everyone, to a certain extent, tries to discuss and support an opinion, that is, to defend and accuse (Tadić, 1995: 130), that is, to speak in favor, i.e. against something. To advocate or refute one position.

1. Basic Terms

When studying this topic, it is necessary to distinguish several central concepts. First of all, we must know the meaning of the term argument (lat. *Argumentum*, proof, explanation, reason, justification) (Klaić, 2012: 73), then the term argumentation (proving, reasoning, way of presenting and arranging evidence) (Klaić, 2012: 73). The great Croatian professor of rhetoric Ivo Škarić in his work *Argumentation* pointed out that the use of evidence and proof, which belongs to scientific methods, seeks to reach the truth, while the goal of argumentation is to present something as truth, i.e. to convince others of the truth of a statement. Some claim as truth (rather than checking or proving whether the statement is true or not). According to Škarić, in public discourse the truth is the one to which nothing contradicts, and the rhetorical truth is

the one that no one contradicts, the relationship is the one on which there is consensus (Škarić, 2011: 13). In the argumentative theory of understanding concepts, argument and argumentation vary depending on time and the prevailing philosophical understandings, and depending on the favoring of a logical, dialectical or rhetorical approach. Grgić believes that in the past argument, argumentation and argumentation theory were very often used as synonyms, but today the terms are clearly defined and differentiated (Grgić, 2016: 6). We agree with that view. We see the reason for this in the existence of precise and clear meanings of these terms both in rhetoric and in philosophy and logic. The first significant rhetorical definition of argumentation is found in Sloane's *Encyclopedia of Rhetoric*, which states that argumentation is "the study of reasoning used by people to justify their beliefs and values and to influence the opinions and actions of others" (Sloane, 2001: 33). This is considered to be the definition of argumentation in the sense of argumentative theory where the study of reasoning is viewed as theory, while reasoning itself is viewed as argumentation. On the other hand, the definition of argument in rhetoric can be found in the work *Encyclopedia of Rhetoric and Composition* by Therese Enos, which states that argument is first of all a process of polemics, disputes, conclusions and criticism, then dialectical and dialogical procedure of use in discussion and debate. and statement. Thus we see that this author followed Wenzelo's division of the notion of argument (Enos, 1996: 16-17). In addition to rhetorical explanations, there are other definitions of argument and argumentation offered by authors of different profiles (linguists, philosophers, logicians and others). Authors who base their understandings on the foundations of old logicians emphasize the relationship between the very elements of argumentation, i.e. the logic and rationality of reasoning (Grgić, 2016: 7). Weston thus points out that to argue something means to offer a series of reasons or evidence in order to support a conclusion, and for arguments he says that they are attempts to rationally support an opinion (Weston, 2000: xi). It is thought that Weston's definition actually presents argumentation as a rational explanation of a particular claim, which makes no sense. On the other hand, Johnson presents argumentation as a sociocultural activity of designing, presenting, interpreting, criticizing, and revising arguments (Johnson, 2000: 12). The Johnson team emphasizes the sociocultural dimension of argumentation and says that it is an activity that develops in real communication between people (thus moving away from formal argumentation that is characteristic of theory and closer to informal).

In addition to understanding the concept of argumentation, it is very important to understand its purpose. Namely, the goal of argumentation is that it should be supported by a certain statement with certain evidence, i.e. that the one who presents the statement to certain

facts convinces the audience or interlocutor of the truth or correctness of that statement. Walton thus states that to argue something know how to give reasons that support or refute a particular claim that is disputable or questionable, and states that the purpose of argumentation is to offer a reason or more that support a particular claim in which there are doubts and will remove the same doubts. He also adds three essential goals of critical argumentation that are reflected in the identification, analysis, and evaluation of arguments (Walton, 2005: 1)

In addition to logicians, it is very important to note the understandings of individual dialecticians. In this sense, we cite the definition of Van Emereen and Grootendorst who state that argumentation is a verbal, social, and rational activity aimed at convincing a reasonable critic of the acceptability of a claim by making a set of propositions that prove or disprove the stated position (Van Emereen and Grootendorst, 2004: 1). The definition that dialectics offer is more or less similar to that offered by logicians. We see the difference in the existence of a reasonable critic who should be convinced by arguments that the statement is correct, that is, the choice of the audience to which a certain type of argument will be presented is significant. Thus, we can conclude that there are arguments that can only be presented to a reasonable critic who is part of a particular audience. Thus, some emphasize the difference between dialectics and rhetoric. Dialectics chooses audiences, rhetoric does not. In his *Handbook of Argumentation Theory*, Van Emereen presented a newer definition of argumentation: „Argumentation is a communicative and interactive set of actions aimed at resolving differences of opinion between interlocutors in such a way that the person arguing presents a set of his own proposals. the debate should be made acceptable to a reasonable judge who judges prudently” (Van Emereen et al., 2014: 7). This definition emphasizes a dialogical character of argumentation, presents it as an interactional set of different actions, and in accordance with the dialectical tradition, strives for the goal of overcoming opposing views, that is, it wants to resolve differences in opinion. Furthermore, it is pointed out that they should be addressed to someone who is reasonable and judges prudently, that is, the argumentation is intended exclusively for such an audience. Rhetoricians alike emphasize rationality as a major feature of argumentation. Thus, Škarić states that argumentation is the adaptation and shaping of a text, which is obtained rationally. However, perceptions are misunderstood when it comes to this characteristic of arguments (Škarić, 2011: 13). Namely, unlike rhetoric, dialectics (as well as logic) represents rationality as the main quality of argumentation towards which it aspires, and which is objectively evaluated according to established criteria, while rhetoric aims to appeal to reason with the audience through argumentation (as opposed to appealing to

emotions). then when she wants the audience to accept the claim in common sense, that is, to accept it because it seems logical (and not because it touched them emotionally) (Grgić, 2016: 8-9). Some authors, interpreting Škarić, point out that the goal is not prudence of argumentation, but that the goal is persuasion by appealing to common sense. So, the goal is not to make the argumentation reasonable, but to make the audience think it is reasonable, and therefore to be convincing to them. Grgić believes that the rhetoric of reasoning is subjective and changeable (Grgić, 2016: 9), which is quite logical, because each speaker will always choose those arguments that he believes will convince the audience of the correctness of a particular statement he advocates, because it will sound and look reasonable. It is the speaker who decides what combination of arguments he will use, that is, what the quality and quantity will be, depending on the audience that will listen to him. Zarefsky argues that the core of argumentation is actually that argumentation implies the justification of statements. He investigates the argument by asking on the basis of which a conclusion is accepted, what makes those bases valid and how do we know that these are the bases, while the bases or foundations here represent the premises (arguments) from which a conclusion is drawn, ie some claim. It relies on a narrower definition of argumentation offered by logic, but also emphasizes its rhetorical dimension, stating that it is important, in addition to the fact that the foundations are valid, to examine why a conclusion is accepted or why it is convincing (Zarefsky, 2014: xv).

2. Theory Of Argumentation

We can say that the development of the theory of argumentation was directly conditioned by the development of logic, rhetoric, dialectics and philosophy in general, and their views and different approaches to argumentation. These different views were grouped by the authors into three groups depending on which discipline this approach is inherent in: (1) argumentation as a process (approach inherent in rhetoric), (2) argumentation as a process (approach inherent in dialectics) and (3) argumentation as a product (approach inherent in logic) (Grgić, 2016: 4). Rhetoric is a commitment to the study of the entire communication process during which the audience is presented with a certain topic, a certain attitude. It is necessary to substantiate this fact with facts that would support its truth. In this regard, argumentation is the most powerful weapon of rhetoric, with the help of which the speaker should convince the audience of the correctness of his position. However, one should be careful with the arguments in the rhetoric and one should not lightly engage in presenting evidence on a certain claim without prior preparation. An argument in rhetoric can be a double-edged sword, because the use of inadequate or wrong arguments can lead to a counter-effect. No matter how correct or true the

position advocated by the speaker, if he/she chooses the wrong argument the audience may conclude otherwise. Rhetoric has a significant relationship between the audience and the arguments presented, and wants to find the best possible way to convince listeners of the correctness of some of the allegations by using the most adequate arguments. Dialectics, on the other hand, is very interested in establishing the rules of a particular procedure that should lead to a productive critical discussion between two proponents of opposing views. Critical discussion will be productive when it leads to overcoming disagreements and reaching consensus on an issue. The goal of dialectics in this regard is to create a framework in which to shape and direct the argumentative interaction of the participants in the discussion in order to reach a true or the best conclusion together. Logic is the art of correct thinking, reasoning, debate, and is a fundamental philosophical discipline that deals with correct forms of thinking, understanding judgments, and reasoning. This philosophical discipline is interested in how to write that the conclusion logically follows from the premise, and which premises to choose and how to deal with them in order to prove or support a conclusion in the best possible way. Rhetoric gives importance to convincing the public of the correctness of an attitude, dialectics is important to constructively resolve differences of opinion, while logic is aimed at the logical validity of the conclusion. All three of these disciplines strongly consider argumentation to be an important tool in pursuing their goals. All three disciplines study argumentation and give it equal importance.

The authors believe (e.g. Zarefsky, Wenzel, Freeman) that the systematization of knowledge in the theory of rhetoric is quite problematic. True, rhetoric provides excellent instructions, methods, and ways to use arguments. However, the notion of successful persuasion differs from the situational context, because in rhetoric there are no two identical situations (Grgić, 2016: 5). Unlike rhetoric, dialectics and logic have devised rules and methods of using arguments on universal criteria, and they can be used effectively in every situation. Although the systematization of the collected knowledge about argumentation and the systematization of rules and methods of its application in dialectics and logic have been done more clearly, the rhetoric gives a special charm of situational uncertainty which undoubtedly presents a challenge for every speaker. We believe that this is where the beauty of rhetoric lies, because the impossibility of using the same combination of rules and methods of using arguments leaves a huge room for maneuver for the speaker to show all his/her skill, all his/her rhetorical gift and his imagination. It reflects top speakers (such as Theodor Roosevelt, Abraham Lincoln, Winston Churchill and others). The main virtue of top speakers is their adaptability to

different situations and finding the right arguments at the right time. We believe that each position can be represented by a different combination of arguments depending on the situation in which the speaker finds himself. Thus, for example, the same combination of arguments will not be used when presenting a certain (identical) position in front of members of the academic community, members of parliament or when approaching a certain problem to the common people. The top speaker will, in each situation, depending on the topic of his/her speech and the audience that listens (whether they are politicians, academics, soldiers, ordinary citizens, etc.), handle different combinations of arguments and adjust his speech to convince listeners of the correctness or the truthfulness of the position he advocates. Thus, the combination of arguments that one auditorium can convince of the correctness or truthfulness of an attitude, can provoke the opposite reaction in the audience of another milieu. Radonjić believes that finding the best (most suitable) method of persuasion in one speech is an extremely complex and subtle job (Radonjić, 1999: 99).

Each scientific discipline has made a certain contribution to the theory of argumentation. Each presented the problem from their own point of view and offered a solution that she considered most acceptable. Of course, it is very difficult to determine which of these attitudes is the most correct. A large number of theorists (Tindale, Johnson, Blair, Groarke, Eemeren, Grootendorst and others) believed that the symbiosis of previously set concepts should be applied in the most ideal situation. In that symbiosis, either a rhetorical or a logical or dialectical element would prevail. Opinions are that in some situations perhaps all three should be equally represented. We are of the opinion that the speaker should be the one who decides what to use and which way to use in which speech. That is why comprehensive research before giving a speech and its preparation is of great importance. We believe that the rhetorical element should be predominant in any case. We do not consider this to be negligible or less important in the dialectical and logical approach. We emphasize that the speaker must pay special attention to them during his research, as well as to the research of the audience that will listen to the speech. That is all before necessary preparation. However, the situations in which the speaker will find himself are quite different and depend on many factors. No matter how much the speaker prepares, that preparation does not give him a guarantee that he will convince the audience of the correctness or truthfulness of his position. At the moment of appearing in front of the audience, the speaker gets acquainted with the actual situation on the ground depending on which combination of his/her arguments he/she adjusts in order to achieve the goal, ie to convince the audience of the correctness or truth of the position he represents.

One of the greats of English philosophy, John Stuart Mill, in his work *A System of Logic* pointed out that we must observe not only good but also bad forms of reasoning, in order for the philosophy of reasoning to be complete (Tindale, 2007: 1). Guided by his thought, a large number of philosophers and authors dealing with argumentation, logic and rhetoric give considerable importance to the study of erroneous argumentation (e.g. Aristotle in *On Sophistic Rebuttals*, Charles Hamblin in his book *Fallacies*, John Locke, John Woods and others). The first definition of erroneous argumentation can be seen in Aristotle, who states that some forms of inference are good, and some only look good, but are actually wrong (Kišiček, 2010: 131). Hamblin states that the wrong argument only looks like a correct one, but he is not (Hamblin, 1970: 12). Wathley calls errors any unreasonable and erroneous way of arguing (Schmidt, 1986: 2), while Tindale defines error as a specific way of erroneous reasoning that seriously undermines the power of a rational argument (Tindale, 2007: 1). Tindale is perhaps most important for post-Hamblin theorizing argumentation. We see the reason for this in his explanation of why errors in argumentation occur at all. Namely, we use arguments in rhetorical speech in different situations and in different forms to convince the audience of the correctness of our claims, to indicate the initiation of an action or to overcome disagreements and reach consensus on an issue. Precisely because different arguments are used depending on the situation, they have a different intensity of strength. Just as one argument can be strong and unequivocal in one situation, it can be completely wrong in another. Tindale's thinking supports our thesis.

The first systematization of erroneous arguments was made by Aristotle. He divides errors into two categories: (a) paralogisms and (b) sophisms. Paralogisms are unconscious, involuntary mistakes we make without the intention of deceiving or misleading someone, while sophisms are a group of mistakes we make with a special intention to confuse or manipulate an opponent or audience. In addition, Aristotle compiled a list of thirteen errors and divided them into two groups (*fallaciae dictionis* - errors dependent on language, which arise from the misuse of words or grammatical structures, etc. and *fallaciae extra dictionem* - errors independent of language, which arise from erroneous inferences), and later Roman rhetoricians gave them Latin names (Kišiček, 2010: 131-132). The English philosopher Richard Wathley divides errors into logical and material. The former occur when the error is exclusively in the process of reasoning (for example, that the conclusion does not follow from the premise), while in other situations it is a little more specific. Namely, although the conclusion follows from the premise, the error occurs due to some other reason (for example, one or more premises may be incorrect,

irrelevant or unsubstantiated). Wathley divides material error into *ignorantio elecnihi* and *petitio principii* (Schmidt, 1986: 3). In the first case, it is an irrelevant conclusion or a missed topic, while in the second it is a logical error in proving, ie a claim is proved by something that has not been previously proven, and is taken as safe evidence. We are also interested in W. Ward Fearnside's understanding that he connects the process of argumentation with the process of weaving. Namely, he believes that mistakes can be divided into three groups: psychological (*argumentum ad populum, ad hominem, ad ignorantiam, ad baculum* and others, which can have different effects on the audience or interlocutors, either offensive, or flattering, or intimidating), material (error resulting from generalization from incomplete information, e.g. *petitio principii, slippery slope fallacy / mistake, composition and division, post hoc ergo propter hoc*) and logical (errors of analogy, accident and consequence). He believes that just as mistakes can occur in fabric production, so they can occur in thinking. We can have bad material, workers can be unprofessional and equipment can be broken (Fearnside, 1980: 13). When this is transferred to the field of argumentation of claims in rhetoric, we can easily see why Fearnside made such a comparison. Another notable author sources an interesting classification of errors that differs from his predecessors. Namely, Munson does not classify errors according to their origin but according to the role they play. Thus, instead of the usual classification of errors according to whether they are due to misuse of language, prejudice, errors in reasoning, proof, etc., it divides according to whether it is aimed at (i) arguing the claim we make, (ii) refuting someone else's claim or (iii) refuting the counter-arguments. According to these criteria, Munson divides errors into the following three groups: 1. errors, 2. sophistic refutations, and 3. sophistic defenses (Schmidt, 1986: 5; Kišiček, 2010: 133).

The study of logical errors experiences its expansion in philosophy and with great reliance on Aristotle. In this regard, modern philosophers most often divide errors into formal and informal. The first is a form of inference that is not valid due to an error within the formal logical structure of the argument, while in the second case we will have an error if the conclusion is wrong due to the invalidity of one of the premises, regardless of the validity of the argument structure. Gupta, for example, divides errors into formal, including syllogistic, qualifying, and propositional, informal, including distribution errors, equivocation, *petitio principii*, erroneous generalization, and others, and conditional errors, including *slippery slope, broken window fallacy*, and others.

Today's argument theorists, among whom the most famous are Tindale, Weston, Thogard, Freley, and Steinberg and Walton, pay special attention to the errors that occur in

everyday communication and public speaking. Tindale distinguishes between errors of diversion (irrelevance), errors dependent on language, errors on structure, errors on cause-and-effect relationships, errors in analogy, *argumentum ad ignorantiam*, *ad hominem*, *ad verecundiam* and others. In his works, he cites very vivid examples from everyday life (media, communication, public speeches) for each mistake (Tindale, 2007: 117). Tindale was versatile in the study of argumentation errors, while Walton paid special attention to errors of irrelevance (although in his work he also mentions *argumentum ad populum* and *ad hominem*) (Walton, 2006: 84-128). He states that there is a thin line between errors in argumentation and that it can almost be put under the error of irrelevance (Kišiček, 2010: 135). Weston points out that certain errors are so common that they got their names, however he refuses to make a more complex classification and states that there are two major errors: I. generalization error from incomplete information and II. the error of neglecting alternatives (Weston, 1992: 52). Authors Freely and Steinberg divide errors into four major groups: a) errors in obviousness (unverified data, erroneous examples), b) erroneous in reasoning, or logical connections (erroneous inference, erroneous analogy, erroneous causal relationships), c) language errors (ambiguous or ambiguous expressions, oversaturated language) and d) pseudo-arguments (errors of irrelevance, circular argumentation, attack on the opponent, populism, complex issues) (Freely and Steinberg, 2005: 173). Finally, Thogard introduces a new division of argumentative errors, pointing out that no one before him has made a qualification of errors concerning practical reasoning, concerning what should be done, not thought. Thus, he divides the errors of practical reasoning into three groups: the first group consists of neglecting relevant alternative procedures, the second neglecting relevant goals, while the third group makes errors in choosing the best way to achieve the goal (Thogard, 1983: 26). Among our most important rhetoricians is the prominent Croatian theorist of argumentation Ivo Škarić, who in his work *Script for Mentors of the Speaking School* gave an overview and classification of the most significant and most common mistakes. He uses Weston's classification, and Schopenhauer's heuristic tricks, as Kišičić states, which he supplements with his own examples (Škarić, 2004: 76-87; Kišiček, 2010: 136-137). He emphasizes the necessity of recognizing false arguments and knowledge of eristic dialectics with the aim of easier coping in cases when we are confronted with unsubstantiated subterfuge in communication (Škarić, 2011: 85-88, 89-97).

Why is so much attention paid to the study of errors in argumentation by some of the most significant names in philosophy, logic, and rhetoric? In order to better understand argumentation alone, it is crucial to know the errors in argumentation. It is important to know

them or the reason of their easier avoidance and correction as well. Reading authors who deal with this topic, from Aristotle's time to the present day, rhetoricians, public speakers, politicians and other professionals who deal with public speech, regardless of their talent, must master the techniques of combining arguments depending on the situation in which they find themselves. For this reason, it is important to know and distinguish argumentation errors. This is also very important to those who use legal rhetoric. Knowledge of argumentative errors can greatly contribute to the classification and better combination of arguments in public speaking (here we can take for example lawyers who if they fail to substantiate their allegations with the right combination of arguments can lose the case in court, regardless of the truth or correctness of evidence on his side).

3. The Importance Of Argumentation in (Legal) Rhetoric

Mayer sees rhetoric as negotiating the difference of individuals on a given topic, the backbone is an issue that creates contradictions (Mayer, 2008: 196). The previous position is just one of many that have emerged in the twentieth century, and which introduce some novelties into the rhetoric. Novelties that lead to the creation of new theories, but also directions. If we assume that each question that is asked has alternatives shaped into two opposing positions, then the goal to be achieved is to eliminate one of them. That elimination should lead to the final truth on some issue. We believe that this is precisely the goal of argumentation. Some authors believe that the goal of rhetoric is an agreement between opposing parties who represent different positions for the common good. They also state that this created a vision of rhetoric as an art of persuasion, but also of seducing the audience with its specific style (Mirković, 2014: 10). It is believed that the rhetoric of the question it represents most often leaves it open by seducing the audience with its specific style, while argumentation, unlike rhetoric, brings the problem and the question to light. This is considered to be an approach that opposes rhetoric and argumentation. As the rhetoric is focused on convincing the audience, it puts the emphasis on the audience itself more than on the validity of the argument. He presents the arguments with his specific styles and leaves the audience to decide whether the arguments are valid or not. Thus, rhetoric is focused on convincing the audience, and persuasion is based on rhetorical argumentation (Mirković, 2014: 10). The authors believe that rhetorical argumentation has a foothold in the speaker's effort to increase the audience's affection for one of his claims (Tindale, 1999: 69). Billing believes that rhetoric is a traditional discipline that uses argumentation that provides insight into understanding and reasoning (Tindale, 1999: 1). All of the above leads us to the conclusion that there is a very strong

connection between rhetoric and argumentation. This connection is not only present in academic circles or in politics. No, it is present in many more social spheres. It is present in the media, in everyday communication, in marketing and of course in law, primarily thinking here of the connection between argumentation and rhetoric that we notice when reviving rights in the courtroom. Adhering to Aristotle's triad (process, procedure and product) we see that dialectics as a discipline is more focused on the rules of procedure of argumentative discussion, while rhetoric is directed towards the study of the comic process conscious of argumentation. Mirković believes that the audience is not passive, but has the role of an evaluator (Mirković, 2014: 11). Arguments aimed exclusively at particular audiences, Perelman and Olbrechts-Tyteca say, explaining the importance of audiences in rhetorical argumentation, result in the speaker adapting to his listeners using arguments that may be unacceptable or even contrary to another audience (Perelman and Olbrechts-Tyteca, 1969: 30). Why does the importance of the audience stand out so much? Why do so many authors do this, and not just Perelman or Obrechts-tyteca? As we have already stated, the audience has the role of evaluator, the final judge. It is the audience that will evaluate the correctness of the speaker's position based on the arguments offered. Thus, for example, a single judge or a trial chamber assesses the veracity of the allegations of the prosecution or the defense based on the strength of the arguments presented by both. These are not only the case in court proceedings, but also in everyday communication or during political and other speeches. The audience makes the final judgement.

The importance of the audience is also shown by the fact that a distinction must be made between a particular and a universal audience. This division was presented by Perelman and Olbrechts-Tyteca in their work *New Rhetoric* (Perelman and Olbrechts-Tyteca, 1969: 32). Why is it important to distinguish them? Namely, when a speaker addresses a particular audience, simply put, he addresses an audience that is often prone to prejudice or bias, and has become a speaker with considerable difficulty. Because of these prejudices, the particular audience can very often challenge even the most correct views supported by the most valid arguments. On the other hand, when a speaker addresses a universal audience he is addressing listeners who in most cases go beyond prejudices or some particular attitudes. When addressing the universal audience, the speaker is obliged to convince him of the absolute and timeless validity of the reasons, ie arguments. But even that audience is much more ready to accept them than the particular audience.

According to Škarić, argumentation is a rhetorical process of text formation that is acquired common sense (Škarić, 2011: 13). Thus, during the sermon, the speaker presents the

reasons for which he represents a certain position, that is, he argues the pronounced court in order to be understood and accepted in a reasonable way. Fahnestock and Secor argue that the argument consists of four basic elements. The first is a statement related to probability, the second is the audience trying to convince the truth or correctness of the statement, the third is reflected in the requirement to create an argument at a certain time and situation, while the fourth element refers to the foundations, fromal called premises, which support the claim (Fahnestock and Secor, 2004: 23).

Some authors believe that there are four main areas of argumentation, including four types of assertion. The first is a factual assertion. It tells us about the nature of things, that is, it tells us what something is, and doubt is created about such a thing. The second type are value claims that refer to the question of what something is, and thus people, actions and things are valued. We talk about cause-and-effect claims when we want to talk about why something is, that is, when we want to explain causality. The last type of claims are political claims (which are most often in public discourse), and which are reflected in making suggestions or realizing plans for the future. We use them when we ask what to do (Mirković, 2014: 12).

The last thing we should say here are the pillars of argumentation. Škarić states that in support of the argument of logical connection and obviousness (Škarić, 2011: 21). According to Mirković, the initial dissent in the presentation of the claim is annulled in such a way that the speaker presents to the audience what he considers to be obvious to the audience, that is, known, and therefore acceptable. In this way, the well-known is more strongly connected with the claim in order to make it clearer and more acceptable (Mirković, 2014: 12). This is supported by Škarić's thesis that "obviousness is an article in an argument that is in itself acceptable to the audience" (Škarić, 2011: 25). According to him, the obviousness can be: a) fact, b) data, c) authority, d) quotation, e) example (case, illustration), f) proof, d) topos and h) definition (škarić, 2011: 25). Perelman calls these arguments arguments based on the structure of reality, ie an argument based on examples and illustrations, which by their facts support the service of argumentation because they are really an argument in themselves (Perelman, 1982: 11). It is felt that when evaluating arguments, there are strong and weak arguments. Strong are those arguments that are with acceptable premises and the conclusion that follows from them (Groark and Tindale, 2008: 140). The audience needs to be convinced by a strong argument, but it is considered that a rare argument is so strong that it cannot be answered. A weak argument is one that lacks acceptable premises or a conclusion that follows from them or both (Groark and Tindale, 2008: 140). A weak argument as a rule omits the audience's belief. That

is why the speaker must handle the arguments well and prepare well. The strength of arguments, states Škarić, in gaining does not lie in the strength of the truth they present, but in the belief of the listener that what was stated could be true (Škarić, 2011: 13). This is why argumentation is extremely important.

4. Judicial Rhetoric (Oratory) and Argumentation

The Roman law left us an important legal saying - *Ius est ars boni et aequi* (law is the art of good and equal, although some authors translate the term *ars* as a skill). Adhering to it, we constructed *Iustitia*, the goddess of justice who holds a scale in her hand with a blindfold on it, in order to be impartial and balance arguments, and she cuts with a sword which is a symbol of judgement Avramović, 2008: 279). The Romans also put together a legal maxim for us, in fact an ideal that we should strive for, and that is justice. According to the Romans, justice is reflected in an honest life, not insulting anyone and acknowledging to everyone what belongs to him (*Iuris praecepta sunt haec honeste vivere, alterum non laedere et suum cuique triburere*). Legal rhetoric, which is primarily reflected in court nonsense, should be in the function of that noble goal which is reflected in the realization of justice and fairness (Avramović, 2008: 279; Nušić, 1934: 55; Radonjić, 2006: 23; Petrović, 2007: 319). As we have emphasized, legal rhetoric is best recognized in court rhetoric, to which special attention has been paid throughout history. The old authors (Aristotle, Cicero, Quintilian) especially emphasized this type of rhetoric, and even emphasized that it may have priority over other forms of rhetoric. Judicial speech, unlike political speech, Avramović believes, is much less susceptible to manipulation, primarily due to a more qualified audience and, of course, the quality of arguments, and even the very act of communicating them (Avramović, 2008: 381). Nonetheless, court oratory, like any other, is largely subordinate to the audience. What kind of audience will depend on many factors, but above all, the type of court stands out. Antiquity abounds in jurors, secular courts that needed to be amazed by both the arguments presented and the way they were presented. The jury can be much more influenced than with the soul of an individual or the trial chamber by using emotions. It is believed that the power of speech can often be more influential on the decision itself than the power of the arguments presented in that speech. For these reasons, judicial rhetoric, and thus legal rhetoric, developed most in ancient Greece and ancient Rome. The continuation of this development was significantly slowed down by the dark Middle Ages, which is reflected in quite unfair and incorrect trials, the existence of judicial arbitrariness and the strong influence of the Church. The development of legal rhetoric is reviving in the countries of the Anglo-Saxon legal system, and then in

Europe. The development of judicial rhetoric was more susceptible in England, the United States, and countries under their legal influence. As a reason for that, we cite accusatory court proceedings and trials in which the jury has a significant role (Simović, 2016: 83-84).

It was these juries that posed the greatest challenges for lawyers, whose speeches sought to give greater strength to the arguments (evidence) presented during the trial. They tended with bombastic speeches with great deal and emotion to give more weight to their evidence and to persuade the jury to their side. As juries are primarily made up of lay people (it is rare to find, although not excluded, a legal expert), they can be more influenced by emotions and extrajudicial vocabulary, using less complex legal terms understood only by professional lawyers. With their speeches, they tend to bring the legal matter around the debate closer to the common people and have the freedom to present their case to them as they wish. These freedoms are held by very few of their counterparts engaged in practice on European soil. Namely, in Europe, the exclusively inquisitorial principle has been represented in court (criminal) proceedings, where the judge has a key role in the trial and sentencing, he seeks to present evidence and seeks to reveal the material truth (Simović, 2016: 85). Today, a mixed principle prevails, with European continental jurists giving much more importance to their speeches and becoming one really powerful weapon in court battles.

Some develop the development of judicial rhetoric, and thus legal rhetoric, by the existence of a jury. Many advocate its introduction, pointing out that it expresses a general sense of justice and morality of the social community, and provides what is called the most vital expression of direct democracy (Freedman and Smith, 2004: 27). On the other hand, there are those who are in favor of its abolition. Le Bon believes that the rules of the crowd apply to the jury (submissiveness, poor reasoning, the influence of customs, prejudices, the predominance of unconscious feelings), and this can have a bad effect on law and justice (Le Bon, 1920: 105). However, without the jury, we would not have the development of judicial non-judgement and thus emphasize the great importance of the freedom provided to lawyers (primarily lawyers) in the accusatory procedure. Although the jury is made up of legal laymen, we point out that in accordance with legal ethics, lawyers primarily adhere to legal arguments and facts in their speeches, but we also note that they have the freedom to decorate and refine their speeches in accordance with general rules, methods and principles of legal rhetoric. rhetoric in general.

We will briefly review the content and strategy of the presentation of the court speech, and especially my argumentation in legal rhetoric. The main speech, as well as the court

submission (when there is no possibility of speech, legal writing comes to the fore here, the language must be as simple and clear as possible in the submission), Avramović believes, should follow the logical structure to which the factual description of the disputed events, ie factography (Avramović, 2008: 401 and 406). This should be followed by a legal analysis indicating the relevant regulations that are applicable to the situation presented. Finally, a key argument leading to the desired conclusion should be presented (Avramović, 2008: 401-402). Gardner believes that there are three key parts of court speech - *The Facts, The Law, The Argument* (Gardner, 1993: 97).

One of the most delicate things, which reflects the professional skills and intelligence of good lawyers, good rights, is to choose the right, most important and most effective facts and arguments from the multitude of information he receives (Avramović, 2008: 402). In the previous sentence, we can see the explanation and the sentence *ius est ars...*, because law is, in addition to crafts and science, really also art. Therefore, it is necessary to make an objective assessment of the arguments that correspond and those that do not correspond (a distinction is made between good and wrong arguments). It is necessary to perform a legal analysis by rational reasoning and then create the right combination of the most adequate arguments that will be used in the speech. When the most adequate arguments are located, the most effective way of presenting them is devised, a rational allocation is made.

The above represents the strategy that will be used. During the preparation of the sermon, the lawyer puts himself in the boots of the general who is preparing for the battle. The preparation of the speech takes into account the selection of the most useful arguments and their combination in order to impose themselves on the audience and to achieve the best result. They usually do it by gradation, sorting the arguments so that they are understandable, that they derive from each other, they do that by starting the speech with weaker arguments, and as they move away, the argument becomes more and more powerful. When arguing, in their speeches, lawyers often refer to courts decisions, legal science (jurisprudence) and legal regulations. All this often makes the judge's job easier (provided that the combination of arguments used is adequate). In order to give the best, concise, clear and well-argued answer, it is necessary, during the court hearing, to pay special attention to listening to the other party and making notes that would serve as preparation for counter-fire, ie refuting the opponent's arguments with counter-arguments. Therefore, when listening, it is important to locate the other party's main arguments in order to properly agree on them. Avramovic states that this is possible in three ways. The first (and most common) is refutation with counter-arguments. The second option is

reflected in the possibility to accept the other party's argument, but to apply the topic (so-called "yes, but..." approach, which adopts the opponent's claim, but points out that it is irrelevant and that there is another important argument). The third possibility is to ignore certain arguments of the other side, especially those that are, at first glance, obviously insignificant, and it is important to note *ex plicite* that this is done because of their importance (Avramović, 2008: 404-405). Great teachers of rhetoric believe that one should not waste time with too much detail. Too detailed speeches can tire the audience, leading to a refusal to accept the truth or correctness of a statement or claim. In addition, it is very important that the language of speech be as simple and clear as possible. It is significant to note one piece of advice left in this regard by the great Cicero. Namely, in his work *De oratore* (2, 72, 294) he states the following: „I sometimes do not give any answer to an inconvenience or a difficult argument, which someone might rightly ridicule to a greater extent they force it into a fix. And retreat so as not to give the impression that I have rejected the shield, and even less that I have covered my back with it in the eyelid. Rather, in my speech, I give the impression of ornateness and escape under the guise of a fight: I am fortifying myself in my fortress so that it seems that I did not retreat to flee from the enemy, but to take up position“.

In addition to the content of the speech (which is very important), attention should also be paid to the way thoughts will be expressed. Reading the written text, stuttering, repeating the expression in the past can only negatively affect the final outcome. When speaking, the speaker must look fearless, he must look convincing, he must be emotional, passionate... He must act as if he lives what he says, but again he must behave in moderation. A cold, neutral, overly analytical and sterile speaker cannot reach the audience, just as an overly bombastic and emotional performance can be repulsive and cause a counter effect. Attention must be paid to caesura, language, tempo, diction, loudness, rhetorical questions, phrases... Everything must be well composed, just if a good symphony or waltz.

Conclusion

Rhetoric as an art of persuasion has a long history. It has been used as an adequate means of convincing audiences since ancient times (ancient Greeks, Romans). In order for someone to be a good speaker, and thus to convince the listeners of the truth or correctness of his claims, he must use certain arguments. Arguments are one of the most important means of persuasion in public speaking. They are a tool for achieving the ultimate goal, and that is to convince the audience that the position that the speaker represents is the only correct one, the only true one. Even the old teachers of rhetoric (Aristotle, Cicero, Quintilian) emphasized the great

importance of argumentation when giving a speech. Much attention has been paid to the study of argumentation by a large number of modern authors. Argumentation is not only important in public speech, rhetoric, but it is not very important in logic, dialectics and philosophy in general. Using the right arguments, or rather the right combination of arguments at the right time and in front of the right audience, is the key to the success of anyone who deals with public speaking (whether he is a politician, lawyer, actor, journalist or something else). The power of arguments in legal rhetoric is great. And their proper use can only mean a ticket to success. People are used every day and give reasons for and against every day, thus opposing the views of the other party, ie the other speaker. So they try to prove that something is more correct than another, and something more incorrect. The impact of this phenomenon on everyday life is enormous. This impact is particularly evident in individual legal situations. That is why it is very important for a law student and young lawyers to dedicate themselves to the study of this noble skill. In addition, attention should be paid to the study of argumentation in general, and not only what is often presented as sufficient in rhetoric textbooks. They need to know which arguments are right and which are wrong. Like when an argument is right and when it is wrong. They need to learn which arguments are strong and which are weak and when they are strong and when they are weak. All arguments have a certain weight. A certain power. And it is very important to know their use well because even the best argument made in front of the wrong audience or at the wrong time means that you will not convince the listeners of the correctness or truthfulness of your claims. Must know how to prepare the right combination of arguments and how to properly arrange them in your speech in order to achieve the best effect, and thus success.

Bibliography

- Aristotel.(2008). *Retorika*, UNIREKS, Podgorica.
- Avramović, S. (2008). *Rhetorike Techne, Veština besedništva i javni nastup*, Pravni fakultet Univerzitet u Beogradu JP „Službeni glasnik“.
- Enos, T. (1996). *Encyclopedia of Rhetoric and Composition: Communication from Ancient Times to the Information Age*, Routledge, New York.
- Fahnestock, J., Secor, M. (2004). *A rhetoric of Argument*, McGraw Hill, Boston.
- Freedman, M. H., Smith, A. (2004). *Understanding Lawyers Ethics*, Lexis Nexis, Newark.
- Freely, A., Steinberg, D. (2005). *Argumentation and Debate*, Thomson & Wadsworth, Belmont.
- Gardner, J. A. (1993). *Legal Argument, The Structure and Language of Effective Advocacy*, Lexis Nexis, Charlottesville.
- Grgić, S. (2016). *Vizuelna argumentacija u oglašavanju*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. (napomena: *diplomski rad*)

- Groark, A. L., Tindale, C. W. (2008). *Good Reasoning Matters!*, Oxford University Press, Oxford.
- Gupta, B. (1995). *Perceiving in Advanta Vedanta: Epistemological Analysis and Interpretation*, MontialBanarsidass, Delhi.
- Hamblin, C. L. (1970). *Fallacies*, Methuen, London.
- Kišiček, G. (2010). „Pogreške u argumentaciji – Dvojbe u tumačenju i klasifikaciji“, *Govor*, XXVII (2), pp. 129-143.
- Klaić, B. (2012). *Novi rječnik stranih riječi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Le Bon, G. (1920). *Psihologija gomile*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb.
- Mayer, M., Carilho, M. M., Timmermans, B. (2008). *Povijest retorike od Grka do naših dana*, Disput, Zagreb.
- Mirković, J. (2014). *Argumentacija u govorima društvenih pokreta*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. (napomena: diplomski rad)
- Nušić, B. (1934). *Retorika: Nauka o besedništvu*, GecaKon, Beograd.
- Perelman, C. (1982). *The realm of rhetoric*, University of Notre Dame Press, London.
- Perelman, C., Obrechts-Tyteca, L. (1969). *The new rhetoric: a treatise on argumentation*, University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Petrović, S. (2007). *Retorika: Istorija, teorija, praksa*, Narodna knjiga – Alfa.
- Radonjić, R. (1999). *Govorništvo*, CID, Podgorica.
- Radonjić, R. (2006). *Pravna retorika*, Pobjeda, Podgorica.
- Schmidt, M. (1986). „On classifications of fallacies“, *Informal Logic*, VIII (2), pp. 57-66.
- Simović, M. N., Simović, V. M. (2016). *Krivično procesno pravo, Uvodni opštidi*, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać.
- Škarić, I. (2004). *Skriptazamentoregovorničke škole*.
- Škarić, I. (2011). *Argumentacija*, Globus, Zagreb.
- Sloane, T. O. (2001). *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, New York.
- Tadić, Lj. (1995). *Retorika, Uvod u veština besedništva*, Filip Višnjić Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Thagard, P. (1983). „Fallacies of practical reasoning“, *Informal Logic*, V (1), pp. 26-27.
- Tindale, C. (2007). *Fallacies and Argument Appraisal (Critical Reasoning and Argumentation)*, Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- Tindale, C. W. (1999). *Acts of Arguing: a rhetorical model of arguing*, State University of New York Press, New York.
- Van Eemeren, F. H., Grootendorst, R. (2004). *A Systematic Theory of Argumentation, The Pragmatic-Dialectical Approach*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Van Eemeren, F. H., Garssen, B., Krabbe, E. C. W., Snoeck-Henkemans, A. F., Verheij, B., Wagemans, J. H. (2014). *Handbook of Argumentation Theory*, Springer, Dordrecht.
- Walton, D. (2005). *Fundamentals of Critical Argumentation*, Cambridge University Press, Cambridge.

Weston, A. (1992). *A Rulebook for Arguments*, Hackett Publishing Company, Indianapolis – Cambridge.

Zarefsky, D. (2014). *Rhetorical Perspectives on Argumentation, Selected Essays by David Zarefsky*, Springer, Cham.

SHARENTING BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYADA ÇOCUK İMAJININ İNŞASI

(Construction Of Child's Image In Social Media In The Context Of Sharenting)

Hakan YÜKSEL¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 08.10.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.12.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1006473

ÖZ

Bilgi ve içerik paylaşımı, sosyal medyada her geçen gün artarak devam eden bir eylem niteliğindedir. Bu eylemsel süreç her yaş grubundan bireyleri sosyal medya ortamlarına bağımlı duruma getirdiği gibi aynı zamanda sınırsız düzeyde paylaşımların önünü açmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarına ait görsel içerikleri kapsamlı ve detaylı olarak paylaşması da sosyal medyanın hareket alanı bağlamındadır ve bu durum mahremiyet sınırlarının kolayca aşıldığını göstermektedir. Nitekim sharenting olarak adlandırılan ve çocukları sosyal medya paylaşımlarının öznesi durumuna getiren bir sorunsal ortaya çıkmaktadır ve bu doğrultuda sosyal medya eksenli çocuk imajı kurgulanmaktadır. Yürütülen çalışmada ise inşa edilen çocuk imajına temas edilmektedir ve bu süreçte sharenting eyleminin gerek olumlu gerekse olumsuz yansımaları irdelenmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizinden yararlanılarak da çalışma başlıkları açıklanmaktadır. Sonuç kısmında ise sharenting eyleminin sebebiyet verdiği psikolojik ve sosyolojik neticeler tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sharenting, Sosyal Medya, Çocuk İmajı.

ABSTRACT

Sharing information and content is an action that continues to increase day by day on social media. This operational process not only makes individuals from all age groups dependent on social media, but also causes unlimited sharing. Parents' sharing of their children's visual content in detail is in the context of social media's field of action, and this shows that the limits of privacy are easily exceeded. As a matter of fact has arised a problem called sharenting and making children the subject of social media and in this direction, is constructed the image of the child in the context of social media. In this study, is touched the current child image on and in this process are examined both positive and negative reflections of the sharenting act. The study titles are explained by making use of document analysis, which is one of the qualitative research methods. In the conclusion part, the psychological and sociological consequences are discussed of the sharenting action.

Keywords: Sharenting, Social Media, Child Image

¹Öğr. Gör. Dr. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, hakanyuksel25@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4560-6685.

Giriş

Sosyal medyanın etkileşime açık yapısı ve kullanıcıları aktif duruma getiren pratikliği, yeni sosyal medya sayfalarının giderek artmasına ortam sağladığı gibi hedef kitlesini de bu eksende genişletmektedir. Bireyler yaşamlarına dair her anı bu platformlarda paylaşarak görsel içerikler aracılığıyla birbirlerinden haberdar olmaktadır ve böylece sosyal ağ toplumu olarak sanal bir hareket alanı oluşturulmaktadır. Ancak sosyal medyanın hızlı etkileşim sağlayan bu yönünün zararlı yansımaları da olabilmektedir ve nitekim sanal ortamlarda paylaşılan içerikler, farklı amaçlar güden kişi ve grupların eline geçebilmektedir. Siber saldırı gruplarından dolandırıcı çetelerine, istismarcı kişilerden art niyetli birçok yapılanmalara kadar risk boyutu geniş olan tehditlerle karşılaşılabilir.

Ebeveynlerin çocuklarına dair resim ve videoları internet ortamında sıklıkla paylaşması durumunu yansıtan “Sharenting” eylemi de bu tehditlere müsait yapısıyla dikkat çekmektedir. Zira çocuk henüz doğmadan ultrason görüntüleriyle başlayan ve neredeyse resmi kimliği çıkarılmadan sosyal medya hesapları açılan bir yaklaşımın neticesi olan sharenting, çocuğa dair mahremiyet sınırlarını ihlal ettiği gibi, uzun vadede problem doğurabilecek sonuçlara da zemin hazırlamaktadır. Bilhassa herkese açık gönderilerin malzemesi olan ve ev, okul, tatil gibi hayatının her akışı sosyal medyaya sunulan çocuklar, ebeveynlerinin kontrolsüz hareketi bağlamında sanal bir hayat sürdürebilmektedir.

Çalışmanın merkezinde sharenting eylemi neticesinde çocukların ne gibi tehditlerle karşılaşabileceği üzerinde durulmaktadır. Zira artık ebeveyn rekabetinden maddi kazanç elde etme beklentisine, akran ve çevre baskısından paylaşım bağımlılığına kadar birçok faktör, çocukları sosyal medyada sıklıkla öne çıkaran bir anlayış doğurmaktadır. Küresel dünyanın da problemi olan ve son yıllarda bilimsel çalışmalarla temas edilen bu anlayış, bazı ülkelerde alınan hukuki önlemlerle en aza indirgenmeye çalışılmaktadır. Buna rağmen sosyal medya fenomenleri başta olmak üzere milyonlarca ebeveyn çocuklarının kişilik haklarını göz ardı ederek mahremiyetlerini açığa çıkarmaktadır.

Aynı zamanda sosyal medyada yeni bir çocuk imajı inşa eden ve böylece çocukların gerçek hayata entegre olmasını zorlaştırarak ayrı bir probleme sebebiyet veren sharenting eylemi, birçok uzmanlık alanının da odak noktası durumuna gelmektedir. Öyle ki bilim insanları, psikologlar, sosyal medya uzmanları ve avukatlar sharenting eyleminin somut çıktıları üzerinde durarak ebeveynleri uyarılmaktadır. Her ne kadar masum bir düşünceyle çocuklarının yarı çıplak resimlerini herkese açık olarak paylaşan bir ebeveyn profili söz konusu

olsa da bu görsellerin pedofili sitelerine düşme ihtimali mevcuttur ve söz konusu bu risk durumu açısından ebeveynler bilgilendirilmektedir. Benzer şekilde kimlik dolandırıcılığı ve reklam malzemesi olarak kullanma girişi gibi çeşitli problemler de anne ve babaların karşılaşılabileceği faktörler olarak değerlendirilmektedir.

Nitekim çalışmada, sharenting eyleminin sosyal medyada inşa etmiş olduğu çocuk imajı ele alınmaktadır. Bu çerçevede bağlamında çalışmada veri toplama amacıyla kaynak araştırmasının yapıldığı nitel bir araştırma yöntemi olan doküman inceleme analizinden yararlanılmaktadır (Bowen, 2009). Netice olarak ise gerek literatür taramasıyla gerekse doküman inceleme analiziyle sharenting eyleminin yol açtığı ve yol açabileceği risk durumları öne çıkarılmaktadır.

1. Sharenting Kavramı

Sosyal medya ortamında cereyan eden sınırsız paylaşım etkileşiminin mahremiyet alanlarını geçmesiyle birlikte, aile içinde yaşanan birçok şey erişime açık duruma gelmiştir. Bu doğrultuda anne ve babaların sadece şahsi resimlerini ve arkadaş ortamlarındaki anılarını değil aynı zamanda çocuklarına ilişkin görsel ve videoları sosyal medya araçları üzerinden paylaşmasıyla, literatüre “sharenting” adı verilen yeni bir kavram yerleşmiştir. Gerek video platformları aracılığıyla paylaşılan ve çocukların gündelik yaşamındaki hareketlerini internet kullanıcılarına sunan gerekse Facebook ve Instagram gibi sosyal ağlar çerçevesinde resimlerle çocukların dünyasını açığa çıkaran sharenting eylemi, giderek yaygın düzeye ulaşmıştır.

Ebeveynlerin çocuklara dair detaylı bilgiler vermesi ve bu bilgileri sosyal ağlarla hem görselleştirip hem de videolu olarak paylaşması ise, mahremiyeti doğrudan ihlal eden bir sharenting faktörünü ortaya çıkarmıştır (Brosch, 2018: 78). Bununla birlikte, “paylaşmak” ve “ebeveynlik” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan karma bir kavram niteliğindeki sharenting, mahremiyet ihlali bağlamında çocukların dünyasına ait her şeyi belgeleme ve yayınlama girişimi olarak değerlendirilmiştir. Sharenting; aynı zamanda çocukların ilk konuşması, ilk gülümsemesi ve ilk adımını atması gibi özel anlarını sosyal medyada yayınlayan bir ebeveyn paylaşım hareketidir (Sirapediva, 2021).

Öte yandan sharenting kavramı genel olarak sosyal medya ve yaygın telekomünikasyon kanallarına atıfta bulunmak için kullanılsa da doğum esnasından gençlik dönemine kadar çocukların tüm hareket ağını kapsayan bir nitelik taşımaktadır (Hsu, 2019). Collins Dictionary ise sharenting kavramını sosyal medyayı düzenli ve etkin kullanan ebeveynlerin bu yaklaşımı ile ilişkilendirmektedir ve dolayısıyla sosyal medya etkileşiminde yer alan ebeveynlerin

çocuklarına ait birçok detaylı bilgiyi takipçileriyle paylaşması olarak öne çıkarmaktadır (Brosch, 2016: 228). Zira artık günümüz dünyasında çocuklar daha doğmadan internet ortamında yer almaktadır ve anne karnındaki puslu ultrason görüntüleri ebeveynleri tarafından sosyal medya platformlarına aktarılmaktadır (La France, 2016).

Çocuğun gizliliğini daha henüz doğmadan açığa çıkaran bu durum, adeta çocukların her sürecini sosyal medyada paylaşma gereği duyan bir ebeveyn modelinin neticesidir ve çocuğun meşru gizliliğinin ortadan kalkmasına sebebiyet vermektedir (Dursun, 2019). Söz konusu ebeveyn modeli farklı ailelerde ve farklı kültürlerde hem psikolojik hem de sosyolojik bağlamda değişkenlik gösterse de dijital çağda sosyal medyayı paylaşım aracı kılmaya devam etmektedir (Wagner ve Gasche, 2018). Nihayetinde sosyal medyadaki profil resimlerini çocuklarından oluşturan, Youtube paylaşımlarında çocuklarını videoların öznesi konumuna getiren ve Instagram hikayelerinde yine çocuklarını öne çıkarmaktan kendini alıkoyamayan bir ebeveyn kültürü yerleşmektedir.

Ayrıca çocukları üzerinden psikolojik tatmin noktasına ulaşan bir ebeveyn yaklaşımı mevcuttur ve sharenting eylemini giderek yaygın kılan bu yaklaşım, ebeveynlik vazifesinin yerine getirildiğinin göstergesi olarak sunulmaktadır. Nitekim çocukların yer aldığı sosyal medya paylaşımları beğeni alan ve yorumlanan ebeveynler, adeta görevlerinin karşılığı olarak bu geri bildirimleri dikkate almaktadır (Keith, 2017). Öyle ki sosyal medya ebeveynlerin rekabet içerisine girdiği bir alan niteliğine bürünmektedir ve aileler tatil fotolarından kreş videolarına ve doğum günü paylaşımlarına kadar sharenting eylemini işlemektedir.

Sharenting eylemini tehlikeli boyuta getiren husus ise sosyal medyanın erişime açık bir platformlar bütünlüğü olmasıdır ve bu alanda ebeveynlerin de aralarında olduğu tüm kullanıcıların şahsi hesaplarında birçok kişiyi bulundurmasıdır. Bu kişiler hızlı takip akışı içerisinde her zaman tanıdıklardan oluşmadığı için ebeveynlerin yapmış olduğu her paylaşım yabancı kişilerin eline kolayca geçebilmektedir. Üstelik söz konusu paylaşımlarda konum bilgilendirmesi yapan, her aktivitesini paylaşan ve hatta gelecek planlarını belirten ebeveynler bilhassa çocuklarını tehlikeye atmaktadır (Çalış, 2020). Ebeveynlerin bu tehlikeyi göz önünde bulundurarak paylaşımlarda tüm detaylara dikkat etmesi oldukça önemlidir.

Sosyal medya fenomenleri de olası riskleri dikkate alarak paylaşım yapmalıdır. Ancak daha fazla takipçi elde etmek, daha fazla abone sayısına ulaşmak ve beğeni/yorum almak için çocukların kolayca öne çıkarıldığı bir ortam söz konusudur. Sorumluluk bilinciyle hareket edilmesi ve rızası dahi alınmadan paylaşımı yapılan çocukların en azından karşılaşılabilecek

risklerden korunması gereklidir. Aksi durumda çocukların zihinsel, fiziksel ve duygusal sağlığı üzerinde ciddi tahribatlar oluşabilmektedir (Al Kurdi, 2021). Sosyal medyanın büyüdüğü dünyasına kendini kaptıran çocukların gerçek hayatta çevresinden aynı ilgiyi alamaması ise ayrı bir problem olarak kalıcı etkiye neden olabilmektedir.

Ebeveynlerin toplumsal bir kuralmışçasına sosyal medyada sharenting eylemini hızla sürdürmesi ve çocukları üzerinde mevcut hayatlarının neşeli ve kederli anlarına temas etmesi, küresel bir harekete dönüşmektedir (Brosch, 2016: 229). Bu hareket akışında göz ardı edilen başlıca husus ise çocukların da bir birey olduğunun unutulmasıdır. Zira onlar da bağımsızdır ve mahremiyetlerine saygı duyulmalıdır (Cordeiro, 2021). Fakat sosyal medya bağımlılığı ebeveynleri bu farkındalıktan soyutlamaktadır ve çocukların paylaşım metasına dönüşmesinin önüne geçilememektedir. Sharenting neticesinde yaşanan problemler ise yeterince dikkate alınmamaktadır.

Öyle ki ebeveynlerin paylaştığı görseller kolayca reklam malzemesi yapılabilmektedir ve böylece herhangi bir çocuğun resmi izinsizce çeşitli objeler üzerinde kullanılabilir (Blum Ross ve Livingstone, 2017). Sosyal medyanın küresel bir platform olduğu dikkate alındığında, bu durum ebeveynlerin haberi bile olmadan farklı ülkelerde yaşanabilmektedir. Diğer taraftan kimlik hırsızlığına sebebiyet verecek paylaşımlar yapılması, çocuklar açısından uzun vadeli problemlere zemin hazırlamaktadır ve nitekim art niyetli kişilerin farklı amaçlarla kullanabileceği bir olanağa dönüşmektedir (Steinberg, 2017).

Bu çerçevede Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu tarafından güncel olarak sunulan “Dijital Mahremiyet” adlı içerikte sharenting kavramı üzerinde durulmuştur ve ebeveynlerin karşılaşabileceği hususlara değinilmiştir (Güvenli Web, 2021):

- Dijital kimliğin öne çıkarılmasıyla çocuklar gerçek hayattan giderek soyutlanabilir ve birtakım problemler yaşayabilir.
- Paylaşılan içerikler çocukların gizliliğini olumsuz yönde etkileyebilir.
- Her anı paylaşılan çocuklar ilerleyen dönemde bu durumdan rahatsızlık duyabilir ve ailelerini sorgulayabilir.
- Çocukların mahremiyet faktörüne bakış açısı sharenting ile birlikte değişebilir.
- Görselleri ve videoları paylaşılan çocuklar, sosyal medyada istismarcıların hedefine yerleşebilir ve sanal ortamda kötü amaçlarla bu içerikler kullanılabilir.

2. Sosyal Medyada Sharenting

Bireylerin paylaşımlar üzerinden birbirinden haberdar olduğu bir alanı temsil etmesiyle ayrıca öne çıkan sosyal medya platformlarında, akran desteği açısından ebeveynler sanal

içerikleri değerli görmektedir. Aynı zamanda sosyal medyanın etkin kullanımı anne ve babalar için önemli bir motivasyon kaynağı olarak kabul görmektedir (Morris, 2014) ve yapılan her paylaşım akran rekabetini beraberinde getirmektedir. Mahremiyetin, kişilik haklarına saygının ve olası tehlikelerin geri plana atıldığı ve yalnızca sosyal medyada daha fazla nasıl görünürlük elde edilebilir mantalitesinin ağır bastığı bir durum yaşanmaktadır.

Sosyal medyada sharenting eylemini sürdürülebilir kılan bu görünürlük durumu bazı yönleriyle olumlu etki de uyandırmaktadır. Örneğin, ebeveynlerin yapmış olduğu paylaşımlar yeni ebeveynler için deneyim oluşturabilir ve çocukların büyüme çağına uygulanacak yöntemleri destekleyebilir. Bununla birlikte sosyal medyanın ortak alanlarında topluluk adı altında buluşan ebeveynler istişareler neticesinde birlikte karar alabilir ve dolayısıyla birlikte hareket edebilir (Criscuolo, 2015). Fakat paylaşımlarda gizliliğin önüne yeterince geçilmediği takdirde, internet mecrasındaki kötü amaçlı odaklar masum bir fotoğraftan dahi çeşitli teknik dokunuşlarla çıkar elde edebilir.

Görsel 1. Sharenting Örneği (Sirapevida, 2021)

Örneğin 1 numaralı görselde yer alan içerikte küçük bir kız çocuğunun annesi tarafından fotoğrafı çekilmektedir ve bu çekim anı da babası tarafından resmedilerek sosyal medyada paylaşılmaktadır (Sirapevida, 2021). Bu noktaya kadar her şey normalken devreye çocuk istismarcılarının girdiği problemi bir süreç gerçekleştirebilmektedir. Bilgisayar ortamında sosyal medyanın bu serbest resim/video paylaşımından yararlanan söz konusu odaklar masum bir resimden photoshop desteğiyle istismar tehlikesi arz eden başka içerikler çıkarabilmektedir. Resmin kırılarak ikiye bölünmesiyle bu girişim daha kolay sağlanabilmektedir.

Dolayısıyla ebeveynlerin çocuklarına dair paylaşımlar yaparken olası her sorunu düşünmesi gereklidir ve en önemlisi de paylaşımlarını herkese açık bir şekilde yapmamaya

gayret göstermesidir. Nitekim Youtube, Facebook, Instagram ve Tiktok başta olmak üzere sosyal medyada takipçi/abone elde etmek adına çocukların rızasızca paylaşılan görselleri ve videoları ebeveynlerin görünürlük sağlama çabalarına kurban edilmemelidir.

Lakin sosyal medya üzerinden yoğun kitleleri etkileyen influencer tanımlamalı kişiler, milyonlara ulaşabilmek için bu riskleri dikkate dahi almamaktadır ve sınırsızca resimler, video içerikleri vb. paylaşmaya devam etmektedir. Çocukların hayatını sergileyerek etkileşim elde etmeyi tasarlayan bu yaklaşım, potansiyel zorbalığa ve trollemeye maruz kalınmasını tetiklemektedir. Nihayetinde sharenting eylemi de sosyal medya ebeveynlerinin umursamayıcı bu girişimi sonucunda çoğalmaktadır (Al Kurdi, 2021). Buna rağmen gerek Türkiye’de gerekse küresel dünya genelinde sosyal medyada öne çıkan ve çocuklar üzerinden görünürlük elde eden fenomenler, olası riskleri göze almamakla kalmayıp doğrudan çocuklar adına sosyal medya sayfaları açabilmektedir.

Oysaki ebeveynlerin sosyal medyada sharenting hareketliliğini kontrol etmek adına, paylaşımların ne ölçüde zararlı olduğunu sorgulaması gereklidir. Takipçilerin çocuklara dair her şeyi bilmesi gerektiğini düşünmek ve mutlu bir aile imajına sahip olunduğu gösterme çabası içerisine girmek geçici bir hazdan fazlasını getirmemektedir. Aksine detaylı bilgilere temas eden sharenting eylemleri, çevrimiçi dolandırıcılık ve kimlik hırsızlığı gibi büyük problemlere zemin hazırlayabilmektedir. Zira 2030 yılına kadar sanal ortamlarda icra edilen dolandırıcılık faaliyetleriyle yaklaşık olarak 870 milyon dolar bir kaybın yaşanacağı tahmin edilmektedir (Sirapediva, 2021).

Sharenting içerikli ve milyonlarca takipçisi bulunan çeşitli sosyal medya sayfalarının çalınması ve son yıllarda bilhassa Facebook platformunda gerçekleşen kullanıcı bilgilerinin elde edilmesi gibi öne çıkan problemler, adeta çocukların dijital ikizlerini doğuran bir tehdit meydana getirmektedir. Bugün bu durumun yansımaları gözle görülür boyutta olmasa da hem kimlik bilgileriyle hem de video ve resimleriyle genel profili ele geçirilen çocuklar, farkında olmadan ciddi bir problemin merkezine yerleşebilmektedir. Sorumluluk sahibi olması gereken ebeveynler ise bu meselenin farkına varmak adına çok dikkatli olmalıdır ve çocuklarını sosyal medyanın sorunsallı tarafına teslim etmemelidir.

Çocuklarının doğum anından itibaren mevcut gelişimini kayıt altına alan ve bu safhaları detaylı düzeyde paylaşarak viral hale getiren evrimleşmiş biçimin tehlikesi, sosyal medyada hedef kitlenin giderek yaygın boyuta gelmesiyle kasıtlı yahut kasıtsız olarak sharenting içeriklerini çocuk avcılarının eline geçirmektedir (Cordeiro, 2021). Kimlik sahtekârlığı

vakalarının %66'dan fazlasının sosyal medya paylaşımlarından kaynaklandığı ve sharenting eyleminin sahte kimlik elde etme girişimlerine yol açabileceği düşünüldüğünde (Hsu, 2019), bilişim suçlarının ciddi artış göstereceği ayrıca öngörülebilmektedir. Ulusal ve ulusötesi bilişim toplantılarında bu tehlikelere daha fazla atıfta bulunulması ve ebeveynlerin resmi kanallar vasıtasıyla uyarılması önemlidir.

Her ne kadar ebeveynler için sanal içerikler paylaşma noktasında uyarı mekanizmaları geliştirilmiş olsa da (La France, 2016), sosyal farkındalık sağlamak açısından girişimler arttırılmalıdır ve kamu spotu reklamları gibi bilinçaltına yerleşecek bilgilendirici adımlar atılmalıdır. Öyle ki çocuklar artık giderek sosyal medyanın metası konumuna gelmektedir ve ebeveynlerin takipçi endeksli para kazanmasının parçası olmaktadır. Bu çerçevede; henüz gerçek hayatı tanımadan sanal hayatta gözlerini açan ve bu ortamı içselleştiren çocukların yaşadığı psikolojik etkiler görmezden gelinmemelidir. Kendi hikâyelerini gerçek hayatta veya şahsi rızaları doğrultusunda sosyal ortamlarda kurgulayan çocuklara izin verilmelidir.

Sosyal medyanın her geçen gün yenilenen ve biçimlenen platformlarında artış gösteren sharenting eylemleriyle, söz konusu kurgulamaya yeterince fırsat verilmemektedir ve çocukların özgürlük alanı bizatihi anne ve babaları tarafından elinden alınmaktadır. Bu noktada ayrı bir endişe durumu da devreye girmektedir ve ebeveynler tarafından çocuklar üzerine endekslenen çevrimiçi karakterler, çocukların benlik duygularını geliştirmesini engellemektedir. Böylece kendi hikâyesini şekillendiremeyen ve ebeveynlerinin kurguladığı sanal kimliğe dönüşmek durumunda kalan çocuklar, gerçek hayatı içselleştirememesi sorunuyla karşılaşmaktadır (De Marco, 2021).

Yaygın olarak devam eden sharenting eylemini en azından dengeleyebilmek adına harekete geçilmesi de önemlidir ve bu minvalde aşağıda yer alan mevcut faktörlere ebeveynler tarafından önem atfedilmesi önemlidir (Sanghani, 2019):

- Ebeveynler paylaşım yapmaktan geri duramıyorsa eğer, aile ortamında dizayn ettikleri sanal gruplar üzerinden içerik sunmak gibi alternatif ve güvenli yöntemler denemelidir.
- Paylaşım yapılmadan önce bilhassa belirli yaşa gelmiş ve söylenenleri algılayabilen çocuklardan izin istenmelidir ve çocukların da karar verebilen bireyler olduklarının farkına varılmalıdır.
- Ebeveynlerin çocuklarına dair paylaşımlar yapmadan önce birbirleriyle görüşmesi de önemlidir ve sharenting eyleminin doğuracağı artılar/eksiler bu etkileşim neticesinde daha net görülebilmelidir.

- Sosyal medya paylaşımları yapılmadan önce; çocukların da ileride yetişkin bireyler olacağı dikkate alınmalıdır ve gelecekteki benlikleri düşünülerek paylaşılan görsellerden ve videolardan utanç duyabileceği varsayılmalıdır.
- Çocukları mizah malzemesi yapan görseller kullanmak yerine doğum günü pastasıyla poz vermesi gibi tarafsız görseller tercih etmek daha yerinde olacaktır. Ayrıca okul üniformalarını gösteren ve farkında olmadan çocuğun açık adresini teşhir eden tehlikeli paylaşımlardan mutlak düzeyde kaçınılmalıdır.
- Sharenting eyleminden önce sosyal medyanın ne olduğu hakkında çocukların bilgilendirilmesi de önemlidir ve bu bağlamda paylaşımlar yapılmadan önce çocukların fikirlerinin alınması önemiyet arz etmektedir.

Diğer taraftan; sharenting eyleminin tehlikeli boyutları ulaşmasının ardından sosyal medyadaki bazı kurumsal yapılar birtakım önlemler almaya başlamaktadır. Örneğin Youtube mecrasında çocukların yer aldığı çeşitli videolar istismar riskine karşı yayından kaldırılmakta ve bu savunmasız grubun pedofillere, çocuk kaçırarlara vb. maruz kalma tehditinin önüne geçilmektedir (Kamenetz, 2019). Çünkü videolarda açık adresleri deşifre edilen ve her detayı paylaşarak genel profili öne çıkarılan çocuklar farkında dahi olmadan büyük bir problem ile karşı karşıya kalmaktadır. Her ne kadar sosyal medya platformları bu gibi içeriklere müdahale etse de ebeveynlerin de aynı bilince sahip olması elzemdir.

Sharenting eyleminin Instagram boyutu dikkate alındığında ise; bu mecrada genel bağlamda daha fazla içerik paylaşımı yapan ebeveynlerin çocuklarına dair görsel ve videoları bu paralelde daha çok öne çıkardığı olasılığı öngörülmektedir. Mevcut sosyal medya paylaşımcılığını mahremiyet merceğiyle irdelemeyen ve çocukların gizliliğini ifşa edip servis eden ebeveynlerin bu girişimi, muhtemel sorunları kalıcı kılmaktadır (Ranzini vd, 2020).

Çocukların bu süreçteki tutumu da ayrıca önemlidir ve nitekim sharenting hususunda daha önce yapılan araştırmalarda, çocukların sanal ortamdaki mahremiyetlerine gerçekten önem verdikleri neticesi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çocukların yapılan mevcut paylaşımlara kendilerinin karar vermek istediği ve ebeveynlerinin bilgileri dışında hareket etmesinden asla memnuniyet duymadığı değerlendirilmektedir (Tomchak, 2021). Sharenting eylemine ilişkin Türkiye’de de son yıllarda bilimsel çalışmalar yapılmaktadır ve gerek çocukların gerekse ebeveynlerin görüşleri ölçeğinde bu paylaşım hareketinin artı ve eksileriyle varmış olduğu noktalar sorgulanmaktadır.

Sharenting bağlamında ülke politikaları da artık belirleyici ve caydırıcı olabilmektedir. Örneğin Almanya ve Fransa’da sharenting eyleminin nelere yol açacağına dair kamuoyunu bilinçlendirici politikalar uygulanmaktadır ve olası potansiyel tehlikelere karşı farkındalık oluşturulmaktadır. Bu doğrultuda çocukların yararına olmayan görseller yayımlandığında

ailelere para cezaları uygulayan katı yasalar devreye girmektedir. Ayrıca medya aracılığıyla bilgilendirici spotlar yapılması zorunlu kılınmaktadır (Hopegood, 2020). Dolayısıyla; Almanya ve Fransa gibi ülkelerin öncü rol üstlendiği bu girişimin küresel dünyada diğer ülkelere de sirayet etmesi ve yayın etki uyandırması sharenting eylemine dair olası riskleri en aza indirgeyebilmektedir.

Çocuğun onurunu ve saygınlığını teşkil eden mahremiyet olgusunu ihlal edebilecek bir yapıya sahip olan sharenting eylemi, çocukları savunmasız bıraktığından ve risklerle karşı karşıya getirdiğinden ötürü (Shmueli, 2011), çocuk ve ebeveyn arasında kalıcı çatışmaya dahi sebebiyet verebilmektedir. Çocuğun psikolojik ve fizyolojik gelişimini riske atan bu durum ebeveynlerin sosyal medya özgürlüğü ve çocukların mahremiyet hakkı arasında ayrı bir tartışmayı öne çıkarmaktadır (Cordeiro, 2021). Aşağıda yer alan 2 numaralı görselde yer aldığı gibi, akıllı telefonlar tarafından kolayca gerçekleşen ve bilinçli yahut habersizce çekilen bir fotoğraf, sharenting eyleminin öznesi olan çocuk ve bu eylemi gerçekleştiren ebeveyn arasında ilerleyen yıllarda fikir çatışmalarına yol açabilmektedir. Bu çatışmaya dur diyebilmek ise, ulusal bağlamda uygulanacak politikalar ve caydırıcı birtakım yaptırımlar ile sağlanabileceği gibi bilinçli ebeveynlik yaklaşımıyla da mümkün görünmektedir.

Görsel 2. Sharenting Örneği (Cordeiro, 2021)

3. Sharenting ve Çocuk İmajı

Bir çocuğun refahından ve mahremiyetinden sorumlu olan ebeveynlerin çocuğa dair özel ayrıntıları dijital araçlar vasıtasıyla paylaşma girişimi olan sharenting (Hsu, 2019), yeni ebeveynler için ise ilişkileri pekiştirmek ve deneyimler elde etmek bağlamında topluluklara dâhil olma gayesiyle ilişkilendirilmektedir (Bartholomew vd, 2012). Dolayısıyla paylaşımlar

çocuklara dair anlatılardan ziyade ebeveynlerin anlatılarına katkıda bulunmaktadır ve sosyal medya görünürlüğü sağlamaktadır (Ranzini vd, 2020). Bu görünürlük ebeveynlerin çocuklarını mahremiyet bağlamında koruma güdüsü hissettiği çeşitli uygulamalar eşliğinde de gerçekleşebilmektedir (Autenrieth, 2018). Böylece hem sosyal medyada sharenting eylemini devam ettiren hem de çocuklarını risklerden uzak tutmaya çalışan bir karma yaklaşım söz konusu olabilmektedir.

Ebeveynler tarafından gerçekleştirilen mevcut sosyal medya paylaşımlarının kimi durumlarda olumlu yanları da devreye girebilmektedir ve örneğin engelli çocukların ebeveynleri yapmış oldukları sosyal medya bildirimleriyle etkileşime geçebilmektedir. Böylece ilgili hususta deneyimli olan ebeveynlerin katkısıyla diğer ebeveynler engelli çocuklarını en iyi şekilde nasıl destekleyebileceği hususunda bilgi sahibi olabilmektedir (Meakin, 2013). Nitekim genel bağlamda olumsuz yansımaları olsa da olumlu neticeleri ortaya çıkabilen bir sharenting eylemi icra edilmektedir ve bu girişimle birlikte sosyal medyada yeni bir çocuk modeli inşa edilmektedir. Youtube ve Instagram sayfalarında daha fazla öne çıkan bu model ile birlikte hem engellilik gibi hususlarda farkındalık sağlayan hem de maddi kazancın metası olarak öne çıkan bir profil kurgulanmaktadır.

Örneğin aşağıdaki sosyal medya içeriklerinde; paylaşımları ile Instagram fenomeni haline gelen Şeyma Subaşı'nın ve yine çocuklarının yer aldığı paylaşımlarla takipçi sayısını giderek arttıran Pelin Akil/Anıl Altan çiftinin birer Instagram görseli aktarılmaktadır. Bu paylaşımlarda farklılık teşkil eden husus ise Şeyma Subaşı'nın kızını tatil görsellerinin malzemesi konumuna getirmesiyken Pelin Akil/Anıl Altan çiftinin ise yine kızlarını birçok görselde kullanması ve açık erişimli bu görsellerde ev ortamının ifşa edilmesidir. Her ne kadar Pelin Akil/Anıl Altan çiftinin sharenting eylemlerinde çocuklara dair bilgilendirici videolar yer alsa da mahremiyet sınırlarının aşılması ve çocuklara dair içeriklerin herkese açık olarak sunulması olası tehditlere fırsat sunmaktadır.

Görsel 3. Sharenting Örnekleri (Instagram, 2021)

Youtube platformunda da sharenting eylemleriyle çocuk imajı inşa edilmektedir ve bu defa abone sayısını artırma çabasıyla çocuklar maddi kazanç ediniminin metası durumuna gelmektedir. Küçük yaşta Youtube sayfalarında videoları ile öne çıkan çocuklar zamanla bu platformun sanal akışına kendini kaptırmaktadır ve adına açılmış olan sayfalarda bu defa kendileri doğrudan videolar çekebilmektedir. Nihayetinde çocuklarda sanal ortamlara aidiyet hissiyatını oluşturan bir süreç kurgulanmaktadır. Aşağıdaki Youtube görselleri bu durumu örnekleyen içerikler arasındadır ve abone sayısı 10 milyona yaklaşan “Oyuncak Oynuyorum” sayfası ile 3 milyona yakın abone sayısı bulunan “Fatih Selim Tube” sayfası izler kitle tarafından büyük ilgi görmektedir.

Görsel 4. Sharenting Örnekleri (Youtube, 2021)

Ancak video içeriklerinde okul görüntülerinden tatil içeriklerine, ev ortamlarından arkadaş grupları ile etkileşimlerine kadar her anları paylaşılan çocuklar; sharenting eyleminin olası zararlarına maruz kalabilmektedir. Bu videolar milyonlarca kez tıklanarak ve beğeni/yorum alarak ebeveynlere önemli kazançlar sağlasa da uzun vadede çocukları psikolojik

ve sosyolojik düzeyde etki altına alabilmektedir. Sosyal medyada aldığı beğeniler ile her fırsatta öne çıkma edinimine giren çocuklar gerçek hayatta bu ilgiyi göremeyince duygusal açıdan da problem yaşayabilmektedir. Sosyal medyanın sharenting ile birlikte inşa ettiği bu çocuk imajı, dolayısıyla birçok açıdan değişkenlik arz edebilmektedir.

Söz konusu çocuk imajı bazı aileleri ise paylaşım yapma noktasında zor durumda bırakmaktadır ve çocuklarının mahremiyeti hususunda tedirginlik yaşayan ebeveynler, görsel ve video paylaşımları adına çevre baskısı hissetmektedir (Archer ve Kao, 2018). Bununla birlikte çocuklara ise akran baskısı yapılmaktadır ve toplumsal çevre tarafından paylaşım yapılması için tetikleyici rol üstlenilmektedir. Bu karmaşık ortam içerisinde bir taraftan mevcut paylaşımlarının eğlenceli yönü ile ilgilenen ebeveynler, diğer taraftan ise çocukların mahremiyet problemine odaklandığı için gizlilik ve açıklık paradoksuna kapılmaktadır (Chalken ve Anderson, 2017).

Özellikle Instagram sayfaları yeni çocuk imajının kurgulanması bağlamında etkin bir sosyal medya aracı olarak öne çıkarken aynı zamanda ebeveynlerin aileleri ve arkadaşlarıyla topluluk hissiyatı sağlaması duygusunu pekiştirmektedir (Le Moignan vd, 2017). Youtube platformu ise abone sayısı ekseninde daha fazla gelir elde edilen ve ebeveynleri bu yönü ile kendisine çeken bir mecra niteliğiyle kabul görmektedir (Çalış, 2020).

Her yaş grubundan çocukları, rızaları dışında ve ebeveynleri aracılığıyla sosyal medyanın metası konumuna getiren sharenting eyleminin inşa ettiği yeni imaja, aşağıda yer alan şu hususlar özelinde de bakılabilir:

- Sharenting eylemi sosyal medya bağımlısı bir ebeveyn görünümü oluşturduğu gibi çocukları da bu bağımlılığın parçası kılmaktadır ve gerçek hayata adapte olmakta zorlanabilen bir çocuk imajı oluşturmaktadır.
- Sosyal medyada yayınlanan resim ve videolar dijital olarak arşivlendiği ve paylaşım zinciriyle kalıcı hale geldiği için risk durumu da kalıcı olabilmektedir. Bu eksende her daim tehdit altına kalan bir çocuk profili öne çıkmaktadır.
- Ebeveynlerin paylaşım çılgınlığına çocukları da alet etmesi ve başka paylaşımlarda gördüğü içerikleri çocukları üzerinden uygulamaya çalışması, görünürde aktif reel bağlamda ise pasif bir çocuk modeli doğurmaktadır.
- Sharenting ile birlikte oyun çağındaki çocukların dahi rekabet mantığıyla yetiştirilmesi, ebeveyn dayatmasıyla psikolojik baskı hisseden çocuk kimliği meydana getirmektedir.
- Sosyal medya mecralarında görünürlüğü fazla olan çocukların yine kendi kararları dışında reklam aracı olarak kullanılması, “ünlü çocuk” tanımlaması elde eden küçük yaş gruplarını ön plana taşımaktadır.

3.1. Sharenting Eyleminin Çocuk İmajına Etkileri

Çalışmanın bu kısmında akademisyen, sosyal medya uzmanı, psikolog ve avukat gözlemleri neticesinde dört ayrı değerlendiremeye yer verilecektir ve ebeveynler tarafından inşa edilen çocuk imajının nasıl bir görünüm oluşturduğu tartışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak Doç. Dr. Selda Koydemir'in sharenting eylemi bağlamında öne çıkan çocuk imajına dair aktarımları şu şekildedir (Koydemir, 2018):

Çocuklar ebeveynlerini örnek alır; bu nedenle ebeveynlerin sosyal medya davranışlarının ileride kendilerininkini de etkileme olasılığı büyüktür. Bu şekilde büyüyen çocuklar, gizlilik/mahremiyet gibi kavramlara farklı bir yaklaşım geliştiriyor diyebiliriz. Yani bu ortamda çocukların neyin gizli veya özel, neyin başkalarına açık olduğunu anlaması oldukça zor gibi görünüyor. Bu nedenle bazı sınırlar koyulması, neyi ne kadar paylaşmak gerektiği üstünde biraz daha fazla düşünülmesi önemlidir. Ayrıca çocukların benlikle ilgili farkındalıklarının arttığı, arkadaşlıklarının kurulmaya başladığı 4-5 yaşlarında, onlara kendileriyle ilgili düzenli bilgi paylaşımı yaptığımızı anlatmak ve bunu konuşmak, bu yolda atabileceğiniz iyi bir adımdır.

Dolayısıyla çocuklar ebeveynleri tarafından muhatap olarak alınmalıdır ve sosyal medyada gerçekleştirilen eylemlerin açıklaması anlaşılır düzeyde yapılmalıdır. Anne ve babasından gördüğünü uygulama içgüdüsüne sahip çocukların doğru ve yanlış ayırt edebilmesinin desteği de yine ebeveynler aracılığıyla ayrıca verilmelidir ve sosyal medyadan ziyade gerçek hayat içerisinde etki altında kalan çocuk imajının sağlam temellere dayandırılması sağlanmalıdır.

Anne ve babalar, sosyal medyada paylaştıkları fotoğraf ve videoların artık 'internetin malı' olduğunu anlamalıdır. Bu paylaşımların istemedikleri yerde kullanılabileceğini veya alınabileceğini de unutmamalıdır. Çocuğu doğar doğmaz, onun dijital kimliğini oluşturan aileler var. En kötüsü de gelecekte neler olacağını bilememeleridir. Çocukların bir birey olduğu unutuluyor. Çocuk, anne ve babanın olsa da onun hakları olduğu bir kenara itilip, onayı olmayan paylaşımlar yapılıyor. Çocukların reyting aracı olarak kullanılması, medya etiği açısından da yanlıştır. İnsanlar özgür olabilirler ama bu, kendi çocuklarının haklarını gasp ederek yapılmamalıdır.

Sosyal medya uzmanı Esra Öz ise yukarıda yer alan açıklamaları ile sharenting eyleminin sosyal medya boyutuna temas etmiştir ve ebeveynlerin dikkat etmesi gereken hususlara vurgu yapmıştır. Dijital kimlikle bütünleştirilen çocuk imajının aynı zamanda mahremiyet sınırlarını ihlal ettiğini ve sosyal medya etkileşimini arttırmak adına ebeveynlerin bu ihlale yeterince önem atfetmediğini savunan Öz; çocukların haklarına saygı duyulması gerektiğini de belirtmiştir (Kurt, 2017). Olan biteni tam olarak algılamadan sosyal medyada birçok resmi ve videosu dolaşan çocukların ilerleyen yıllarda bu durumdan ötürü aileleri ile ters düşmesi ve sözlü çatışmaya girmesi, kurgulanan çocuk imajının olası neticeleri arasında görülebilmektedir. Nitekim Psikolog Ece Özçıkarak sharenting eyleminin bu yönüne ağırlık vererek tespitlerde bulunmuştur (Tüfekçi, 2021):

Sanal dünyanın giderek daha da yaygınlaşması ile görüyoruz ki birçok ebeveyn, çok küçük olan çocuklarına ve hatta bazen henüz dünyaya gelmemiş bebeklerine bile sosyal medya hesabı

açarak, paylaşımlar yapmaya başlamıştır. İyi niyetle ve tüm anıların sanal bir platform üzerinde biriktirilmesi amacıyla yapılan bu girişimler, bazen istemediğimiz sonuçlar ile karşılaşmamıza neden olabilir. Öncelikle biliyoruz ki dijital dünyada paylaştığımız herhangi bir içerik mutlaka kayıt altına alınıyor ve biz bu içerikleri kaldırsak da sanal bir hafızada tutulmaya devam ediliyor. Henüz kendi muhakeme yeteneğini kullanamadığı bir dönemde, çocuklarımızın özel fotoğraflarını paylaşmak, başkalarının görmesine izin vermek; ileride çocukların arzu etmediği ve rahatsız olabilecekleri bir durum olabilir. Bu ileride aile ve çocuk arasında sürtüşmelerin yaşanmasına zemin hazırlayabilir. Her ne kadar iyi niyetle yapılan paylaşımlar olsa da henüz kendi kararlarını ifade edemeyen ve yaşı bunun için çok küçük olan bebekler için bu durumun gelecekte bir kişilik hakkı ihlali durumu olarak nitelendirilebileceği öngörülmelidir.

Ece Özçirak tarafından çocuk ve ebeveyn arasındaki ilişkilerin sharenting neticesinde varabileceği muhtemel noktaya temas edilirken, bununla birlikte ebeveynlerin yapmış olduğu paylaşımların hukuki boyutuna vurgu yapılmıştır ve kişilik hakkı ihlalinin gerçekleştiği üzerinde durulmuştur. İlgili hususu Avukat Murat Can Pehlivanoğlu ise ayrıca öne çıkararak hak ihlalinin yaptırımlarının olabileceğini bildirmiştir. Zira yetişkin yaşa erişen bireyler, çocukken ebeveynleri tarafından sosyal medyaya servis edilen özel anlarına ilişkin anne ve babalarını dava edebilmektedir. Hukuki anlamda mahremiyeti ihlal edilen çocukları haklı çıkaran bu durum, sharenting eylemlerini sınırsızca devam ettiren ebeveynler için caydırıcı olabilmektedir. Bu minvalde; Murat Can Pehlivanoğlu'nun konuya dair değerlendirmeleri şöyledir (BirGün, 2019):

Bir çocuğun görüntüsünü paylaştığınızda çocuk tacizcileri o çocuğun varlığından haberdar oluyor. Bu gittiği okul olsun, çocuğun yaşadığı çevre olsun, çocuğun nerede bulunduğu yönünde onlara bilgi veriyor. Bu fotoğraflar çocuğun güvenliği konusunda da risk yaratabilir. Bu doğrultuda kişinin istemediği fotoğrafların paylaşılması kişilik hakkı ihlalidir ve zamanında aileniz size danışmadan fotoğraflarınızı paylaştıysa siz 18 yaşına girdiğiniz anda bu fotoğrafları yayımlayanlara karşı dava açma hakkına sahipsiniz. Ailenin o fotoğrafları kullanarak elde ettikleri gelirleri de onlardan isteme hakkınız olacak. Aile bu karelerden menfaat sağladıysa o menfaate ortak olmak ayrıca söz konusu olabilir.

Netice olarak ebeveynlerin sosyal medya araçları üzerinden sharenting eylemini uygulamaları çocuk imajını doğrudan etkilemektedir ve bu etkinin mahremiyet ölçüsü, hukuki boyutu, psikolojik yansımaları ve tehlike arz eden yönleri bulunmaktadır. Öyle ki yukarıdaki uzman görüşleri söz konusu bu etkileri açıklamaktadır ve her birinde ebeveynler açıkça uyarılmaktadır. Çocuk imajının zedelenmemesi için ise; ebeveynler tarafından paylaşım gizliliğine riayet edilmesi, istismarcıların eline geçebilecek çıplak/yarı çıplak bebek ve çocuk resimlerinin kesinlikle öne çıkarılmaması, konum bilgilerine kolayca erişen sosyal medya platformlarının erişim izni kapatılarak adres bilgilerinin aktarımının engellenmesi gereklidir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada literatür verileri ve doküman analizi bağlamında öne çıkan veriler, sharenting eyleminin genel anlamda olumsuz neticeler doğurduğunu göstermektedir. Engellilik, SMA hastalığı, çocuk yetiştirme süreçleri vb. gibi durumlarda her ne kadar ebeveyn paylaşımlarının

bilgilendirici yönü bulunsa da internet mecrasında cereyan eden tehlikeler ağırlıklı olarak ilgili paylaşımlar üzerinden çocukları tehdit etmektedir. Bu nedenle uzmanlar tarafından ebeveyn bireyler doğrudan uyarılmaktadır ve olası risklerin neler olduğu paylaşılmaktadır. Dünya genelinde bazı ülkelerde ise yönetsel bazda alından önlemler ve caydırıcı nitelikteki yaptırımlar uyarı mekanizmasını daha hızlı işletmektedir.

Öyle ki paylaşım yapmaktan kendini geri alamayan ebeveynler, bilinçli yahut bilinçsiz olarak çocuklarını sanal tehlikelere açık duruma getirmektedir. İstismarcılar eline geçebilecek bir fotoğrafın nelere sebebiyet vereceğini düşünmeden, sahte kimliklerde yer alan çocuk bilgilerinin ne gibi riskler doğuracağını dikkate almadan yapılan paylaşımlar kalıcı sorunlar meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla gerek medya araçları üzerinden kurgulanabilecek kamu spotu bilgilendirmeleriyle gerekse politik minvalde yürürlüğe girebilecek yaptırımlarla ebeveyn paylaşımlarının kontrolü sağlanmalıdır.

Diğer taraftan çocukların da kişilik hakları ve özgür tercihleri olan bireyler olduğu unutulup meta haline dönüştürülmesi ve bu durumun bizzat anne ve babaları tarafından gerçekleştirilmesi, mevcut sharenting probleminin çerçevesini genişletmektedir. Zira ilerleyen yaşlarda bilinç sahibi olacak çocuklar geriye dönüp baktıklarında, sosyal medyada belki de tasvip bile etmeyecekleri şahıslarına ait görsel ve videolarla karşılaşabileceklerdir. Bu durum karşısında utanç duyabilecekleri gibi sanal mecralarda kazanç metası olarak kullanılmalarının hukuki hakları da arayabilecektir.

Çocukların yeni bir model olarak sosyal medyada inşa edilmesiyle ve anne karnından yetişkinlik dönemine kadar özel nitelikteki tüm eylemlerinin paylaşılmasıyla, sosyolojik ve psikolojik çıktılar da mevcut olabilmektedir. Nitekim sharenting ile birlikte sosyal hayattan uzaklaşıp sosyal medya hayatına evrilen ve bu sanal mecrada karşılaştığı sanal ilgiyi her daim bekleyip psikolojik olarak etkilenebilen çocuklar, yaşanan problemlilerden muzdarip olabilmektedir. Nihayetinde alınması gerek önlemler, uyulması gereken kurallar ve dikkat edilmesi gereken tehditler bulunmaktadır. Çalışmanın içerik safhasında temas edilen ve psikologdan sosyal medya uzmanına, akademisyenden avukata kadar yetkin kişilerin tespitleri ölçeğinde sunulan bilgiler ebeveynler açısından uyarıcı niteliktedir.

Sonuç olarak; sharenting eylemi görünürde basit bir sosyal medya paylaşım hareketi olsa da çocuklar özelinde doğurabileceği sonuçların genel manada olumsuz yönde olduğu anlaşılmaktadır. Aile içerisinde ve yakın arkadaş çevresinde güvenilir düzeyde paylaşımı yapılabilecek video ve resimlerin çeşitli sosyal medya hesaplarında herkese açık olarak öne

çıkartılmasıyla, olumsuz yansımaların kalıcı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda ebeveynler mevcut sorumluluklarını dikkate alarak ve sosyal medya etkileşim hazlarını bir kenara bırakarak çocuklarının mahremiyetini koruma altına almalıdır. Muhtemel tüm riskleri göz önünde bulundurarak hareket etmelidir ve sosyal medyanın yeniden biçimlendirdiği çocuk imajının etkisine kapılmadan masum bir sosyal medya paylaşımın reel göstergeler bağlamında ne gibi neticeler oluşturacağını idrak etmelidir.

Kaynakça

- Al Kurdi, S. (2021). Sharenting: Is It The New Child Abuse? <https://www.albawaba.com/business/sharenting-it-new-child-abuse-1439184>. Erişim Tarihi: 29.09.2021.
- Archer, C. ve Kao, K. (2018). Mother, Baby and Facebook Makes Three: Does Social Media Provide Social Support for New Mothers? *Media International Australia*, 168(1), 122–139.
- Autenrieth, U. (2018). Anti-Sharenting as a Reaction to Risk Assessment and Behaviour Adaption. *Digital Parenting: The Challenges for Families in the Digital Age*.
- Bartholomew, M., Schoppe, S., Glassman, M., Kamp C. ve Sullivan, J. M. (2012). New Parents' Facebook Use at The Transition to Parenthood. *Family Relations*, 61(3), 455–469.
- BirGün (2019). Çocuğunuzun Fotoğraflarını Paylaşırken Suç İşliyor Olabilirsiniz. <https://www.birgun.net/haber/cocugunuzun-fotograflarini-paylasirken-suc-isliyor-olabilirsiniz-277176>. Erişim Tarihi: 27.09.2021.
- Blum Ross A. ve Livingstone S. (2017). Sharenting: Parent Blogging, and the Boundaries of The Digital Self. *Popular Communication*, 15(2), 110-125.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Brosch A. (2016). When The Child is Born into The Internet: Sharenting as a Growing Trend Among Parents on Facebook. *The New Educational Review*, 43(1), 225-236.
- Brosch, A. (2018). Sharenting Why Do Parents Violate Their Children's Privacy? *The New Educational Review*, 54(1), 75-85.
- Chalklen, C. ve Anderson, H. (2017). Mothering on Facebook: Exploring the Privacy/Openness Paradox. *Social Media Society*, 3(2), 1–10.
- Cordeiro, V. C. (2021). Children's Rights and Digital Technologies: Children's Privacy in The Age of Social Media. *The Perils of Sharenting*.
- Criscuolo N. (2015). 'Sharenting' Offers Benefits for Parents, Safety Concerns for Children. <https://www.wishtv.com/2015/05/06/sharenting-offers-benefits-for-parents-safety-concerns-forchildren/>. Erişim Tarihi: 30.09.2021.
- Çalış, B. (2020). Sosyal Medya Bağımlılığı: Sharenting Nedir? <https://blog.adgager.com/sosyal-medya-bagimligi-sharenting-nedir/>. Erişim Tarihi: 29.09.2021.
- De Marco, M. (2021). "Sharenting" Is a Threat to Children's Health and Personal Development. onezero.medium.com/sharenting-is-a-threat-to-childrens-health-and-personal-development-bdf2549ec6f. Erişim Tarihi: 28.09.2021.

- Dursun, C. (2019). Ebeveynlerin Çocuklarını Sosyal Medyada Teşhiri: Çocuk Hakları Bağlamında Bir Değerlendirme. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 4(8), 195-208.
- Güvenli Web. (2021). Dijital Mahremiyet: Sharenting Riskleri ve Dikkat Edilmesi Gerekenler. <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/mtnwT.pdf> Erişim Tarihi: 24.09.2021.
- Hopegood, R. (2020). *The Perils of "Sharenting": The Parents Who Share too much.* www.aljazeera.com/features/2020/10/11/facing-the-music-the-parents-who-share-too-much. Erişim Tarihi: 28.09.2021.
- Hsu, H. (2019). *Instagram, Facebook, and The Perils of Sharenting.* <https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/instagram-facebook-and-the-perils-of-sharenting>. Erişim Tarihi: 26.09.2021.
- Instagram (2021). <https://www.instagram.com/seymasubasi/> Erişim Tarihi: 27.09.2021.
- Instagram (2021). <https://www.instagram.com/pelinakil/> Erişim Tarihi: 27.09.2021.
- Kamenetz, A. (2019). *The Problem with "Sharenting"* <https://www.nytimes.com/2019/06/05/opinion/children-internet-privacy.html>. Erişim Tarihi: 29.09.2021.
- Keith B. (2017). Parental Sharing on The Internet Child Privacy in The Age of Social Media and The Pediatrician's Role. *JAMA Pediatrics*, 171(5), 413-421.
- Koydemir, S. (2018). Sharenting Çağında Çocukları Korumak. milliyet.com.tr/pembenar/doc-dr-selda-koydemir/sharenting-caginda-cocuklari-korumak-2614994. Erişim Tarihi: 25.09.2021.
- Kurt, Ö. (2017). Blogger Anneler Teşhirci mi? <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/omur-kurt/blogger-anneler-teshirci-mi-40513007>. Erişim Tarihi: 28.09.2021.
- La France, A. (2016). *The Perils of "Sharenting" All Those Facebook Photos Are Cute – But How are They Affecting The Kids?* theatlantic.com/technology/archive/2016/10/babies-everywhere/502757/. Erişim Tarihi: 23.09.2021.
- Le Moignan, E., Lawson, S., Rowland, D., Mahoney, J. ve Briggs, P. (2017). Has Instagram Fundamentally Altered The Family Snapshot? Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3025453.3025928> Erişim Tarihi: 28.09.2021.
- Meakin, N. (2013). *The Pros and Cons of 'Sharenting'*. humanium.org/en/childrens-rights-and-digital-technologies-childrens-privacy/. Erişim Tarihi: 26.09.2021.
- Morris, M. R. (2014). Social Networking Site Use by Mothers of Young Children. <https://doi.org/10.1145/2531602.2531603>. Erişim Tarihi: 27.09.2021.
- Ranzini, G., Newlands, G. ve Lutz, C. (2020). Sharenting, Peer Influence and Privacy Concerns: A Study on The Instagram-Sharing Behaviors of Parents in the United Kingdom. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305120978376>. Erişim Tarihi: 28.09.2021.
- Sanghani, R. (2019). The Great 'Sharenting' Debate, Are Parents Posting Too Much? <https://www.smh.com.au/lifestyle/life-and-relationships/are-parents-infringing-on-childrens-boundaries-by-over-sharenting-20191030-p535tt.html>. Erişim Tarihi: 26.09.2021.
- Shmueli, B. (2011). A. Privacy for Children. *Columbia Human Rights Law Review*, 42(1).
- Steinberg S. (2017). Sharenting: Children's Privacy in The Age of Social Media. *Emory Law Journal*, 66(1), 839-855.

Tüfekçi, N. Ç. (2021). Sosyal Medyada Çocuk Paylaşımları ve Sakıncaları. <https://haberveinsan.com/yazarlar/nevzat-caglar-tufekci/sosyal-medyada-cocuk-paylasimlari-ve-sakincalari/41/>. Erişim Tarihi: 25.09.2021.

Wagner A. ve Gasche L. (2018) Sharenting: Making Decisions about Other's Privacy on Social Networking Sites. *Multikonferenz Wirtschaftsinformatik Lüneburg*. 977-988.

Youtube (2021). [youtube.com/channel/UCaGm-DKw5-Ry0nXs2ILIWXQ](https://www.youtube.com/channel/UCaGm-DKw5-Ry0nXs2ILIWXQ) Erişim Tarihi: 28.09.2021.

Youtube (2021). [youtube.com/channel/UCGZrRXxlJGFCH1SMwpMbfAw](https://www.youtube.com/channel/UCGZrRXxlJGFCH1SMwpMbfAw) Erişim Tarihi: 28.09.2021.

ALTERNATİF FİNANSAL VARLIK FİYATLAMA MODELLERİNİN PERFORMANSLARININ ANALİZİ

(*Analysis of The Performances of Alternative Asset Pricing Models*)

Önder BÜBERKÖKÜ¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 14.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.12.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1023373

ÖZ

Bu çalışmada Fama-French faktör modellerinin yanı sıra q-faktör modelleri ile AQR faktör modellerinden oluşan 10 farklı finansal varlık fiyatlamaya modelinin performansı finansal kuruluşlar dikkate alınarak incelenmiştir. İlgili faktör modelleri en küçük kareler yöntemi kullanılarak tekil hisse senetlerine uygulanmıştır. Çalışma bulguları finansal kuruluşlar için en uygun modelin momentum ve uzun dönem trend dönüş faktörü ile genişletilmiş beş faktörlü Fama-French modeli olduğu sonucuna işaret etmektedir. Bulgular ayrıca hisse senedi getirilerini açıklamada en istikrarlı faktörlerin piyasa faktörü, değer faktörü ve momentum faktörü olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelime: *Fama-French Faktör Modelleri, Q-Faktör Modelleri, Aqr Faktör Modelleri.*

ABSTRACT

In this study, besides Fama-French three-factor, four-factor and five-factor models, we examine the performance of 10 different factor models consisting of q-factor models and AQR style factor models. This is achieved by considering stocks of financial institutions. Therelevant set pricing model sare applied to individual stock data by using ordinary regression. The study findings clearly point to the conclusion that themost suitable model for stocks of financial institutions is the five-factor Fama-French model extended with the momentum and long-term reversal factors. The finding also indicate that the market, value and momentum factor sare the main drivers of the stock returns of the financial institutions.

Keywords: *Fama-French Factormodels, Q-Factormodels, AQR Style Facto Rmodels*

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, onderbuber@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7140-557X

Giriş

Geleneksel finans teorileri yatırım süreçlerini daha çok istatistiksel (dolayısıyla davranışsal olmayan) süreçler olarak tanımlayan, yatırımcıların rasyonel bireyler olduğunu ifade eden, getiri oranlarının katlanılan riskin karşılığı olduğunu belirten ve çeşitli yatırım stratejilerini kullanarak sistematik bir şekilde piyasa getirisinin üzerinde bir getiri oranı elde edilemeyeceğini ifade eden teorilerdir. Örneğin Markowitz (1952) modern portföy teorisinde yatırımcıların rasyonel olduğu ve yatırımcıların riskten kaçınma eğilimi sergiledikleri belirtilmektedir. Sharpe (1964) ile Lintner (1965) tarafından geliştirilen CAPM modelinde ise getiri oranlarının riskin bir karşılığı olduğu, risk ile getiri arasında doğrusal bir ilişkinin bulunduğu ve bu nedenle de daha yüksek oranda getiri elde etmek için daha yüksek oranda riske katlanması gerektiği ifade edilmektedir. Fama (1965,1970) tarafından geliştirilen etkin piyasalar hipotezinde ise yatırımcıların rasyonel olduğu, finansal varlık fiyatlarının mevcut olan tüm bilgiyi yansıttığı ve bu nedenle de finansal varlık fiyatlarının sadece piyasaya dönük beklenmeyen yeni bilgi akışına tepki vereceği ama bu beklenmedik bilgi akışının da önceden tahmin edilemeyen tesadüfi bir süreç olması nedeniyle hiçbir yatırımcının sistematik bir şekilde piyasa getirisinin üzerinde bir getiri oranı elde edemeyeceği belirtilmektedir.

Geleneksel finans teorilerinin bu varsayımlarına rağmen, del Aquila'nın (2009:53) ifade ettiği gibi literatürdeki çalışmaların finansal piyasalarda çeşitli anomalilerin¹ söz konusu olduğunu ve bu anomalilere dayalı yatırım stratejileri ile sistematik bir şekilde piyasa getirisinin üzerinde getiri oranlarının elde edilebileceğini göstermesi etkin piyasalar hipotezinin varsayımlarının sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeye paralel bir şekilde anomalilerin temel nedenleri arasında rasyonel olmayan yatırımcı davranışlarının bulunduğu ifade eden davranışsal finansal yaklaşımların giderek ilgi görmesi de makro bazda geleneksel finans teorilerinin varsayımlarının sorgulanması sonucunu doğurmuştur (Kaldırım, 2017;141).

Davranışsal finans, yatırımcıların çeşitli psikolojik faktörlere bağlı olarak aşırı güven, aşırı iyimserlik, tutuculuk gibi davranış biçimlerini sergilemelerinin piyasaya dönük bilgi akışına aşırı tepki (over-reaction) veya tersine düşük tepki (under-reaction) verilmesine yol açabileceğini ve bu tür fiyatlandırma davranışlarının da etkin piyasalar hipotezinin varsayımlarının aksine piyasa getirisinin üzerinde bir getiri oranı elde edilmesine imkan veren yatırım stratejilerinin ortaya çıkmasını sağlayabildiğini ifade etmektedir (Isidore ve Christie, 2018:7-8; Sümer ve Aybar, 2016:79-80).

Geleneksel finans teorilerini savunan düşünürler ise finansal piyasalardaki anomalileri ve rasyonel olmayan yatırımcı davranışlarını reddetmemekle birlikte bu unsurların geleneksel finans teorilerinde değişime yol açabilecek nitelikteki olaylar olmadıklarını ifade etmektedirler. Örneğin Fama (1965:58-59) finansal piyasalarda rasyonel olmayan yatırımcıların da bulunabileceğini ama bu yatırımcıların tesadüfi ve birbirinden bağımsız davranışlarının net etkisinin sıfır olacağını ifade etmektedir. Benzer şekilde Fama (1998:283-284) piyasalarda anomalilerin de söz konusu olabileceğini ama örneğin aşırı tepki anomalisine uygun davranan yatırımcılar olduğu gibi tersi yönde düşük tepki anomalisine uygun davranan yatırımcıların da

¹ Literatürde anomaliler finansal piyasalarda yaşanan ama rasyonel olmayan ve bu nedenle de etkin piyasalar hipotezi ile açıklanamayan fiyat hareketleri olarak tanımlanmaktadır.

bulunması nedeniyle bu tür anomalilerin oluşturduğu yatırım stratejilerinin birbirlerini etkilerini nötrleyip; net etkinin sıfır olacağını belirtmektedir. Nitekim bu durum da anomalilerin şans faktörünün (kazara gerçekleşen durumların) bir sonucu olduğunu göstermesi nedeniyle etkin piyasalar hipotezi ile çelişmeyen bir durumdur (Erdoğan ve Elmas, 2010:280).

Bu açıklamalara rağmen literatürdeki çalışmalar artıkça CAPM modelinin hisse senetlerinden beklenen getiri oranlarını açıklamada yetersiz olduğu yönündeki bulguların öne çıkması, CAPM modeline dönük eleştirileri artırmıştır. Bu durum da hisse senetlerinin getiri oranlarının açıklanmasında alternatif faktörlerin dikkate alınması sonucunu doğurmuştur. Bu kapsamda Fama ve French (1993) üç faktörlü finansal varlık fiyatlama modelini (3FF) geliştirmişlerdir. 3FF modeli piyasa değeri az olan şirketlerin hisse senetlerinin piyasa değeri yüksek olan şirketlerin hisse senetlerinden, defter değeri / piyasa değeri yüksek olan şirketlerin hisse senetlerinin de defter değeri / piyasa değeri düşük olan şirketlerin hisse senetlerinden daha yüksek getiri oranları sunduklarının gözlemlenmesi üzerine CAPM modeline bu durumu temsilen SMB (small minus big) ve HML (high minus low) faktörlerinin eklenmesi ile elde edilmiştir. Bu gelişmenin ardından Carhart (1997) momentum (MOM) faktörünü 3FF modeline ekleyerek dört faktörlü Fama-French modelini, daha güncel olarak ise Fama ve French (2015) karlılık (RMW, Robust minus weak profitability) ve yatırım faktörlerini (CMA, conservative minus aggressive) 3FF modeline ekleyerek beş faktörlü Fama-French modelini geliştirmişlerdir.

Her ne kadar davranışsal finansal yaklaşımlar çerçevesinde SMB, HML, RMW ve CMA gibi faktörler birer anomali olarak tanımlansa da Fama ve French (1993,1996,2015) bu faktörlerin CAPM modeline eklenmesinin teorik altyapısının geleneksel finans teorileri ile uyumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü piyasa değeri az olan şirketlerin hisse senetlerinin piyasa değeri yüksek olan şirketlerin hisse senetlerinden, defter değeri / piyasa değeri yüksek olan şirketlerin hisse senetlerinin de defter değeri / piyasa değeri düşük olan şirketlerin hisse senetlerinden daha yüksek getiri oranı sunmalarının birer anomali değil aksine bu tür özelliklere sahip şirketlerin daha riskli olmalarından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu şirketlerin risk düzeyinin yüksek olması da CAPM modeli çerçevesinde bu şirket hisselerine yatırım yapmak isteyen yatırımcıların daha yüksek oranda getiri talep etmesine yol açmaktadır. RMW ve CMA faktörlerine gelince Fama ve French (2015) bu faktörleri geleneksel finans teorileri ile uyumlu olacak şekilde bir hisse senedi değerlendirme modeli olan kar payı indirgeme modeli ile açıklamaktadırlar.

Literatürde 3FF modelinin genel olarak hisse senedi getirilerini açıklamada CAPM modelinden daha başarılı olduğunu ifade eden çalışmaların artması ile birlikte Fama-French modellerini ek faktörlerle genişletmeye çalışan çalışmaların yanı sıra Hou vd.'nin (2015,2018) çalışmalarında olduğu gibi q-faktör modeli gibi alternatif modeller geliştiren çalışmaların sayısı da oldukça artmıştır.

Bu çalışmanın amacı; 10 adet alternatif finansal varlık fiyatlama modelinin performansını önde gelen ABD'li finansal sektör kuruluşlarını dikkate alarak incelemektir. Çalışmada ABD'li finansal sektör kuruluşlarının dikkate alınmasının nedeni çalışmada kullanılan birçok faktör priminin Türk şirketleri için hesaplanmasında karşılaşılan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Nitekim, benzer gerekçelerle ulusal yazındaki çalışmaların da Fama-French modelleri (3FF, 4FF ve 5FF modelleri) ile sınırlı kaldıkları görülmektedir. Ayrıca, bu sorun sadece Türk

sermaye piyasaları için değil diğer birçok ülke sermaye piyasaları için de geçerlidir. Ayrıca finansal piyasaların karakteristik özellikleri ile gelişmişlik düzeyleri konusundaki farklılıklar da araştırmacıları ABD dışındaki şirketler için faktör primlerini orijinal yapısına göre daha farklı şekilde hesaplamak zorunda bırakabilmektedir (Örneğin bakınız: Liu vd., 2019; Azimli, 2020). Bu nedenlerle bu konudaki tartışmalar daha sonraki çalışmalara bırakılıp; bu çalışmada ABD’li şirketler dikkate alınmıştır.

Bu çalışmanın literatüre iki temel konuda katkı sağladığı düşünülmektedir. Öncelikle ulusal yazında henüz yer almayan q-faktör ve AQR faktör modelleri ile birlikte 10 farklı finansal varlık fiyatlama modelinin performansının tek bir çalışmada karşılaştırılmasının bu çalışmanın literatüre temel katkısı olduğu düşünülmektedir. Çalışmada kullanılan modeller alternatif Fama-French faktör modelleri ile Hou vd. (2015,2018) tarafından geliştirilen q-faktör modelleri ve AQR faktör modellerinden oluşmaktadır. İkinci olarak bu çalışmada finansal sektör kuruluşları dikkate alınmış ve ilgili faktör modelleri tekil hisse senetlerine uygulanmıştır. Çünkü gerek ulusal gerekse uluslararası yazına bakıldığında çalışmaların oldukça baskın bir şekilde finans sektörü dışındaki sektörlere odaklandıkları görülmektedir. Bunun temel nedeni yüksek kaldıraç oranının banka gibi finansal sektör kuruluşları için olağan bir durumu ifade etmesine rağmen diğer birçok sektör için bu oranın bir finansal risk göstergesi olarak yorumlanmasıdır (Örneğin bakınız: Guzeldere ve Sarioglu, 2012:9).

Çalışmada ilgili faktör modelleri küresel bazda önde gelen sekiz ABD’li bankanın hisse senetlerine uygulanmıştır. İlgili faktör modellerinin küresel ölçekte belli bir büyüklüğe sahip az sayıda banka hisselerine uygulanması diğerlerinin yanı sıra Jareno vd.’nin (2020) çalışmalarında da tercih edilen bir yaklaşımdır. Jareno vd.’nin (2020) çalışmalarında Avrupa’nın en büyük 11 bankası için ek faktörlerle genişletilmiş 5FF modelinin performansını incelemişlerdir. Çalışmada tekil hisse senetlerinin dikkate alınmasının nedeni şu şekilde açıklanabilir: Öncelikle Basiewicz ve Auret (2010:15) ile Cochrane (2001:106) tarafından da ifade edildiği gibi ideal bir finansal varlık fiyatlama modelinin performansı tekil hisse senetlerine uygulanarak incelenmelidir. Çünkü modellerin performanslarının analizinde hipotetik portföyler yerine tekil hisse senetlerinin dikkate alınması hipotetik portföyler oluşturulurken ortaya çıkabilecek bazı yanlı (biased) sonuçların elimine edilmesini sağlayabilmektedir. Bunun yanı sıra bu tür bir yaklaşım tekil hisse senetlerine özgü bilgilerin kaybolmasını da engelleyebilmektedir (Soumare vd., 2013:279; Ayramov ve Chordia, 2006:1004). Ayrıca Ang vd. (2018:1) tarafından ifade edildiği gibi finansal varlık fiyatlama modelleri ister tekil hisse senetlerine isterse tekil hisse senetlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulan portföylere uygulansın benzer sonuçların elde edilmesi gerekmektedir. Nitekim bu vb. gerekçelerle Aleati vd. (2000), Wu vd. (2016) ile Ang vd.’nin (2018) çalışmalarında da faktör modelleri tekil hisse senetlerine uygulanmıştır.

1. Alan Yazın Taraması

Öneminde dolayı finansal varlık fiyatlama modelleri literatürde oldukça ilgi görmektedir. Öncelikle Türkiye ekonomisi üzerine yapılan bazı çalışmalara bakıldığında, Acaravci ve Karaomer (2017) 5FF modelinin geçerliliğini BİST100 endeksinde yer alan ve finansal olmayan şirketler için inceledikleri çalışmalarında 5FF modelinin fiyatlama hatası içermediği ve bu nedenle de Türk hisse senedi piyasaları için uygun bir model olduğu sonucuna

ulaşmışlardır. Erdinç (2017) alternatif faktör modellerinin performanslarını BİST100 endeksinde yer alan ve finansal olmayan şirketler için incelediği çalışmasında 5FF modelinin hem CAPM hem de 3FF modelinden daha iyi performans sergilediği sonucuna ulaşmıştır. Gököz (2018) 3FF modelinin geçerliliğini Borsa İstanbul'da yer alan beş farklı sektörel endeks için incelediği çalışmasında bu modelin Türk hisse senedi piyasalarına uygulanabilecek bir model olduğu sonucuna ulaşmıştır. Genç ve Çömlekçi (2018) 3FF modelinin geçerliliğini Borsa İstanbul kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketlerin hisse senetleri için inceledikleri çalışmalarında bu modelin hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı bir model olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Başpehlivan (2019) Carhart (1997) tarafından geliştirilen 4FF modelinin geçerliliğini Türkiye'yi de kapsayan Avrupa piyasaları için incelediği çalışmasında momentum faktörünün de hisse senedi getirilerine etki eden risk faktörlerinden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aras vd. (2019) BİST100 endeksinde yer alan ve finansal olmayan şirketler için faktör modellerinin performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında 5FF modelinin hem CAPM hem de 3FF modelinden daha iyi performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Balkan ve Aygören (2020) 3FF modeline yeni bir faktör olarak etkinlik skoru faktörünü ekledikleri çalışmalarında bu yeni modelin sanayi sektöründe yer alan şirketlerin hisse senedi getirilerini açıklamada 3FF modelinden daha başarılı bir model olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Uluslararası yazındaki bazı çalışmalara bakıldığında ise Soumare vd. (2013) CAPM modeli ile 3FF modelinin performanslarını Batı Afrika borsasında (BRVM) işlem gören şirketler için inceledikleri çalışmalarında 3FF modelinin CAPM modelinden daha başarılı bir model olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hou vd. (2015) kendi geliştirdikleri 4 faktörlü q- faktör modeli ile 3FF ve 4FF modellerinin performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında en iyi modelin 4 faktörlü q-faktör modeli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Foye (2018) Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Asya bölgelerinde bulunan 18 farklı gelişen piyasa ekonomisi için 5FF modeli ile 3FF modelinin performanslarını karşılaştırdığı çalışmasında 5FF modelinin özellikle Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki gelişen piyasa ekonomileri için daha uygun bir model olduğu sonucuna ulaşmıştır. Roy ve Shijin (2019) CAPM, 3FF,4FF ve 5FF modellerinin performanslarını hem bölgesel (Avrupa, Asya-Pasifik, Kuzey Amerika) hem ülkesel (ABD ve Japonya) hem de küresel bazda inceledikleri çalışmalarında her durumda öne çıkan tek bir modelin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Cox ve Britten (2019) G.Afrika borsasında işlem gören şirketler için CAPM modeli ile 3FF ve 5FF modellerinin performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında en uygun modelin 5FF modeli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hou vd. (2020) beş faktörlü q-faktör modeli ile altı faktörlü Fama ve French (2018) modelinin performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında beş faktörlü q-faktör modelinin daha iyi performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Annink ve Larsson (2019) Avrupa hisse senedi piyasalarını inceledikleri çalışmalarında teorik altyapısı AQR faktör modellerine dayanan QMJ faktörünün modellere açıklayıcı değişken olarak eklenmesinin özellikle belli dönemlerde model performanslarını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Sha ve Goa (2019) CAPM, 3FF, 4FF, 5FF ve 6FF modellerinin performanslarını Çin yatırım fonu sektörünü dikkate alarak karşılaştırdıkları çalışmalarında en iyi performansı sağlayan modelin 5FF modeli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Harshita ve Yadav (2015) Hindistan hisse senedi piyasalarında işlem gören şirketler için CAPM, 3FF ve 5FF modellerinin performanslarını karşılaştırdıkları

çalışmalarında her durumda 3FF modelinin CAPM modelinden daha iyi bir performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Jegadeesh vd. (2019) geleneksel CAPM modeli, likiditeye göre düzeltilmiş CAPM modeli, 3FF, 5FF ile dört faktörlü q-faktör modellerinin performanslarını inceledikleri çalışmalarında firmaların karakteristik özelliklerinin dikkate alınması durumunda ilgili faktör modellerinin hiçbirinin faktör primlerinin istatistiki olarak anlamlı çıkmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Jareño, González ve Munera (2020) İspanya hisse senedi piyasaları için ek faktörlerle genişletilmiş 3FF modeli ile ek faktörlerle genişletilmiş 5FF modellerinin performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında özellikle kriz dönemlerinde ek faktörlerle genişletilmiş 5FF modelinin performansının daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bera, Uyar ve Uyar (2020) 5FF modelinin etkinliğini analiz ettikleri çalışmalarında bu modelin ortalama hisse senedi getirilerini açıklamada başarılı bir model olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kim, Kim ve Shin (2012) alternatif finansal varlık fiyatlama modellerinin performanslarını G.Kore hisse senedi piyasalarını dikkate alarak inceledikleri çalışmalarında en iyi performansı sergileyen modelin 5FF modeli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Min, Xiao-Ming ve Yafeng (2017) Hong Kong hisse senedi piyasaları kapsamında açığa satış işlemlerinin kısıtlanmasının CAPM ile 3FF modellerinin performansları üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında açığa satış işlemlerinin kısıtlanmasının her iki modelin de performansının azalması sonucunu doğrulduğunu ifade etmişlerdir.

2. Veri ve Metodoloji

2.1. Veri

Bu çalışma Ocak 2000 ile Aralık 2019 dönemini kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Çalışmada finansal kurumların hisse senetlerine ait veriler Finance Yahoo web sitesinden (<https://finance.yahoo.com>), risksiz faiz oranlarına ait veriler ise FED (Federal Reserve Bank, FED) veri tabanından temin edilmiştir (<https://www.federalreserve.gov/data.htm>). Çalışmada risksiz faiz oranı olarak ABD hazine bonusu faiz oranları kullanılmıştır. Çalışmada ilgili faktör modelleri hem ABD finans piyasaları içerisinde hem de küresel bazda önemli bir etkinliğe sahip sekiz adet ABD’li finans kuruluşunun hisse senetlerine uygulanmıştır. Bu kuruluşların belirlenmesinde Zarmina (2020) tarafından yapılan analizlerden yararlanılmıştır. Hisse senetlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Analizlerde kullanılan faktör primlerine ait veriler ise FF modelleri için https://mba.tuck.dartmouth.edu/pages/faculty/ken.french/data_library.html web sitesinden, q-faktör modelleri için <http://global-q.org/factors.html> web sitesinden, AQR faktör modelleri içinse <https://www.aqr.com/Insights/Datasets/> web sitesinden temin edilmiştir.²

Tablo 1: Faktör Modellerinin Uygulanacağı Şirket Hisseleri

Sembol	Şirket	Temel faaliyet alanı	Aktif büyüklüğü (Milyar ABD Doları, 2019)
JPM	J.P. Morgan Chase & Co.	Finans / Finansal hizmetler	2,687.38 USD
BAC	Bank of America Corp.	Finans / Finansal hizmetler	2,434.08 USD
C	Citigroup Inc.	Finans / Finansal hizmetler	1,951.16 USD
WFC	Wells Fargo & Company	Finans / Finansal hizmetler	1,927.26 USD
USB	U.S. Bancorp	Finans / Finansal hizmetler	495.43 USD
PNC	PNC Financial Services Group, Inc.	Finans / Finansal hizmetler	410.30 USD
COF	Capital One Financial Corporation	Finans / Finansal hizmetler	390.37 USD

² Ayrıntılı bilgiler için belirtilen web sitelerine bakılabilir.

BK	Bank of New York Mellon Corporation	Finans / Finansal hizmetler	381.51 USD
----	-------------------------------------	-----------------------------	------------

Kaynak: S&P Global Market Intelligence, <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/the-world-s-100-largest-banks-2020-57854079>.

2.2. Metodoloji

2.2.1. Fama-French Faktör Modelleri

3FF modeli Denklem (1)'de sunulmuştur:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_i^{MRKT} * MRKT + \beta_i^{SMH} * SMH + \beta_i^{HML} * HML + \varepsilon_{it}(1)$$

Burada r_{it} , tekil hisse senetlerinden beklenen getiri oranını; r_f , risksiz faiz oranını; a_i , sabit terimi (alfa katsayısını); $MRKT$, piyasa risk primini; SMH , büyüklük faktör primini; HML , değer faktör primini; β_i^{MRKT} , β_i^{SMH} ve β_i^{HML} ilgili faktör betalarını; ε_{it} ise hata terimini göstermektedir.

$MRKT$, piyasa getirisinden risksiz faiz oranının çıkarılması ile; SMH , piyasa değeri düşük olan şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden, piyasa değeri yüksek olan şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile; HML , defter değeri / piyasa değeri yüksek olan şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden, defter değeri / piyasa değeri düşük olan şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile hesaplanmaktadır.

4FF modeli Denklem (2)'de sunulmuştur:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_i^{MRKT} * MRKT + \beta_i^{SMH} * SMH + \beta_i^{HML} * HML + \beta_i^{MOM} * MOM + \varepsilon_{it}(2)$$

Burada MOM (up minus down) momentum faktör primini; β_i^{MOM} momentum faktör betasını göstermektedir.

MOM , geçmiş dönemde başarılı bir performans sergileyen hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden geçmiş dönemde başarısız performans sergileyen hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile elde edilmektedir.

5FF modeli Denklem (3)'te sunulmuştur:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_i^{MRKT} * MRKT + \beta_i^{SMH} * SMH + \beta_i^{HML} * HML + \beta_i^{RMW} * RMW + \beta_i^{CMA} * CMA + \varepsilon_{it}(3)$$

Burada RMW , karlılık faktör primini; CMA , yatırım faktör primini; β_i^{RMW} ve β_i^{CMA} ise ilgili faktörler betalarını göstermektedir.

RMW , asıl faaliyet alanlarından elde edilen gelirlere bağlı olarak daha istikrarlı / güçlü karlılık oranlarına sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden, daha zayıf / düşük karlılık oranlarına sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile; CMA , daha tutucu / ölçülü yatırım stratejisine sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden, daha agresif / atılgan yatırım stratejisine sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile hesaplanmaktadır.

MOM (Momentum) faktörü ile genişletilmiş 5FF modeli (Örneğin bakınız: Fama ve French, 2018) Denklem (4)'te sunulmuştur³:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_i^{MRKT} * MRKT + \beta_i^{SMH} * SMH + \beta_i^{HML} * HML + \beta_i^{RMW} * RMW + \beta_i^{CMA} * CMA + \beta_i^{MOM} * MOM + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

MOM ve LTREV faktörleri ile genişletilmiş 5FF modeli (Örneğin bakınız: Jareno vd., 2020; Medhat ve Schmeling,2021) Denklem (5)'te sunulmuştur:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_i^{MRKT} * MRKT + \beta_i^{SMH} * SMH + \beta_i^{HML} * HML + \beta_i^{RMW} * RMW + \beta_i^{CMA} * CMA + \beta_i^{MOM} * MOM + \beta_i^{LTREV} * LTREV + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Burada *LTREV* (Long term reversal), uzun dönem trend dönüşümünün faktör primini; β_i^{LTREV} ise ilgili faktör betasını göstermektedir.

Zaremba vd. (2020) tarafından ifade edildiği gibi *LTREV* faktörü 3 ile 5 yıl boyunca yukarı yönlü bir trend izleyen veya bir diğer ifadeyle daha yüksek getiri sunan hisse senetlerinin belirtilen zaman diliminden sonra aşağı yönlü bir trend izleyeceğini, benzer şekilde 3 ile 5 yıl boyunca aşağı yönlü bir trend izleyen veya bir diğer ifadeyle daha düşük getiri sunan hisse senetlerinin ise belirtilen zaman diliminden sonra yukarı yönlü bir trend izleyeceğini ifade eden bir anomalidir. Bu trend dönüşümü nedeniyle de ilgili dönem boyunca aşağı yönlü bir trend izleyen hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin aynı dönem boyunca yukarı yönlü bir trend izleyen hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden daha fazla olacağı varsaymaktadır.

2.2.2. Hou vd. (2015, 2018) Q-Faktör Modelleri

Hou vd. (2015) tarafından geliştirilen 4 faktörlü q- faktör modelinin teorik altyapısı yatırım bazlı finansal varlık fiyatlama modeli ile Tobin q teorisine dayanmaktadır. Bu nedenle de bu model kurulurken diğer bazı klasik modellerden farklı olarak sürece yatırımcı perspektifinden değil hisse senetlerini piyasaya ihraç eden şirket perspektifinden yaklaşmaktadır. Hou vd. (2015) tarafından geliştirilen 4 faktörlü q- faktör modeli Denklem (6)'da sunulmuştur:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_i^{MRKT} * MRKT + \beta_i^{ME} * ME + \beta_i^{I/A} * \left(\frac{I}{A}\right) + \beta_i^{ROE} * ROE + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Burada *ME*, büyüklük faktör primini; *I/A*, yatırım faktör primini; *ROE* ise karlılık faktör primini ifade etmektedir. β_i^{ME} , $\beta_i^{I/A}$ ve β_i^{ROE} ise ilgili beta faktörlerini göstermektedir.

ME, düşük piyasa değerine sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden, yüksek piyasa değerine sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile; *I/A* düşük yatırım oranına sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden yüksek yatırım oranına sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile; *ROE* yüksek öz sermaye karlılığına sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden, düşük öz sermaye karlılığına sahip şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile hesaplanmaktadır.

³Buradaki değişkenlerin tanımı daha önceki aşamalarda belirtildiği gibidir.

Hou vd. (2018) tarafından geliştirilen 5 faktörlü q- faktör modelinin teorik altyapısı yatırım teorisinin temel ilkelerine dayanmaktadır. Hou vd. (2018) dört faktörlü q- faktör modeline beklenen büyüme faktörünü (EG) de ekleyerek 5 faktörlü q- faktör modelini geliştirmişlerdir. Bu model Denklem (7)'de gösterilmiştir:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_i^{MRKT} * MRKT + \beta_i^{ME} * ME + \beta_i^{I/A} * \left(\frac{I}{A}\right) + \beta_i^{ROE} * ROE + \beta_i^{EG} * EG + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Burada EG , beklenen büyüme faktörünün primini; β_i^{EG} ise faktör betasını göstermektedir. EG hesaplanırken beklenen yatırım artışı yüksek olan şirketlerin beklenen yatırım artışı düşük olan şirketlerden daha yüksek bir beklenen getiri oranına sahip olacakları ilkesi esas alınmaktadır.

2.2.3. AQR Faktör Modelleri

Üç ve dört faktörlü AQR faktör modelleri 3FF ve 4FF modelleri ile benzer özelliklere sahip olan modellerdir. Sadece ilgili faktörlerin hesaplanma biçimlerinde bazı farklılıklar bulunmaktadır⁴. Bu nedenle sadelik sağlamak amacıyla üç ve dört faktörlü AQR faktör modelleri sırasıyla Denklem (8) ve (9)'da gösterilmiş, ayrıntılı bilgiler ise asıl farkı yaratan ve QMJ ile BAB faktörlerini içeren altı faktörlü AQR faktör modeli için sunulmuştur. Ayrıca üç ve dört faktörlü AQR faktör modellerinin EKK tahmin sonuçları ile 3FF ve 4FF modellerinin EKK tahmin sonuçları benzer olduğundan hem sadelik sağlamak hem de yer kısıtı nedeniyle bulgular kısmında sadece 3FF ile 4FF modellerine ait bulgulara yer verilmiştir. Fakat model performanslarının değerlendirildiği kısımda tüm modellerin performanslarına ait sonuçlar sunulmuştur.

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_{i,AQR}^{MRKT} * MRKT + \beta_{i,AQR}^{SMH} * SMH + \beta_{i,AQR}^{HML} * HML + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_{i,AQR}^{MRKT} * MRKT + \beta_{i,AQR}^{SMH} * SMH + \beta_{i,AQR}^{HML} * HML + \beta_{i,AQR}^{MOM} * MOM + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

6 faktörlü AQR faktör modeli dört faktörlü AQR modeline QMJ ve BAB faktörlerinin eklenmesi ile elde edilmektedir. Normalde literatürde QMJ ve BAB faktörlerini dört faktörlü AQR modeline ayrı ayrı ekleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat ilgili iki faktörün toplu etkilerini daha iyi analiz edebilmek amacıyla bu çalışmada diğerlerinin yanı sıra Ehsani ve Linnainmaa'nın (2020) çalışmalarında da olduğu gibi ilgili faktörler modele birlikte dahil edilmiş ve bu kapsamda elde edilen model Denklem (10)'da gösterilmiştir:

$$r_{it} - r_f = a_i + \beta_{i,AQR}^{MRKT} * MRKT + \beta_{i,AQR}^{SMH} * SMH + \beta_{i,AQR}^{HML} * HML + \beta_{i,AQR}^{MOM} * MOM + \beta_{i,AQR}^{BAB} * BAB + \beta_{i,AQR}^{QMJ} * QMJ + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

Burada QMJ (Quality minus Junk) nitelik faktörünün primini; BAB (Beating against beta) betaya karşı bahis faktörünün primini; $\beta_{i,AQR}^{QMJ}$ ve $\beta_{i,AQR}^{BAB}$ ise ilgili faktör betalarını göstermektedir

Asness vd.'nin (2018) çalışmalarına bağlı olarak QMJ , kalitesi yüksek şirketlerin hisse senetlerinden oluşan portföyün getirisinden, kalitesi düşük şirketlerin hisse senetlerinden

⁴Bu farklılıklar ile ilgili ayrıntılı bilgiler veri ve metodoloji kısmında belirtilen web sitelerinde bulunmaktadır.

oluşan portföyün getirisinin çıkarılması ile hesaplanmaktadır. Şirketlerin kaliteli ve kalitesiz şirketler olarak sınıflandırılmasında ise şirketlerin kar oranı, kar artış oranı ile güven düzeyleri dikkate alınmaktadır. BAB anomalisi literatürde düşük beta katsayılarına sahip şirketlerin hisse senetlerinin sunduğu getirilerin yüksek beta katsayılarına sahip şirketlerin hisse senetlerinin sunduğu getiriden daha yüksek olması durumunu ifade etmektedir. BAB faktör primi de bu özelliklere sahip şirket hisselerinden oluşan iki farklı portföyün getiri oranlarının farkının alınması ile hesaplanmaktadır.

2.3. Faktörlerin Teorik Alt Yapısına İlişkin Bazı Ek Açıklamalar

Daha önce ifade edildiği gibi FF modellerindeki faktörler Fama ve French tarafından risk-getiri ilişkisi ve kar payı indirgeme modeli kapsamında geleneksel finans teorileri ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Hou vd. (2015, 2018) de q-faktör modellerinde kullandıkları faktörleri daha çok yatırım bazlı finansal varlık fiyatlama modeli, Tobin q teorisi ve yatırım teorisi ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Fakat bu yaklaşımlara rağmen literatürdeki bazı çalışmalardan hareketle özellikle MOM, LTREV, QMJ ve BAB faktörlerinin açıklanmasında davranışsal finansal yaklaşımlardan da yararlandığı görülmektedir. Örneğin davranışsal finansal yaklaşımların MOM faktörünün eksik tepki hipotezinin (under-reaction hypothesis) bir sonucu olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Çünkü bu yaklaşımlar etkin piyasalar hipotezinde belirtilenlerin aksine piyasaya dönük bilgi akışının hisse senedi fiyatlarına yansımalarının kademeli olarak gerçekleştiğini ifade etmektedirler (Jegadeesh ve Titman, 2001:700; Kandır ve İnan, 2011:52). LTREV faktörüne gelince, Zaremba vd. (2020) çalışmalarında bu faktörün kalıcı bir anomali olduğunu ve bu anomalinin özünde momentum stratejisinin yol açtığı aşırı tepkinin belli bir süre sonra düzeltilmesinin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Asness vd. (2018) ise QMJ faktörünün kökeni davranışsal finansa uzanabilecek bir anomali olarak tanımlamaktadır. Bunun temel nedeni olarak ise kaliteli şirketlerin kalitesiz şirketlerden daha yüksek getiri oranları sunmalarına rağmen, kaliteli şirketlerin beta katsayılarının kalitesiz şirketlerin beta katsayısından daha düşük olması ile açıklamaya çalışmışlardır. BAB faktörüne dönük açıklamalara gelince bu konuda da farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, Cohen vd.'nin (2005:640-641) BAB faktörünün rasyonel olmayan yatırımcıların özellikle orta ve yüksek enflasyon dönemlerinde para illüzyonu kapsamında reel iskonto faktörüne bakış açılarındaki yanlılıktan (biased) kaynaklandığını ifade ettikleri görülmektedir.

2.4. Faktör Modellerinin Performanslarının Karşılaştırılması

Literatürde faktör modellerinin performanslarının karşılaştırılmasında genel olarak iki farklı parametre dikkate alınmaktadır. Bunlar alfa değerleri (sabit terim) ile düzeltilmiş (adjusted) R^2 değerleridir. Bu her iki yöntemin de bazı avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu çalışmada diğerlerinin yanı sıra Huang (2019), Aleati vd. (2000) ile Shi ve Li'nin (2020) çalışmalarında olduğu gibi model performanslarının karşılaştırılmasında R^2 değerinden yararlanılmıştır. R^2 , modelde yer alan faktörlerin ortalama hisse senedi getirilerindeki değişimi açıklama gücünü ölçmektedir. Bir diğer ifadeyle eğer örneğin R^2 0.80 çıkarsa bu durum hisse senedi getirilerindeki değişimin %80'inin ilgili faktörlerce açıklandığı anlamına gelmektedir.

3. Bulgular

3.1. FF Faktör Modellerine Ait Bulgular

3FF modeline ilişkin bulgular Tablo 2’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde MRKT ve HML faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler aldıkları görülmektedir. SMB faktör betaları ise tek bir durum dışında (JPM) her durumda negatif değerler almakta, fakat bunların sadece üç tanesinde istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. MRKT faktör betalarının pozitif bir değer alması incelenen dönemde ortalama olarak piyasa getirisinin risksiz faiz oranından daha yüksek bir getiri oranı sunduğu anlamına gelmektedir. HML faktör betalarının pozitif değerler alması beklenildiği gibi yüksek defter değeri/piyasa değeri oranına sahip olan şirketlerin hisse senetlerinin ortalama olarak düşük defter değeri/piyasa değeri oranına sahip şirketlerden daha fazla getiri sundukları anlamına gelmektedir. SMB faktör betalarından istatistiki olarak anlamlı çıkanlarının negatif değerlere sahip olmaları ise piyasa değeri yüksek olan şirketlerin hisse senetlerinin ortalama bazda piyasa değeri düşük olan şirketlerin hisse senetlerinden daha yüksek bir getiri oranı sundukları anlamına gelmektedir. Düzeltilmiş (adjusted) R^2 ise %42.9 ile %56.9 arasında değişen değerler almaktadır. Analizlerde performans ölçütü olarak kullanılan ortalama düzeltilmiş R^2 değeri ise %51.05 çıkmaktadır

Tablo 2: Üç Faktörlü FF Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	SMB	HML	R^2
JPM	0.0007	1.39*	0.01	0.73*	%52.3
BAC	-0.0021	1.53*	-0.02	1.62*	%49.6
WFC	0.00105	0.93*	-0.28*	1.36*	%54.1
C	-0.0107*	1.91*	-0.24	1.37*	%56.9
USB	0.00215	0.96*	-0.40*	1.01*	%49.2
PNC	0.00213	1.01*	-0.15	1.10*	%51.6
COF	-0.0018	1.54*	-0.05	1.53*	%51.8
BK	-0.0016	1.11*	-0.46*	0.51*	%42.9

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

4FF modeline ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde MRKT ve HML faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler aldıkları görülmektedir. SMB faktör betaları ise 3 durumda pozitif, beş durumda negatif değerler almakta, fakat sadece negatif değer aldığı üç durumda istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır.

Tablo 3: Dört Faktörlü FF Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	SMB	HML	MOM	R^2
JPM	0.0024	1.20*	0.11	0.62*	-0.38*	%56.4
BAC	-0.0005	1.35*	0.07	1.52*	-0.35*	%51.5
WFC	0.0019	0.84*	-0.23*	1.31*	-0.19*	%55.3
C	-0.009*	1.71*	-0.14	1.26*	-0.39*	%59.2
USB	0.0025	0.91*	-0.37*	0.99*	-0.10*	%49.4
PNC	0.0031	0.90*	-0.09	1.04*	-0.22*	%53.4
COF	-0.0007	1.41*	0.02	1.46*	-0.25*	%52.8
BK	-0.0012	1.06*	-0.43*	0.48*	-0.11	%43.1

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

MOM faktör betaları ise tek bir istisna dışında (BK) her durumda negatif ve istatistiki olarak anlamlı değerler almaktadır. İstatistiki olarak anlamlı çıkan faktör betalarının büyüklüğüne bakıldığında etki dereceleri en yüksek faktörlerin MRKT ve HML faktörleri olduğu, ardından MOM faktörünün geldiği, en düşük etkiye ise SMB faktörünün sahip olduğu

anlaşılmaktadır. 3FF modeline MOM faktörünün eklenmesiyle düzeltilmiş R^2 'de meydana gelen artış ise MOM faktörünün hisse senedi getirilerindeki değişimleri açıklama gücünün bulunduğu anlamına gelmektedir. MOM faktör betalarının negatif ve istatistiki olarak anlamlı çıkması da beklenen momentum etkisinin söz konusu olmadığı, aksine geçmiş dönemde kazandıran hisse senetlerinin daha sonra kaybettirmeye ve geçmiş dönemde kaybettiren hisse senetlerinin ise daha sonra kazandırmaya başladığı anlamına gelmektedir. Bu tür bulgular da literatürde aşırı tepki hipotezine bağlı olarak ters dönüş anomalisinin geçerli olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. 4FF modeli için düzeltilmiş R^2 %43.1 ile %59.2 arasında değişen değerler almakta, ortalama düzeltilmiş R^2 ise %52.64 çıkmaktadır.

5FF modeline ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde MRKT ve HML faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler almaları anlaşılmaktadır. SMB5 faktör betaları ise her durumda negatif değerler almakta ve iki durum dışında her durumda istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. RMW faktör betaları iki istisna dışında (WFC ve USB) her durumda negatif ve istatistiki olarak anlamlı değerler almaktadır. CMA faktör betaları ise tek bir istisna (USB) dışında her durumda negatif değerler almakta fakat bu negatif değerlerin altı tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. RMW faktör betalarının istatistiki olarak anlamlı çıktıkları durumlarda negatif değerler almaları daha zayıf / düşük karlılık oranlarına sahip şirketlerin hisse senetlerinin daha istikrarlı / güçlü karlılık oranlarına sahip şirketlerin hisse senetlerinden ortalama olarak daha yüksek bir getiri oranı sundukları anlamına gelmektedir. CMA faktör betalarının da istatistiki olarak anlamlı çıktıkları durumlarda negatif değerler almaları daha agresif / atılgan yatırım stratejisine sahip şirketlerin hisse senetlerinin daha tutucu / ölçülü yatırım stratejisine sahip şirketlerin hisse senetlerinden ortalama olarak daha yüksek getiri oranları sundukları anlamına gelmektedir. RMW ve CMA faktörlerinin modele eklenmesi ile birlikte 4FF modeline göre düzeltilmiş R^2 'de meydana gelen artış ise bu faktörlerin hisse senedi getirilerindeki değişimleri açıklama güçlerinin bulunduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 4. Beş Faktörlü FF Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	SMB5	HML	RMW	CMA	R^2
JPM	0.0085*	1.05*	-0.40*	1.40*	-1.17*	-0.62*	%60.5
BAC	0.0079	1.07*	-0.29	2.72*	-1.15*	-1.70*	%58.1
WFC	0.0024	0.87*	-0.23**	1.63*	-0.03	-0.49*	%54.5
C	-0.0013	1.50*	-0.60*	2.36*	-1.17*	-1.29*	%63.1
USB	0.0029	0.93*	-0.44*	1.13*	-0.15	0.05	%48.6
PNC	0.0052	0.87*	-0.24**	1.46*	-0.36*	-0.49*	%53.0
COF	0.0031	1.30*	-0.18	2.07*	-0.60*	-0.78*	%53.7
BK	0.0032	0.91*	-0.80*	0.93*	-0.84*	-0.06	%47.9

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Faktör sayısı fazla olduğu için bulguların tabloya sığabilmesi amacıyla katsayılarla ilişkin olasılık değerleri burada gösterilememiştir. Talep edilmesi halinde temin edilebilir.

MOM faktörü ile genişletilmiş 5FF modeline ilişkin bulgular incelendiğinde (Tablo 5) MRKT ve HML faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler aldıkları görülmektedir. SMB5 faktör betaları ise her durumda negatif değerler almakla birlikte bunların sadece dört tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. MOM faktör betaları her durumda negatif değerler almakta, fakat bunların altı tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. RMW ve CMA faktör betaları ise tek bir istisna dışında her durumda negatif değerler almakta fakat bu negatif değerlerin altı tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır.

Tablo 5: MOM Faktörü ile Genişletilmiş 5FF Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	SMB5	HML	MOM	RMW	CMA	R ²
JPM	0.009*	0.93*	-0.30*	1.21*	-0.30*	-1.08*	-0.48*	%63.0
BAC	0.008**	0.97*	-0.22	2.58*	-0.23*	-1.08*	-1.59*	%58.8
WFC	0.0027	0.80*	-0.18	1.52*	-0.18*	0.02	-0.41**	%55.5
C	-0.0008	1.39*	-0.51*	2.18*	-0.28*	-1.09*	-1.16*	%64.2
USB	0.0031	0.89*	-0.41*	1.07*	-0.10	-0.12	0.10	%48.8
PNC	.0056	0.79*	-0.17	1.35*	-0.19*	-0.31**	-0.40**	%55.4
COF	0.0035	1.23*	-0.12	1.95*	-0.19**	-0.54*	-0.69*	%54.2
BK	0.0033	0.89*	-0.78*	0.89*	-0.06	-0.82*	-0.03	%47.9

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Faktör sayısı fazla olduğu için bulguların tabloya sığabilmesi amacıyla katsayılarla ilişkin olasılık değerleri burada gösterilememiştir. Talep edilmesi halinde temin edilebilir.

MOM ve LTREV faktörleri ile genişletilmiş 5FF modeline ilişkin bulgular incelendiğinde (Tablo 6’da) MRKT ve HML faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler aldıkları görülmektedir. SMB5 faktör betaları ise sekiz durumun altı tanesinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı değerler almaktadır. MOM faktör betaları her durumda negatif değerler almakta ve üç durum dışında her durumda istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. RMW faktör betaları tek bir istisna dışında (WFC) her durumda negatif değerler almakta fakat bu negatif değerlerin altı tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. CMA faktör betaları her durumda negatif değerler almakta, fakat bu negatif değerlerin sadece dört tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. LTREV faktör betaları ise daha karmaşık bulgulara işaret etmektedir. Çünkü sekiz durumun iki tanesinde negatif, altı tanesinde pozitif değerler almakta fakat üçü pozitif bir tanesi negatif olmak üzere dört durumda istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. Yine de LTREV faktörlerinin eklenmesi ile birlikte bir önceki modele göre ortalama düzeltilmiş R²’de meydana gelen artış bu faktörün hisse senedi getirilerindeki değişimleri açıklama gücünün bulunduğu anlamına gelmektedir. İstatistiki olarak anlamlı çıkan faktör betalarını büyüklüğüne bakıldığında MRKT ve HML faktörlerinin hisse senedi getirileri üzerinde etki dereceleri yüksek olan faktörler oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 6: MOM ve LTREV Faktörleri ile Genişletilmiş 5 FF Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	SMB5	HML	MOM	RMW	CMA	LTREV	R ²
JPM	0.009*	0.91*	-0.38*	1.11*	-0.32*	-0.99*	-0.66*	0.36**	%63.4
BAC	0.011*	0.91*	-0.51*	2.22*	-0.28*	-0.76*	-2.21*	1.26*	%62.7
WFC	0.0033	0.78*	-0.23**	1.44*	-0.19*	0.09	-0.53*	0.26	%55.6
C	0.0003	1.36*	-0.62*	2.04*	-0.30*	-0.96*	-1.41*	0.50**	%64.6
USB	0.0037	0.87*	-0.47*	0.99*	-0.11	-0.05	-0.04	0.28	%49.1
PNC	0.0054	0.80*	-0.15	1.37*	-0.19*	-0.33**	-0.36	-0.09	%54.1
COF	0.0022	1.26*	0.02	2.12*	-0.17	-0.69*	-0.40	-0.60*	%55.0
BK	0.0034	0.89*	-0.79*	0.87*	-0.07	-0.81*	-0.06	0.05	%47.7

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Faktör sayısı fazla olduğu için bulguların tabloya sığabilmesi amacıyla katsayılarla ilişkin olasılık değerleri burada gösterilememiştir. Talep edilmesi halinde temin edilebilir.

3.2. Hou vd. (2015, 2018) Q-Faktör Modellerine Ait Bulgular

Tablo 7’de 4 faktörlü q-faktör modeline ilişkin bulgular sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde MRKT ve I/A faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıktıkları görülmektedir. ME faktör betaları ise tek bir istisna (BAC) dışında her durumda negatif değerler almakla birlikte, bunların sadece iki tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. ROE faktör betalar da tek bir istisna dışında (WFC) her durumda negatif değerler almakta fakat bunlardan sadece bir tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. Düzeltilmiş R² ise % 31.5 ile % 47.7 arasında değişen değerler almaktadır. Bu düzeltilmiş R² değerlerinin FF

faktör modellerinden elde edilen düzeltilmiş R^2 değerlerinden belirgin bir şekilde düşük oldukları ifade edilebilir.

Tablo 7: Dört Faktörlü Q-Faktör Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	ME	I / A	ROE	R^2
JPM	0.004116	1.21*	-0.05	0.61*	-0.52*	%47.7
BAC	-0.00037	1.49*	0.12	1.06*	-0.05	%31.5
WFC	0.000148	1.04*	-0.16	1.54*	0.13	%34.3
C	-0.00825	1.85*	-0.20	0.99*	-0.17	%44.0
USB	0.001816	1.03*	-0.37*	1.39*	0.001	%37.9
PNC	0.003639	0.97*	-0.15	1.14*	-0.24	%35.8
COF	0.000363	1.49*	-0.04	1.30*	-0.27	%37.8
BK	-0.00052	1.08*	-0.46*	0.76*	-0.16	%37.6

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 8’de 5 faktörlü q-faktör modeline ilişkin bulgular sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde MRKT ve I/A faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı değerler aldıkları görülmektedir. ME faktör betaları ise tek bir istisna (BAC) her durumda negatif değerler almakta fakat bunlardan sadece iki tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. ROE faktör betalar da tek bir istisna dışında (WFC) her durumda negatif değerler almakta fakat bunlardan sadece iki tanesi istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. EG faktör betaları ise dört durumda negatif, kalan dört durumda ise pozitif değerler almakta fakat bunların hiçbirinde istatistiki olarak anlamlı çıkmamaktadır. I/A faktör betalarının pozitif ve istatistiki olarak almaları değerler almaları düşük yatırım oranına sahip şirketlerin hisse senetlerinin yüksek yatırım oranına sahip şirketlerin hisse senetlerinden ortalama olarak daha yüksek getiri oranı sundukları anlamına gelmektedir. ROE faktör betalarının istatistiki olarak anlamlı çıktıkları durumlarda negatif değerler almaları düşük öz sermaye karlılığına sahip şirketlerin hisse senetlerinin ortalama olarak yüksek öz sermaye karlılığına sahip şirketlerin hisse senetlerinden daha fazla getiri sundukları anlamına gelmektedir. ME faktör betalarının istatistiki olarak anlamlı çıktıkları durumlarda negatif değerler almaları ise yüksek piyasa değerine sahip şirketlerin hisse senetlerinin düşük piyasa değerine sahip şirketlerin hisse senetlerinden ortalama olarak daha yüksek getiri oranları sundukları anlamına gelmektedir. Son olarak da mevcut bulgular q-faktör modeli içerisinde hisse senedi getirilerinin açıklanmasında en istikrarlı faktörlerin MRKT ve I/A faktörleri olduğu sonucuna işaret etmektedir.

Tablo 8: Beş Faktörlü Q-Faktör Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	ME	I / A	ROE	EG	R^2
JPM	0.005	1.2*	-0.06	0.62*	-0.5*	-0.12	%47.5
BAC	-0.001	1.5*	0.12	1.06*	-0.07	0.05	%31.3
WFC	-0.001	1.1*	-0.14	1.52*	0.06	0.25	%34.3
C	-0.007	1.8*	-0.22	1.01*	-0.11	-0.21	%43.9
USB	0.001	1.1*	-0.4*	1.38*	-0.04	0.15	%37.7
PNC	0.002	1.04*	-0.13	1.12*	-0.3**	0.27	%35.9
COF	0.003	1.4*	-0.07	1.33*	-0.14	-0.43	%37.9
BK	0.001	1.0*	-0.5*	0.79*	-0.04	-0.38	%38.0

, sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Faktör sayısı fazla olduğu için bulguların Tabloya sığabilmesi amacıyla katsayılarla ilişkin olasılık değerleri burada gösterilememiştir. Talep edilmesi halinde temin edilebilir.

3.3. AQR Faktör Modellerine Ait Bulgular

6F AQR faktör modeline ilişkin bulgular Tablo 9’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde MRKT ve HML faktör betalarının her durumda pozitif ve istatistiki olarak

anlamli değerler aldıkları görülmektedir. SMB faktör betaları ise her durumda negatif değerler almakta fakat bunların sadece beş tanesi istatistiki olarak anlamli çıkmaktadır. MOM faktör betaları ise her durumda negatif ve istatistiki olarak anlamli değerler almaktadır. QMJ ve BAB faktör betaları içinse biraz karmaşık bulgulara ulaşılmaktadır. Çünkü, QMJ faktör betaları üç durumda pozitif, beş durumda ise negatif değerler almakta fakat sadece negatif değerleri aldığı üç durumda istatistiki olarak anlamli çıkmaktadır. BAB faktör betaları ise iki durumda pozitif, altı durumda negatif değerler almakta fakat sadece negatif değerleri aldığı tek bir durumda istatistiki olarak anlamli çıkmaktadır. Düzeltilmiş R^2 ise %38.8 ile %57.0 arasında değişen değerler almaktadır. QMJ faktör betalarının istatistiki olarak anlamli çıktıkları durumlarda negatif değer almaları kalitesi düşük şirketlerin hisse senetlerinin kalitesi yüksek şirketlerin hisse senetlerinden ortalama olarak daha yüksek getiri oranı sundukları anlamına gelmektedir. BAB faktör betasının tek bir durumda istatistiki olarak anlamli çıkması ve bu durumda da negatif bir değer alması da yüksek beta katsayılarına sahip şirketlerin hisse senetlerinin düşük beta katsayılarına sahip şirketlerin hisse senetlerinden ortalama olarak daha yüksek getiri oranları sundukları anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra QMJ ve BAB faktörlerinin modele eklenmesi ile birlikte 3F ve 4F AQR faktör modellerine göre düzeltilmiş R^2 'de meydana gelen artış bu iki faktörün hisse senedi getirilerindeki değişimleri açıklama gücünün bulunduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 9: Altı Faktörlü AQR Faktör Modeline Ait Bulgular

	Alfa	MRKT	SMB	HML	MOM	QMJ	BAB	R^2
JPM	0.0112*	0.91*	-0.35*	0.67*	-0.25*	-0.62*	-0.40*	%57.0
BAC	0.005	1.19*	-0.28	1.22*	-0.41*	-0.41	0.04	%42.9
WFC	0.0031	0.91*	-0.27	1.26*	-0.31*	0.34	-0.12	%46.0
C	-0.0003	1.43*	-0.72*	1.14*	-0.39*	-0.72*	-0.11	%55.5
USB	0.005	0.93*	-0.45*	1.07*	-0.15**	0.21	-0.18	%43.1
PNC	0.0064	0.87*	-0.25	1.02*	-0.25*	0.06	-0.19	%45.7
COF	0.0066	1.20*	-0.40*	1.47*	-0.27*	-0.55**	-0.12	%50.2
BK	0.0017	0.93*	-0.63*	0.40*	-0.14**	-0.27	0.02	%38.8

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Faktör sayısı fazla olduğu için bulguların tabloya sığabilmesi amacıyla katsayılarla ilişkin olasılık değerleri burada gösterilememiştir. Talep edilmesi halinde temin edilebilir

Bu aşamaya kadar incelenen tüm modeller için alfa katsayılarına bakıldığında da oldukça baskın bir şekilde alfa katsayılarının istatistiki olarak anlamli çıkmadıkları görülmektedir. Bu da ABD hisse senedi piyasalarının etkin piyasalar olabileceği anlamına gelmektedir.

3.4. Alternatif Faktör Modellerinin Performanslarının Analizi

Bu aşamaya kadar incelenen alternatif faktör modellerinin performanslarının karşılaştırılmasına gelince bu amaçla kullanılan ortalama düzeltilmiş R^2 parametresine göre (Tablo 10) en uygun model MOM ve LTREV faktörleri ile genişletilmiş 5FF modelidir. Çünkü ortalama %56.53 ile bu model hisse senedi getirilerindeki değişimi en fazla açıklayabilen modeldir. İkinci sırada ise MOM faktörü ile genişletilen 5FF modeli gelmektedir. En kötü performansı ise %38.31'lik ortalama düzeltilmiş R^2 değeri ile 5 faktörlü q-faktör modeli sergilemekte, adından ise %38.33'lik ortalama düzeltilmiş R^2 değeri ile 4 faktörlü q-faktör modeli gelmektedir. Dolayısıyla kısaca ifade etmek gerekirse bulgular genel olarak değerlendirildiğinde FF faktör modellerinin AQR faktör modellerinden; AQR faktör modellerinin de q-faktör modellerinden daha iyi performans sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle diğer faktör modellerinden ziyade klasik FF faktör modellerinin etkinliğini artıracak

yeni faktörlerin bu tür klasik modellere eklenmesinin daha uygun bir yaklaşım olabileceği anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Alternatif Faktör Modellerinin Performanslarının Karşılaştırılması

Modeller	Düzeltilmiş Ortalama R ²
3FF	%51.05
4FF	%52.64
5FF	%54.93
5FF+MOM	%55.98
5FF+MOM+LTREV	%56.53
3F-AQR	%43.89
4F-AQR	%46.64
6F-AQR	%47.40
4F-q-faktör	%38.33
5F-q-faktör	%38.31

Sonuç

Bu çalışmada 10 adet alternatif finansal varlık fiyatlama modelinin performansı küresel bazda önde gelen sekiz adet ABD’li finansal sektör kuruluşu için incelenmiştir. Çalışmada alternatif Fama-French modellerinin yanı sıra q-faktör modelleri ile AQR faktör modellerine yer verilmiştir. Modellerin performanslarının karşılaştırılmasında ise R² değerinden yararlanılmıştır. Çalışma bulguları öncelikle en iyi performansı Fama-French faktör modellerinin, en kötü performansı ise q-faktör modellerinin sergilediği sonucuna işaret etmektedir. Alternatif Fama-French modelleri arasında öne çıkan modelin ise MOM ve LTREV faktörleriyle genişletilen beş faktörlü Fama-French modeli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü diğer alternatif modellere nazaran hisse senedi getirilerindeki değişimleri %56.53 oranı ile en çok bu model açıklamaktadır. Dolayısıyla klasik Fama-French modellerinin yeni faktörler ile genişletilmesinin model performansını pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Benzer bir durumun AQR faktör modelleri için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Çünkü, üç ve dört faktörlü geleneksel AQR faktör modelleri yerine QMJ ve BAB faktörleri ile genişletilen altı faktörlü AQR faktör modelinin kullanılmasının hisse senedi getirilerindeki değişimlerin açıklanmasına katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Fakat, benzer bir durumun q-faktör modelleri için geçerli olduğunu söylemek göreceli olarak daha zordur. Çünkü, çalışma bulguları geleneksel dört faktörlü q-faktör modelinin EG faktörü ile genişletilmesinin model performansını arttırmadığı sonucuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra daha önce de ifade edildiği gibi aslında üç ve dört faktörlü Fama-French modelleri ile üç ve dört faktörlü AQR faktör modelleri aynı faktörleri içermektedir. Fakat buna rağmen bu modellerin performanslarının birbirinden oldukça farklı olması modellere hangi faktörlerin eklenmesi gerektiğinin yanı sıra bu faktörlerin nasıl ölçülmesi gerektiğinin de önemli olduğu anlamına gelmektedir.

Bu bulguların yanı sıra çalışma bulguları Fama-French faktör modelleri içerisinde MRKT, HML ve MOM faktörlerinin en istikrarlı faktörler olduğunu, benzer bir durumun AQR faktör modelleri için de geçerli olduğunu göstermektedir. Q-faktör modeline gelince en istikrarlı faktörlerin MRKT ve I/A faktörleri olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma bulgularının ayrıca ABD hisse senedi piyasalarının etkin piyasalar olabileceği sonucuna da işaret ettiği de ifade edilebilir. Çünkü 10 farklı faktör modeline dayalı analizlerde alfa katsayılarının oldukça baskın bir şekilde istatistiksel olarak anlamlı çıkmadıkları görülmektedir. Bu bulgu ilgili hisse senetlerinin

sistematik bir şekilde piyasa getirisinin üzerinde bir getiri oranı sunmadıkları anlamına gelmektedir.

Çalışma bulgularının uygulamaya dönük önemli sonuçları olduğu ifade edilebilir. Çünkü, öncelikle ABD hisse senedi piyasalarının etkin piyasalar olabileceği sonucuna ulaşılması bu piyasada işlem yapacak bireysel ve kurumsal yatırımcılar açısından aktif portföy yönetim stratejileri yerine pasif portföy yönetim stratejisini kullanılmasının daha doğru bir yaklaşım olabileceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle katlanılan risk düzeyi ile uyumlu beklenen getiri oranlarının elde edilebilmesi için sürekli bir şekilde aktif portföy yönetim stratejileri oluşturmak yerine S&P500 endeksini esas alan borsa yatırım fonlarına yatırım yapılmasının daha doğru bir yatırım stratejisi olabileceği ifade edilebilir.

İkinci olarak bilindiği gibi hisse senetlerinin beklenen (ortalama) getiri oranlarını açıklayan risk faktörlerinin / anomalilerin belirlenmesi finansal ekonominin en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Çünkü, yeterli etkinliğe sahip hisse senedi değerlendirme modellerinin geliştirilebilmesi şirketlerin kaynak maliyetlerinin hesaplanması, piyasa denge değerine göre pahalı veya ucuz olan hisse senetlerinin tespit edilerek farklı yatırım stratejilerinin oluşturulabilmesi, firmaların yanı sıra yatırım projelerinin değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir (Wu vd.,2016:155; Hundal vd.,2019:1). Bu kapsamda bu çalışmada incelenen alternatif modeller arasından en uygun modelin MOM ve LTREV faktörleri ile genişletilmiş beş faktörlü Fama-French modeli olduğu sonucuna ulaşılmasının uygulamaya dönük bu açıdan önemli bilgiler içerdiği ifade edilebilir. Son olarak da çalışma bulgularının Fama-French modellerinin hem AQR faktör modellerinden hem de q-faktör modellerinden belirgin bir şekilde daha iyi bir performans sergilediği sonucuna işaret etmesi alternatif modellerden ziyade FF modellerinin etkinliğini artıracak yeni faktörlerin klasik FF modellerine eklenmesinin daha uygun bir yaklaşım olabileceği anlamına gelmektedir.

Bu alanda yapılacak daha sonraki çalışmalarda bu çalışmada kullanılan faktör modellerinin Türk hisse senedi piyasalarına uygulanmasının özellikle Türk hisse senedi piyasalarının temel dinamiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından oldukça önemli sonuçlar içerebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acarvi, S. K. ve Karaomer, Y. (2017). Fama-French Five Factor Model: Evidence From Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*,7(6), 130-137.
- Aleati, A., Gottardo, P. ve Murgia, M. (2000). The Pricing of Italian Equity Returns. *Economic Notes*, 29(2), 153-177.
- Ang, A., Liu, J. ve Schwarz, K. (August 7, 2018). Using Stocks or Portfolios in Tests of Factor Models AFA 2009 San Francisco Meetings Paper, Jacobs Levy Equity Management Center for Quantitative Financial Research Paper. *SSRN*, <https://ssrn.com/abstract=1106463>. Erişim Tarihi: 06.09.2019.
- Annink, M. ve Larsson, R. (2019). Introduction of the Academic Factor Quality Minus Junk to a Commercial Factor Model and its Effect on the Explanatory Power: An OLS Regression on Stock Returns. *KTH Royal Institute of Technology, School of Engineering Sciences*,1-67. http://kth.diva-portal.org/smash/get/diva2:1334718/FULLTEXT_01.pdf. Erişim Tarihi: 02.09.2019.

- Aras, G., Çam, İ., Zavalısız, B. ve Keskin, S. (2019). Fama-French Çok Faktör Varlık Fiyatlama Modellerinin Performanslarının Karşılaştırılması: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Istanbul Business Research*, 47(2), 183-207.
- Asnes, C., Frazzini, A. ve Pedersen, L.H. (2018). Quality Minus Junk. *Review of Accounting Studies*, 24, 34-112.
- Avramov, D. ve Chordia, T. (2006). Asset Pricing Models and Financial Market Anomalies. *Review of Financial Studies*, 19, 1001-1040.
- Azimli, A. (2020). Pricing The Common Stocks in An Emerging Capital Market: Comparison of The Factor Models. *Borsa Istanbul Review*, 20(4), 334-346.
- Balkan, E. ve Aygören, H. (Nisan, 2020). Finansal Varlıkların Fiyatlandırılmasında Etkinlik Skorlarının Rolü: BİST Sınai Endeks Uygulaması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 86, 247-266.
- Basiewicz, P.G. ve Auret, C.J. (2010). Feasibility of the Famaand French Three Factor Model in Explaining Returns on the JSE. *Investment Analysts Journal*, 39(71), 13-25.
- Başpehlivan, K. (2019). *Fama-French Dört Faktörlü Modelin Gelişmekte Olan Piyasalarda Test Edilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Bera, A.K., Uyar, U. ve Uyar, S.G.K. (2020). Analysis Of The Five-Factor Asset Pricing Model With Wavelet Multiscaling Approach. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 76, 414-423.
- Carhart, M.M. (1997). On Persistence in Mutual Fund Performance. *The Journal of Finance*, 52(1), 57-82.
- Cochrane, J.H. (2001). *Asset Pricing*. Princeton New Jersey: Princeton Universty Press.
- Cohen, R.B., Polk, C. ve Vuolteenaho, T. (2005). Money Illusion in TheStock Market: The Modigliani-Cohn Hypothesis. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(2), 639-668.
- Cox, S. veBritten, J. (2019). The Fama-French Five-Factor Model: Evidence From the Johannesburg Stock Exchange. *Investment Analysts Journal*,48(3), 240-261.
- Ehsani, S. Ve Linnainmaa, J. T. (December 9, 2020). Factor Momentum and the Momentum Factor. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3014521>. Erişim Tarihi: 04.08.2019.
- Erdoğan, M. ve Elmas, B. (2010). Hisse Senedi Piyasalarında Görülen Anomaliler ve Bireysel Yatırımcı Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 279-300.
- Fama, E.F. (1965). Random Walk in Stock Market Prices. *Financial Analysts Journal*, 21(5), 55-59.
- Fama, E.F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fama, E. F. ve French, K. (1993). Common Risk Factors in TheReturns on Stocks and Bonds. *Journal of Financial Economics*, 33(1), 3-56.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (1996). Multifactor Explanations of Asset Pricing Anomalies. *Journal of Finance*, 51, 55-84.
- Fama, E.F. (1998). Market Efficiency, Long Term Returns, and Behavioral Finance. *Journal of Financial Economics*,49, 283-306.
- Fama, E. F. ve French, K. R. (2015). A Five-Factor Asset Pricing Model. *Journal of Financial Economics*, 11(1), 1-22.

- Fama, E. F. ve French, K. R. (May, 2018). Choosing Factors. *Journal of Financial Economics*, 128(2), 234-252.
- Foye, J. (2018). A Comprehensive Test of The Fama-French Five-Factor Model in Emerging Markets. *Emerging Market Review*, 37, 199-222.
- Genç, E. ve Çömlekçi, İ. (2018). Fama-French Üç Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli'nin Geçerliliği: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 257-276.
- Gököz, F. (2008). Üç Faktörlü Varlık Fiyatlandırma Modelinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsasındaki Uygulanabilirliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(2), 43-64.
- Guzeldere, H. ve Sarioglu, S.E. (2012). Varlık Fiyatlamada Fama-French Üç Faktörlü Model'in Geçerliliği: İMKB Üzerine Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 3(2), 1-19.
- Harshita, S. S. ve Yadav, S. (2015). Indian Stock Market And The Asset Pricing Models. *Procedia Economics and Finance* 30, 294 – 304.
- Hou, K., Mo, H., Xue, C. and Zhang, L. (February, 2020). An Augmented Q-Factor Model With Expected Growth. *Review of Finance*, 25(1), 1-41.
- Hou, K., Xue, C. and Zhang, L. (2015). Digesting Anomalies: An Investment Approach. *The Review of Financial Studies*, 28(3), 650-705.
- Hou, K., Mo, H., Xue, C. ve Zhang, L. (June, 2018). q⁵ NBER Working Paper No. 24709, 1-61. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24709/w24709.pdf. Erişim Tarihi: 04.04.2019.
- Huang, T-L. (2019). Is the Fama and French Five-Factor Model Robust in the Chinese Stock Market?. *Asia Pacific Management Review*, 24, 278-289.
- Hundal, S., Eskola, A. ve Tuan, D. (2019). Risk-Return Relationship in The Finnish Stock Market in The Light of Capital Asset Pricing Model (CAPM). *Journal of Transnational Management*, 24(4), 1-20.
- Isidore, R. ve Christie, P. (2018). A Behavioral Finance Perspective of the Stock Market Anomalies. *International Journal of Research in Management Economics and Commerce*, 8(4), 5-9.
- Jareno, F., de la O., Gonzales, M. ve Escolastico, A.M. (2020). Extension of The Fama And French Model: A Study of The Largest European Financial Institutions. *International Economics*, 164, 115-139.
- Jareño, F., González, M. ve Munera, L. (2020). Analysis of the Spanish IBEX-35 Companies' Returns Using Extensions of the Fama and French Factor Models. *Symmetry*, 12(295), 1-19.
- Jegadeesh, N., Noh, J., Pukthuanthong, K., Roll, R., Wang, J. (2019). Empirical Tests Of Asset Pricing Models With Individual Assets: Resolving The Errors-in-Variables Bias in Risk Premium Estimation. *Journal of Financial Economics*, 133(2), 273-298.
- Jegadeesh, N. ve Titman, S. (2001). Profitability of Momentum Strategies: An Evaluation of Alternatives and Explanations. *Journal of Finance*, LVI (2), 699-720.
- Kaldırım, Y. (2017). Momentum Anomalisi ve Momentum Anomalisinde Defter Değeri / Piyasa Değeri Oranı, Firma Büyüklüğü, Fiyat / Kazanç Oranı Etkisi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 141-162.

- Kandır, S.K. ve İnan, H. (2011). Momentum Yatırım Stratejisinin Karlılığının İMKB’de Test Edilmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 5(2), 51-70.
- Kim, S-H., Kim, D. ve Shin, H-S. (2012). Evaluating Asset Pricing Models in The Korean Stock Market. *Pacific-Basin Finance Journal*, 20(2),198-227.
- Erdoğan, Y. (2017). Comparison of CAPM, Three Factor Fama-French Model And Five-Factor Fama-French Model For The Turkish Stock Market. (Edited by Guray Kucukkocaoglu and Soner Gokten). In *Financial Management from an Emerging Market Perspective*, (First edition) 69–92. UK: Intech Open.
- Lintner, J. (1965). The Valuation of Risk Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolios and Capital Budgets. *Review of Economics and Statistics*, 47, 13–37.
- Liu, J., Robert, F. S. ve Yu, Y. (2019). Size and Value in China. *Journal of Financial Economics*,134, 48-69.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
- Medhat, M. ve Schmeling, M. (February 26, 2021). Short-term Momentum. SSRN, <https://ssrn.com/abstract=3150525>. Erişim Tarihi: 04.06.2019.
- Min, B., Xiao-Ming, L. ve Yafeng, Q. (2017). Shortability And Asset Pricing Model: Evidence From The Hong Kong Stock Market. *Journal of Banking and Finance*, 85, 15-29.
- Natalia, del Á. (2009). Behavioral Finance: Learning from market Anomalies and Psychological Factors. *Revista de Instituciones, Ideas y Mercados*, 50, 47-104.
- Roy, R. ve Shijin, S. (2019). The Nexus Anomalies-Stock-Return-Asset Pricing Models: The International Evidence. *Borsa İstanbul Review*, 19, 1-14.
- Sha, Y. ve Gao, R. (2019). Which is The Best: A Comparison Of Asset Pricing Factor Models in Chinese Mutual Fund Industry. *Economic Modelling*, 83, 8-16.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium Under Conditions of Risk. *Journal of Finance*, 19, 425–442.
- Shi, Q. ve Li, B. (2020). The Evaluation And Comparison of Three Benchmark Asset Pricing Models With Daily Data: Supplementary Evidence. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 24, 1-17.
- Soumare, I., Amenounve, E., Diop, O., Meite, D. ve N’sougan, Y.D. (2013). Applying the CAPM and the Fama-French Model to The BRVM Stock Market. *Applied Financial Economics*, 23, 275-285.
- Sümer, E. ve Aybar, Ş. (2016). Etkin Piyasalar Hipotezinin, Finansal Piyasaları Açıklamadaki Yetersizliği ve Davranışsal Finans. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-II, 75-84.
- Wu, P-C., Liu, S-Y. ve Chen, C-Y. (2016). Re-Examining Risk Premiums in The Fama-French Model: The Role of Investor Sentiment. *North American Journal of Economics and Finance*, 36, 154-171.
- Zaremba, A., Kizys, R. ve Raza, M.W. (2020). The Long-Run Reversal in The Long Run: Insights From Two Centuries of International Equity Returns. *Journal of Empirical Finance*, 55, 177-199.

Zarmina, A. (2020). The World's Largest Banks, S&P Global Market Intelligence.
<https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/the-world-s-100-largest-banks-2020-57854079>. Erişim Tarihi: 04.08.2019.

COVID-19 SÜRECİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİ: BİRLEŞİK KRALLIK ÖRNEĞİ

(Gender Inequalities in Covid-19 Process: Evidence from the United Kingdom)

Zehra HOPYAR¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 11.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 18.10.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.913572

ÖZ

İnsan hakları insanın yalnızca insan olmaktan kaynaklanan doğuştan sahip olduğu ve dokunulmaz haklarını ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı roller ve kalıplaşmış yargılar, bu haklardan istifade etmede kadın-erkek arasında ayrımcı sonuçlar doğurmaktadır. Bu doğrultuda küresel düzeyde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler pandemi öncesinde önemli bir gündem maddesini oluştururken pandeminin ortaya çıkardığı koşullarda bu eşitsizlikler derinleşmektedir. Dünyanın tamamında pandemi sürecinde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler, şiddet ve istismar artmıştır. Birleşik Krallık hem salgın başlangıcında “sürü bağışıklığı” yöntemini kullanacağını açıklayarak çoğu ülkenin aksine radikal bir karar almış hem de aşırı ilk uygulama kararı alan ülke olmuştur. Bu doğrultuda salgının ülkedeki toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri nasıl etkilediğinin ortaya konması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmada internet yoluyla gerçekleştirilen veri analiz türlerinden olan ikincil araştırma benimsenmiştir. Pandemi kadınları ev içi şiddetin failleriyle eve kapanmak durumunda bıraktığından ev içi şiddet ve istismara maruziyetin artması, ev içi bakım hizmetinde kadınların erkeklerden daha fazla sorumluluk alması ve bunlardan dolayı mental sağlığın ve iş hayatının olumsuz etkilenmesi çalışmanın ana bulgularını oluşturmaktadır. Ev içi emek yükünün kadınların görünmez emeği olduğu ve Covid-19 pandemisinin bakım politikalarının önemini gösterdiği çalışmanın başka bir sonucudur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Toplumsal Cinsiyet, Eşitsizlikler, Birleşik Krallık.

ABSTRACT

The concept of migration is a phenomenon that Human rights express the innate and inviolable rights of human beings that arise solely from being human. Gender-based roles and stereotypes create discriminatory consequences between men and women in taking advantage of these rights. In this respect, while gender-based inequalities at the global level constitute an important agenda item before the pandemic, these inequalities deepen under the conditions created by the pandemic. Throughout the world, gender-based inequalities, violence and abuse have increased during the pandemic process. The United Kingdom both made a radical decision, unlike most countries by declaring that it would use the "herd immunity" method at the beginning of the epidemic and became the first country to decide to apply the vaccine. In this direction, the main purpose of the study is to reveal how the epidemic affects gender-based inequalities in the country. Secondary research, one of the types of data analysis conducted via the internet, was adopted in the study. The main findings of the study are the increased exposure to domestic violence and abuse due to the pandemic causing women to be locked up at home with the perpetrators of domestic violence, women taking more responsibilities in domestic care than men, and the negative effects on their mental health and work-life as a result. It is another result of the study that the domestic labor burden is the invisible labor of women and the COVID-19 pandemic shows the importance of care policies.

Keywords: COVID-19, Gender, Inequalities, The United Kingdom.

¹ 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Sakarya Üniversitesi, SBE, Sosyoloji Bölümü, zehrahopyar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2028-9812.

2019 yılının son günlerinde Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve zamanla tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ile çok yönlü tedbirlerle mücadele edilmektedir. En etkili tedbirlerin başında gelen “fiziksel mesafe” sosyal izolasyon ile sonuçlanmakta, bu durumda tıbbi bir kararın gibi görünen bu önlemin nasıl sosyal alanı işaret ettiğini göstermektedir.

Salgınla mücadelede küresel ve ulusal ölçekte önlemlere başvurulmuştur. Uluslararası ulaşımın kısıtlanması, ticari ilişkilerin askıya alınması, okullar ve iş yerlerinin kapatılarak uzaktan eğitime ve çalışmaya devam edilmesi, sokağa çıkma yasakları gibi uygulamalarla karşılaşmıştır. Böylece bireylerin bir araya gelerek sosyalleşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tüm dünyada hâkim olan “Evde kal” sloganı ile insanın ev ile kurduğu ilişki dönüşmüş ve iş yeri, spor salonu gibi gündelik hayattaki bölünmüş tüm alanlar ev ile birleşmiştir. Fakat bu durum öncelikle “Ev herkes için güvenli midir?” sorusunu gündeme getirmiş ve bunu bir tık öteye taşıyarak “Ev içi şiddete ve istismara maruz kalanlar evde kalmaya devam edebilir mi?”, “Ev içi emek yükü eşit paylaşılıyor mu?” sorularını düşündürmüştür.

Kadın ve erkek kimliklerinin toplumsal bir kategori olarak inşa edilmesini ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı bireylerin toplumsallaşma sürecinde cinsiyet temelli bir ayrıma gidilmesiyle oluşmuştur. Toplumsal cinsiyete dayalı roller ve kalıplaşmış yargılar sahip olunan temel hakların kullanımında kadın erkek arasında eşitsizliğe neden olmaktadır. Hizmetlere erişimde, kaynakların ayrılması ve kullanılmasında kadınlar yalnızca kadın olmalarından kaynaklanan çeşitli ayrımcılık örnekleriyle karşılaşmaktadır. Dünya genelindeki karar mercilerinin çoğunluğunu erkekler oluşturduğundan kadınların ev içi ücretsiz emeklerinin göz ardı edilmesi, istihdamda yüksek mevkilerde resmi veya resmi olmayan şekliyle kadın kotası ve daha düşük ücretle çalıştırılma gibi uygulamaların yok sayılması söz konusu olmaktadır.

Birleşik Krallık pandemisinin başında sürü bağışıklığı² uygulayacağını açıklayarak salgınla mücadelede kendini oldukça radikal bir konuma taşımıştır. Fakat devam eden süreçte artan vaka ve ölüm sayılarıyla bunun sürdürülebilir olmadığı görüldüğü için protestolara rağmen birden fazla kez ulusal karantina ilan edilmiştir. Ayrıca aşının kullanımına onay veren ilk ülke olarak da tarihe geçmiştir.

Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak toplumsal cinsiyet temelindeki eşitsizliklere karşı küresel düzeyde verilen mücadele süreçlerini gösteren feminist hareketlere değinilmektedir. Ardından Birleşik Krallık'taki COVID-19 sürecinden bahsedilmektedir. Son olarak ekonomik, ev içi ücretsiz bakım emeği, sağlık ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve istismar başlıkları altında Birleşik Krallık'ta pandemisinin kadınlar üzerindeki etkileri açıklanmaktadır.

Birincil veriler haricinde kütüphanelerden, kitaplardan, tezlerden, makalelerden, istatistiklerden, ansiklopedilerden, sözlüklerden, raporlardan ve benzeri elde edilen verilere ikincil veriler denir. İkincil verilerin kullanılarak hazırlanan araştırma türüne de ikincil analiz denir. Çalışma ikincil verilerin analizine dayanır. İkincil veriler nicel ve nitel olabilmekte birlikte bazen aynı bazen farklı amaçlarla gerçekleştirilen birincil verilerin kullanılmasından oluşur. Yani bu yöntemde halihazırda internet üzerinde bulunan çeşitli veri türleri belirli bir

² Bir toplumda bağışıklık kazanmış bireylerin sayısının yeterli olmasıyla enfeksiyona açık diğer kişilerin korunması demektir. Yani bağışıklık kazanmış kişilerin bulaşı engelleyerek toplumdaki virüsle tanışmamış kişilerin korunması anlamına gelmektedir.

amaçla analiz edilmektedir. Çalışmada konuyla ilgili yapılmış ulusal ve uluslararası araştırma raporları, makaleler ve benzeri yayınlardan faydalanılmıştır.

1. Küresel Feminist Hareketler

Kadın hareketlerinin başlangıç noktasını oluşturan ve Fransız Devrimi'nin ilkelerini temel alan “*A Vindication of the Rights of Woman*” (Bir Kadın Hakları Savunusu) 1792’de Mary Wollstonecraft tarafından hazırlanmıştır. Bireylerin doğuştan sahip olduğu temel haklara ve herkesin eşit olmasına rağmen hegemonik siyasi ve toplumsal sistemin kadının erkekler karşısında eşitsizleştirildiği ve haklarının elinden alındığı bir tabloyu doğurduğunu ifade etmektedir.

Temel amacı kadınların özgürlüğü ve temel haklara erişebilmesi olan feminizm, kadın erkek arasındaki tüm toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi eşit olma halini savunmaktadır. Dönemin feministleri 18. Yüzyılın en önemli gelişmelerinden olan insanların vazgeçilmez ve doğal hakları olduğu fikrinin kadınlara yönelik olumlu gelişmeler yaratacağını düşünse de fikri geliştiren ve uygulayan erkekler tarafından bu durum dikkate alınmamıştır (Donovan, 2019: 22). Temel hak ve eşit olma mücadelesi artan talepler ve yaşanan hak ihlalleriyle mücadele şeklinde devam etmiştir. 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar olan feminizmin tarihsel süreçleri genellikle üç gruba ayrılan mücadelelerden meydana gelmektedir.

Birinci feminist dalga temel hakların talebi üzerine inşa edilmiştir. Bu temel hak talepleri kamusal alan ve oy hakkı gibi temel meselelerdir. Buradaki esas iddia, kadınların da tıpkı erkekler gibi birer yurttaş ve aynı temel hak ve özgürlüklere sahip insanlar olmasıdır. Bu süreçte kadınların oy verme hakkı, özgürlükleri, eğitimde fırsat eşitliği hakkı, yönetimde yer alma hakkı gibi talepleri içeren çok sayıda bildiri ve benzeri dayanışma eseri ortaya konmuştur³ (Taş, 2016: 169).

Kadın-erkek eşitliğinin yasal çerçevede yer aldığı dönemlere denk düşen ikinci dalga sürecinde yasal teminatın varlığına rağmen günlük hayat pratikleri içindeki kadın-erkek eşitsizliklerinin temelinde yer alan toplumsal normların varlığına dikkat çekilmiştir. Temel hak ve eğitim imkânlarına erişebilen kadınların güvenli doğum gibi özel alanlar ve çalışma koşullarında köklü değişiklikler yaşanmadığını fark etmesi ile bu hareket başlamıştır. Yani kazanılan haklar kadınların hâlihazırdaki ikincil konumlarını değiştirmeye yetmemiştir. Bu dönemde ev içindeki eşitsiz rolleri sürdüren, cinsiyetçi sömürüyü artıran ve benzeri uygulamalarla bu ikincilliği sürekli pekiştiren ataerkil toplumsal yapının bunun ana nedenlerinin başında geldiğine inanılmaktadır. Bu talepler farklı sosyal ve siyasi kültürlere,

³ Bunların bir kısmı şunlardır: Seneca Falls Bildirileri, The Course of Popular Lectures Konferans Bildirileri, On The Nature of Knowledge (Bilginin Doğası Üzerine) adlı Konferans’ın bildirileri, Letters on Equality (Eşitlik Üzerine Mektuplar), Adress to the New York State Legislature (New York Eyaleti Kanun Koruyucuları Üzerine Söylevler), Solitude of Self (Benliğin Yalnızlığı), Akron Women’s Rights Convention (Akron Kadın Hakları Toplantısı), Women in the Nineteenth Century (19. Yüzyılda Kadın). İzleyen yıllarda yaşanan önemli gelişmelerin bazıları şu şekildedir: Kadınların haklarının korunması için 1946’da Birleşmiş Milletler (BM) Kadının Statüsü Komisyonu kurulmuş ve aynı kurum tarafından 1948’de BM Evrensel Bildirgesinin cinsiyet ayrımı yapmadan kaleme alınmıştır. Kadın erkek eşitliğini geliştirmeye yönelik faaliyetleri yoğunlaştırmak ve kadınların ulusal ve uluslararası kalkınmaya katkısını artırmak amacıyla BM tarafından kadınların talebiyle 1975 yılı Uluslararası Kadın Yılı ilan edilmiştir. 1979 yılında BM’de Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi kabul edilmiştir.

yaşam tarzlarına, dünya görüşlerine sahip tüm kadınlar için yapıldığından “bilinç yükseltme” bu dönemde söz konusu olmuştur. Bilinç yükseltme ile kastedilen bilinç aşılardan ziyade kadınların her alanda var olan ikincil konumlarının sorgulanması ile kuramsallaştırılmasıdır. Bir başka deyişle bu dönemde ataerkil toplumun değişimi için önce kendilerinin değişmesi gerektiğini idrak eden kadınların bir araya gelişlerinin bilinç yükseltme toplantılarına dönüştüğüne tanık olunmuştur. Özel hayat, siyasi alan, kültür, toplum, ideoloji gibi tüm alanlardaki ataerkil yapılara son verilmesine yönelik mücadele süreçleri ikinci dalga feminizm hareketlerinin odak noktasını oluşturmaktadır.

1990’lı yıllara denk düşen üçüncü dalga feminizm temelde ikinci dalgadaki pratik ve algılara karşılık ortaya çıkmıştır. İkinci dalgada savunulan tek tip ve genelleyici bakış açısını reddederek kadınlara yönelik bireysel bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu doğrultuda üçüncü dalga feminizmde kadına şiddet, taciz, tecavüz, saldırı, cinsellik gibi kadınların gündelik hayatta karşılaştıkları mikro düzeydeki sorunlarla ilgilenilmektedir. Bu bireysel düzeydeki sorunlara duyulan ilginin altında yatan neden ise ikinci dalgadaki mutlak eşitlik algısının aksine farklılıkları önemseyen bir yaklaşımın varlığıdır. Ayrıca üçüncü dalga feministleri kadınların erkekler karşısındaki ikincil konumunu eleştirmenin yanında çevre sorunları, toplumsal eşitlik, adalet, kalkınma, güvenlik gibi konulara feminist bakış açısından yaklaşarak alternatifler üretmeyi denemişlerdir.

Tüm bu süreçlerden anlaşıldığı gibi kadınlar erkekler karşısında dezavantajlı oldukları her konuda mücadelede bulunmuş ve bu mücadele günümüzde de devam etmektedir. Aslında hayatın her anında ve bilhassa kriz anlarında bu mücadelenin önemi ortaya çıkmaktadır. İçinden geçtiğimiz Covid-19 pandemisinin kadınlar üzerindeki küresel etkisi bu mücadelenin ve bu alandaki çalışmaların önemine işaret etmektedir. Buradan hareketle çalışmanın devamında pandeminin kadınlar üzerindeki olumsuz etkileri ve Birleşik Krallık örneği özelinde yaşananlar anlatılacaktır.

2. Birleşik Krallık’ta Covid-19

Ocak ayının son günlerinde ilk vakanın çıktığı Birleşik Krallık ’ta salgından korunmaya yönelik kampanyalar düzenlenmiş ve risk seviyesinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Hükümetin baş tıp danışmanı Chris Whitty salgının üstesinden gelmek için içerme, gecikme, araştırma ve azaltma gibi dört temel hedeften oluşan bir stratejiden bahsetmiştir (bbc.com, 2020). Başlangıçta Birleşik Krallık yönetimi pek çok ülkenin aksine Çin uçuşlarını durdurumama, temas takip sistemine devam etmeme, sadece hastanede ve semptom gösteren kişilere test yapma gibi uygulamaları ve “sürü bağışıklığı” stratejisi ile salgının üstesinden gelinebileceğini düşünmüştür. Fakat hem 11 Mart’ta Dünya Sağlık Örgütü tarafından salgının “pandemi”⁴ ilan edilmesi hem de *Imperial College London* tarafından hazırlanan ve bu stratejinin 300 bine yakın ölümle sonuçlanabileceği uyarısı hükümetin önlemlere yönelik perspektifini değiştirmiştir (trthaber.com, 2021).

23 Mart’ta Başbakan temel ihtiyaçlar, zorunlu işe gidiş ve günde bir defa ile sınırlı olmak üzere spor yapma dışında sokağa çıkma yasağı ilan edildiği ve market, eczane hariç tüm ticari faaliyetlerin durdurulduğunu açıklamıştır (dw.com, 2020). Bu sokağa çıkma kısıtlaması üç hafta

⁴ Kıta veya dünyanın tamamına yayılan ve etki eden salgın hastalık anlamına gelmektedir.

daha uzatılmıştır. Yaz aylarını ortalama 500-1500 bandında günlük yeni vaka ile geçiren Birleşik Krallık 'ta Ekim ayının ilk günlerinde başlayan ciddi artış sürmüştü ve 5 Kasım 2020 itibarıyla Başbakanın "Evde kalın. Ulusal sağlık hizmetlerini koruyun. Hayat kurtarın." çağrısıyla ikinci kısmi sokağa çıkma yasağı başlatılmıştır. Mart ayındaki ilk kısıtlamadan farklı olarak bu süreçte okullar ve üniversiteler açık kalmaya devam etmiştir (aa.com.tr, 2020). Bu hızlı artışın sebebi olarak Eylül ayında değişime uğradığı tespit edilen mutant virüs görülmüştür.

29 Ocak 2020'den itibaren günlük vaka sayılarının 50 binin üzerine çıktığı İngiltere'de Başbakan tarafından üçüncü kez sokağa çıkma yasağı getirildiği duyurulmuştur. Bu kısıtlama ile öncekilere benzer şekilde, alışveriş, iş, egzersiz ve tıbbi bir ihtiyacı karşılamak dışında evden çıkılmamasına, kreşler dışında tüm okullarda uzaktan eğitime ve restoranlar tarafından paket servise devam edilmesine, spor salonlarının kapalı kalmasına karar verilmiştir (bbc.com, 2021a).

Günümüze kadar üç ayrı kısıtlama dönemi geçiren Birleşik Krallık mart ayından bu yana aşamalı şekilde ulusal kısıtlamaları hafifletmeye başlamıştır. 8 Mart'ta okullar açılmış, 29 Mart itibarıyla bazı açık hava spor tesislerinin yeniden açılacağı ve farklı hanelerden altı kişilik grupların dış mekanlarda bir araya gelebileceği belirtilmiştir. Yurtdışı seyahat kurallarıyla ilgili 5 Nisan'da açıklama yapılacağı da eklenmiştir (t24.com.tr, 2021a).

Avrupa'nın tamamında görülen Covid-19 önlemlerine yönelik protestolarla farklı zamanlarda Birleşik Krallık 'ta da karşılaşılmış fakat artan vaka ve ölüm sayıları kısıtlamaları tamamen ortadan kaldırmaya engel olmuştur. Kötüleşen tabloya rağmen Birleşik Krallık, hem dünyada ilk aşılama faaliyetlerine başlayan ülkelerden biri hem de Pfizer/BioNTech tarafından geliştirilen aşıya ilk onay veren ülke olarak 8 Aralık'ta aşılama başlamıştır. Mart ayının sonuna kadar Birleşik Krallık'ın tamamında yaklaşık 30 milyon 151 bin 287 kişi aşılanmıştır. Hükümet aşı programına göre Nisan ayının ortalarına kadar 50 yaş ve üzeri herkesi, Temmuz sonuna kadar ise 18 yaş ve üzeri yetişkinlerin tamamını aşılama hedeflediklerini belirtmiştir (t24.com.tr, 2021b).

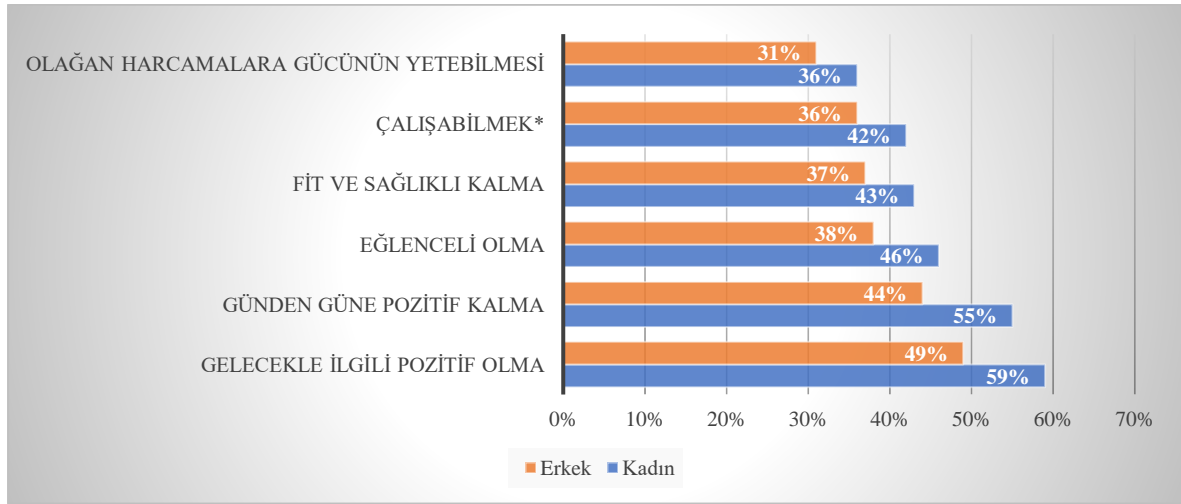
3. Covid-19'un Kadınlar Üzerindeki Etkisi

Covid-19 pandemisi gündelik yaşamı çok yönlü biçimde etkilemiştir. Bunlardan biri de kadınlar üzerindeki ekonomik ve sosyal etkileridir. Kriz anlarında hep olduğu gibi kadınların iş gücü piyasasındaki dezavantajlı konumlarının daha kötüleşmesi, ücretsiz bakım emeğinin artması ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve istismarın yaygınlaşması söz konusudur. Ayrıca bu ihlallere yönelik müdahale yöntemleri de krizden etkilenmekte ve çoğu zaman etkisiz kalmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (*UN Women*) pandemiye yönelik alınan tedbir uygulamalarının kadınları ve genç kadınları nasıl ve ne yönde etkilediğini izlemektedir (*UN Women*). Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan bir çalışmaya göre pandemiden önce kadınlar hâlihazırda her gün yapılan 16 milyar saatlik ücretsiz işin yaklaşık dörtte üçünü yapmaktadır. Bir başka deyişle erkeklerin yaptığı her bir saatlik ücretsiz işe karşılık kadınlar üç saat çalışmakta iken bu durum pandemi sürecinde kadınlar aleyhine daha fazla değişim göstermektedir (Lungumbu ve Butterfly, 2020).

IPSOS (2020a) tarafından İngiltere’de 22-24 Temmuz tarihlerinde online gerçekleştirilen çalışmada 2 bin 152 çalışan ebeveyn ile görüşülmüştür. Pandeminin toplumsal cinsiyet bağlamında etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada kadınların ve erkeklerin belli başlı temalar çerçevesinde hayatlarını Covid-19 öncesi ile karşılaştırmaları ve bunların daha zor, daha kolay veya aynı ifadeleriyle değerlendirmeleri istenmiştir.

Grafik 1. Kadın ve Erkekler için COVID-19 ile Zorlaşan Gündelik Hayat Becerileri

Kaynak: IPSOS, 2020a: 3.

Buna göre pandemi öncesine kıyasla kadınlar ve erkekler için zorlaştığı düşünülen gündelik hayat becerileri gelecekle ilgili pozitif kalabilme, günden güne pozitif kalabilme, keyifli olmayı sürdürme, fit ve sağlıklı kalabilme, çalışmayı sürdürme ve olağan harcamalara gücü yetebilmektir. Her iki cinsiyet için bunlar zorlaşsa da her birinin kadınlar için daha çok zorlaştığı yukarıdaki grafikte görülmektedir. Kadınlar için gelecekle ilgili veya gün geçtikçe pozitif kalabilmenin erkeklere kıyasla oldukça zorlaştığı görülmektedir. Bu durumda kadınların toplumsal normlar çerçevesinde edindiği sorumlulukların yani ev içi ücretsiz emek, çocuk ve aile bakımındaki toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin payı büyüktür. Bunlara pandeminin neden olduğu olumsuz psikolojik etkinin eklenmesiyle ruhsal olarak kendini yenileyemeyen kadınlar her geçen gün daha depresif olmakta ve gelecekle ilgili kaygı düzeyini kontrol etmekte güçlük çekmektedir.

Pandeminin kadınlar üzerindeki etkisi yaşadıkları ekonomik sorunlar, ev içi ücretsiz emeğin artması, sağlıklarını olumsuz etkilemesi ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve istismar temalarında, Birleşik Krallık örnekleriyle açıklanmaktadır.

3.1. Ekonomik Sorunlar

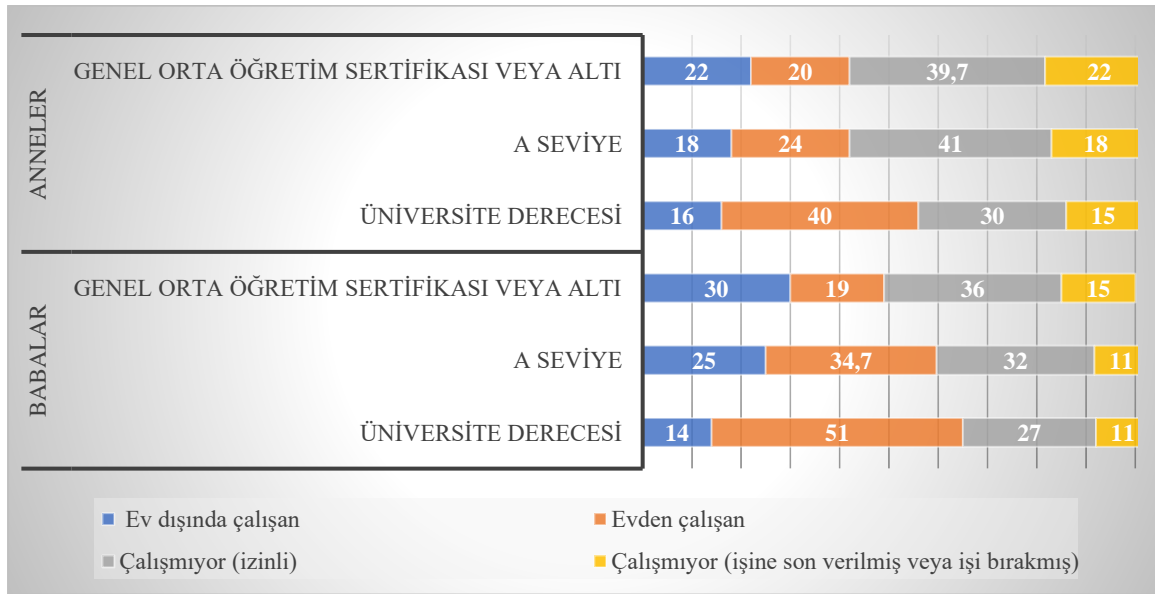
Pandemi ile dünyanın tamamında işletmeler küçülmek veya kapanmak zorunda kalmış, pazar ve tedarik zincirleri kesintiye uğramıştır. Bu durum çok sayıda kişinin işini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tam ve yarı zamanlı şekilde uygulanan karantina önlemlerinin yaklaşık 2,7 milyar işçinin istihdamını etkilediğini belirtirken Uluslararası Para Fonu (IMF) da 2020 yılında küresel üretimde büyük bir daralmanın beklendiğinin altını çizmiştir (Bluedorn ve diğerleri, 2020). Bunun dolaylı sonucu da Covid-19’un küresel düzeyde ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin büyük olduğudur.

Dünya genelinde kadınların kayıt dışı sektörlerde çalıştırılma oranları erkeklere oranla yüksek olup aynı zamanda daha az güvenilir işlerde çalışmaktadır. Benzer şekilde kadınların daha az kazandığı ve dolayısıyla daha az tasarruf ettiği bir “dünya standardı” söz konusudur. Dolayısıyla Covid-19’un ekonomi ve üretimdeki etkilerini kadınlar erkeklerden daha fazla hissetmektedir (United Nations, 2020).

Pandemi nedeniyle yüz yüze eğitime ara verilmesi sonucunda çocukların evde bakım ihtiyacı artmıştır. Ayrıca buna aile büyüklerinin artan ihtiyaçları da eklenmiştir. Bu şekilde artan bakım ihtiyacının “doğal muhatabı” olarak kabul edilen kadınların işe devam etmede sorun yaşadıkları ve olası işten çıkarmalarda kadınların erkeklerden daha fazla etkileneceği düşünülmektedir. Bu durum kadınların istihdamdaki dezavantajlı konumunu pekiştirerek kırılganlıkların artmasına neden olmaktadır. İşten çıkarılmalar esnasında ücretli izin veya sosyal koruma gibi politikalara kadınların sınırlı erişimi bulunduğu düşünüldüğünde bilhassa evin gelirinin yalnızca kadın tarafından karşılandığı örneklerde bu durum daha da önem kazanmaktadır.

Londra merkezli Mali Araştırmalar Enstitüsü (*Institute for Fiscal Studies*) tarafından 29 Nisan-15 Mayıs 2020 tarihleri arasında çocuklarıyla birlikte İngiltere’de yaşayan 4 bin 915 aile ile online anket çalışması gerçekleştirilmiştir (Andrew ve diğerleri, 2020). Bu çalışmada 4-15 yaş aralığında, farklı öğretim yılında çocuğu bulunan ve erkek-kadın şeklinde farklı cinsiyetten iki ebeveynli 3 bin 591 haneye odaklanılmıştır.

Grafik 2. Şubat 2020’de Ücretli Bir İşte Çalışan Ebeveynlerin Cinsiyet ve Eğitime Göre Güncel Çalışma Durumları

Kaynak: Andrew ve diğerleri, 2020:11.⁵

⁵ Genel Orta Öğretim Sertifikası veya altı (GCSE): Türkiye’den alınan lise mezuniyet diplomasına denk düşmektedir (General Certificate of Secondary Education). A Seviye: Lise eğitimini tamamlayıp üniversiteye devam etmek isteyen öğrencilerin katıldığı programa verilen addır (General Certificate of Education (GCE) Advanced Level). Grafiğin orijinalinde rakamlar belirtilmediğinden orijinal haline benzetilerek yaklaşık rakamlar kullanılarak bu grafik oluşturulmuştur.

İşini kaybetme oranları konusunda anne ve babalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Andrew ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen ve ücretli çalışan anne ve babaların karşılaştırıldığı çalışmada geçici olarak işlerini kaybetme oranları anneler için yüzde 34 iken babalar için yüzde 30; kalıcı olarak ise sırasıyla yüzde 16 ve yüzde 11'dir (Andrew ve diğerleri, 2020). Dolayısıyla kalıcı veya geçici fark etmeksizin annelerin işi bırakma veya işten çıkarılma oranları babalara göre daha yüksektir.

Yukarıdaki şekilde kadın-erkek ve eğitim seviyesi değişkenleri bağlamında çalışma ve çalışmalarının sonlanması durumlarının nasıl değiştiği gösterilmiştir. Eğitimden bağımsız olarak annelerin babalara göre çalışmayı bırakma olasılıkları daha yüksektir. Fakat özellikle daha az vasıflı anne ve babaların üniversite diplomasına sahip olanlara göre geçici veya kalıcı olarak çalışmayı bırakma olasılığı daha yüksektir (yaklaşık yüzde 15). Bunun en önemli nedeni vasıflı olmayı gerektiren işlerin evden daha kolay yapılabilir olmasıdır. Örneğin, GCSE veya daha düşük yeterlilikleri olanlarla karşılaştırıldığında üniversite eğitimi almış ebeveynlerin dörtte üçünden fazlasının evden çalıştığı görülmektedir.

Ayrıca çalışmanın sonlanması konusundaki cinsiyet eşitsizlikleri, her üç eğitim grubunda da açıktır. Çarpıcı biçimde cinsiyet farkı eğitim seviyesinin en altında ve en üstünde de benzerdir. Yüksek vasıflı annelerin işi bırakma olasılığı yüzde 9,2 iken GCSE ve altında eğitim almış olanlarda yüzde 8,8 olarak görünmektedir. Eğitim durumu fark etmeksizin kadınların erkeklere göre daha fazla işi bırakmalarının altında yatan en önemli nedenlerden biri ev içi sorumluluklarını paylaşacak birinin olmaması veya eşit biçimde paylaşamamalarıdır.

3.2. Artan Ücretsiz Bakım Emegi

Covid-19 ile mücadelede alınan önlemler kapsamında çocuklar uzaktan eğitime devam etmiş ve hastaneler öncelikli olmayan hasta kontrollerini ertelemiştir. Böylece okula gitmeyen çocuklar, yaşlılar ve hasta aile üyelerinin bakım ve sağlık ihtiyaçlarına yönelik talepler artmıştır. Bu da bakım ihtiyaçlarının “doğal muhatabı” kabul edilen kadınların gündelik hayatlarının etkilenmesiyle sonuçlanmıştır.

Pandemi öncesinde hâlihazırda kadınlar erkeklerden üç kat daha fazla ücretsiz bakım ve ev işlerine emek verirken, kadınlar günlük ortalama 4,1 saat, erkekler ise 1,7 saat harcamaktadır (United Nations, 2020). Yani pandemi döneminde bakım hizmetlerine duyulan ihtiyaç artmış fakat ihtiyacı gidermek için yapılan iş bölümündeki toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler korunmuştur.

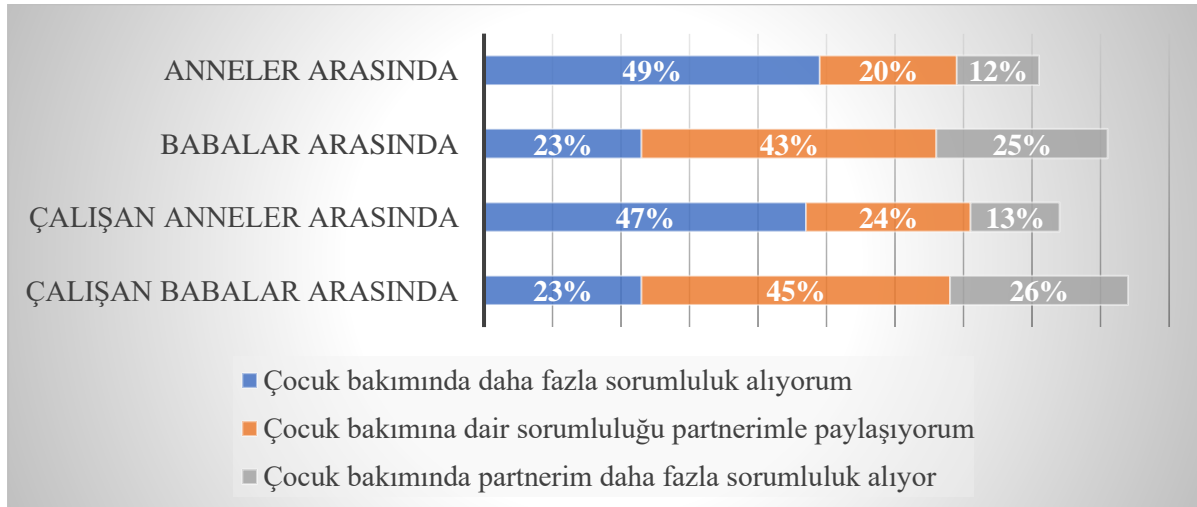
Unesco'ya göre Covid-19 nedeniyle okulların kapatılması sonucunda 1,52 milyar öğrenci (yüzde 87) ve 60 milyondan fazla öğretmen evden eğitime devam etmektedir (United Nations, 2020). Resmi ve gayri resmi çocuk bakımı sağlayıcıların azalması veya hizmet vermemesi ücretsiz çocuk bakım hizmetine talebi artırmaktadır. Hem istihdamın mevcut yapısı hem de sosyal normlar nedeniyle bu talebin muhatabı kadınlar olarak kabul edilmektedir. Kadınların uzaktan çalışmadığı durumlarda kadınların çalışma hayatlarının kısıtlandığı sonuçlarla karşılaşmaktadır. Geleneksel cinsiyet normları erkekleri evin geçiminden sorumlu kadınları ise ev işlerini yapması gereken kişiler olarak kabul etmektedir. Kadınların ev içindeki ücretsiz bakım emeğinin çoğu zaman resmi bir karşılığı olmasa da genellikle aileleri ayakta tutan, ülke ekonomilerini destekleyen ve sosyal hizmetlerin eksikliğini dolduran/destek olan bir yapıdan

söz edilmektedir. Ücretsiz işlerin çoğunu gerçekleştiren kadınlar, çoğu zaman ya ücretli bir iş için yeterli zaman ve imkana sahip olamamakta ya da ücretli işlerdeki alternatifsizlik nedeniyle uzun saatler ve zor şartlarda çalışmak durumunda kalmaktadır. Bu durumdaki kadınlar her iki şekilde de mali güvensizlikle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler, hükümetleri ve diğer yetkilileri ücretsiz işin varlığını kabul etmeye, ekstra aile izni, ücretli izin gibi önlemleri ve çocuk bakım merkezlerinin faaliyetlerinin sürekli olmasına yönelik uygulamaları hayata geçirmeye davet etmektedir (Lungumbu ve Butterly,2020).

IPSOS (2020b) tarafından Birleşik Krallık'ta yaşayan 18-75 yaş aralığında 2 bin 152 kişi ile online bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu 190'ı erkek 258'i kadın olmak üzere 449 çalışan aileye karşılık gelmektedir. Bu araştırma neticesinde elde edilen verilere göre İngiltere'de her on kişiden üçü karantina uygulamaları esnasında kadınların çocukla ilgili sorumlulukların çoğunu üstlendiğine inanmaktadır. Bu düşüncüyü paylaşan kadınların oranı yüzde 38 iken erkeklerin yalnızca yüzde 18'i buna katılmaktadır. Erkeklerin yarısı kadın ve erkeklerin çocuk bakımıyla ilgili sorumlulukları paylaştığına inanırken kadınlarda bu oran yüzde 36'ya tekabül etmektedir.

Araştırmada sorgulanan bir başka ilişki ise anne - babalar ve çalışan anne - çalışan babalar arasında çocuk bakımına dair sorumluluk paylaşımıyla ilgili olmuştur. Bu konudaki sorulardan biri "Karantina sürecinde çocuk bakımıyla ilgili sorumlulukları nasıl paylaştığınıza dair sizin düşüncenizi en iyi ifade eden cümle hangisidir?" şeklindedir. Annelerin neredeyse yarısı (yüzde 49) karantina uygulamaları sırasında çocuk bakımı konusunda daha fazla sorumluluk üstlendiğini ifade ederken babalarda bu oran yüzde 23'e karşılık gelmektedir. Babaların çocuk bakımına dair sorumlulukları partnerleriyle paylaştıklarını belirtme oranları (yüzde 43) kadınlarınkine (yüzde 20) göre iki kat daha fazladır. Çocuk bakımında partnerlerinin daha fazla sorumluluk aldığını kabul eden babaların oranı annelerin oranından iki kat daha fazladır; annelerin yalnızca yüzde 12'sine karşılık babaların yüzde 25'i içinden geçtikleri koşulları bu şekilde ifade etmektedir (IPSOS, 2020b). Görüldüğü gibi çocuk bakımı ile ilgili partnerler arasında eşit sorumluluk alma durumu söz konusu değildir.

Grafik 3. Anne- Babalar ve Çalışan Anne- Babalar Arasında Çocuk Bakımına Dair Sorumluluk Paylaşımı

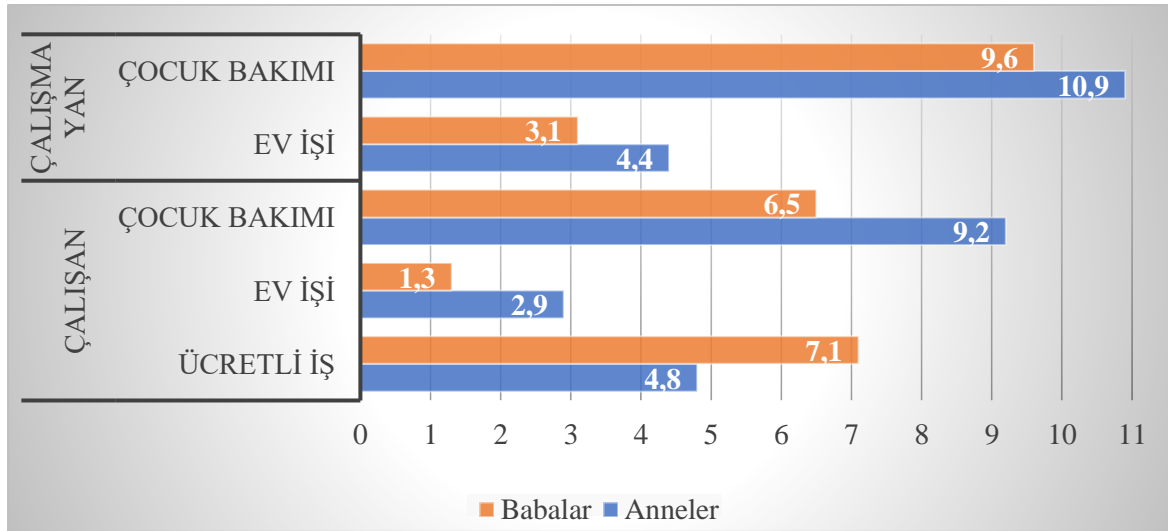

Kaynak: IPSOS Mori, 2020b.

Ayrıca yukarıdaki grafik annenin çalışma hayatında olması durumunda dahi sorumluluk paylaşımı noktasında bir eşitliğin söz konusu olmadığını göstermektedir. Çocuk bakımında partnerinden daha fazla sorumluluk aldığını beyan eden çalışan annelerin oranı yüzde 47 iken çalışan babalarda bu oran ancak yüzde 23'tür. Bunun tersi şekilde çalışan babalar partnerlerinin kendilerinden daha fazla sorumluluk aldığını kabul ettiklerini gösteren oran yüzde 26 iken çalışan annelerin bu oranı yüzde 13'tür (Ipsos, 2020b). Dolayısıyla çocuk bakımına dair sorumluluğu paylaşma noktasında çalışan anneler ile annelerin ifadelerine bakıldığında oranların birbirine çok yakın olduğu görülmekte yani kadının ücretli bir işte çalışıp çalışmamasından bağımsız ev işi ücretsiz emek yükü erkeklere oranla oldukça fazladır.

Londra merkezli Mali Araştırmalar Enstitüsü (Institute for Fiscal Studies) tarafından 29 Nisan-15 Mayıs 2020 tarihleri arasında çocuklarıyla birlikte İngiltere'de yaşayan 4 bin 915 aile ile gerçekleştirilen online anket çalışmasında da izinli olanlar da dahil olmak üzere çalışan ve çalışmayan anne - babaların çocuk bakımı, ev işi ve ücretli bir iş için ayırdıkları zaman sorgulanmıştır. Buna göre çalışmayan anne ve babaların çocuk bakımı ve ev işi için ayırdıkları zamanı işaret eden oranlar arasında farklılık bulunmakta ve her iki emek sürecinde de kadınların oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir (Andrew ve diğerleri, 2020). Bu durum çoğu zaman ücretli bir işte çalışmayan annelerin daha fazla ev işi sorumluluk aldığı ile ilişkilendirilerek açıklansa da aşağıdaki grafik bunun eksik bıraktığı yönleri işaret etmektedir. Yani çalışma durumundan bağımsız şekilde ev işi ve çocuk bakımına anneler babalara göre daha fazla zaman ayırmaktadır.

Grafik 4. Çalışan ve Çalışmayan Anne-Babaların Çocuk Bakımı, Ev İş ve Ücretli İş için Ayırdıkları Zaman

Kaynak: Andrew ve diğerleri, 2020:21.

Babaların ücretli bir işte çalışma oranı annelerinkinin neredeyse iki katıdır. Çalışan anneler ev işi ve çocuk bakımında çalışan babalardan daha fazla sorumluluk almaktadır. Ücretli bir işte çalışmayan anneler çalışan annelere göre daha fazla ev işi faaliyetleri sürdürmektedir. Babalar da ise durum ücretli bir işte çalışıp çalışmama durumuna göre değişiklik göstermektedir. Ücretli bir işte çalışmayan babalar çalışanlara göre ev işi faaliyetlere neredeyse iki kat daha fazla zaman ayırmaktadır. Ücretli bir işte çalışan anneler ile çalışmayan babalar

belirtilen ev içi işlere benzer zaman ayırmaktadır. Burada bilhassa ücretli bir işte çalışan annelerin ciddi bir yükü sahipliği görülmektedir. Sonuç olarak bu durum pandemiye özgü olmaktan ziyade daha derin köklere sahip bir toplumsal cinsiyet meselesiyle ilişkilidir.

Aynı çalışmada ücretli bir işte çalışan anne ve babalar ile ev içinden veya dışından çalışanların ev içi faaliyetlere yönelik ayırdıkları zaman farklılıkları da kıyaslanmıştır. Fakat yukarıdaki örneklerle benzer şekilde ev dışında veya içinde fark etmeksizin kadınlar erkeklerden daha fazla çocuk bakımı ve ev işlerine zaman ayırmaktadır. Bu zaman ayırma durumunun ne kadarının kadınların isteğiyle ne kadarının onlara atfedilen sorumluluklar neticesinde gerçekleşmekte olduğu asıl tartışılması gereken meseledir.

3.3. Sağlık Konusunda Karşılaşılan Sorunlar

Kadınların kaliteli ve sistemli sağlık hizmetlerine, üreme ve anne sağlığı hizmetlerine, temel ilaç ve aşılar ve benzeri tüm ihtiyaçlara devlet politikası kapsamında ücretsiz erişimleri özellikle de kırsal topluluklarda zor olmaktadır. Bunun yanında kısıtlayıcı sosyal normlar ve toplumsal cinsiyet kalıpları da çoğu zaman kadınların sağlık hizmetlerine erişimini sınırlandırmaktadır. Bireylerin rutin sağlık hizmetlerine erişiminin zorlaştığı pandemi koşullarında ise bilhassa kendilerine özgü ihtiyaçları olan kadınlar için sağlık hizmetlerine ulaşmak daha da güçleşmektedir (United Nations, 2020: 10). Kadın olmaya eklenen etnik köken, sosyo-ekonomik durum, yaş, engellilik, coğrafi konum gibi konuların yarattığı kesişimsellikler sağlık hizmetlerine erişimi doğrudan etkilemektedir.

Bazı meslek gruplarında kadınların yoğun olması onları daha riskli hale getirebilmektedir. Örneğin Boniol ve diğerlerinin (2019) çalışmasına göre dünyanın tamamında hemşire, ebe, toplum sağlığı çalışanları daha çok kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca temizlik, yemek, çamaşır gibi hizmetlerin sağlanmasından sorumlu sağlık personelleri de genellikle kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum dünya genelinde kadınların virüse maruz kalma riskini artırmaktadır. Artan virüs yükü karşısında kişisel koruyucu ekipmana ve kadınların ihtiyaç duyduğu boyutlarda ekipmana erişimlerinde sorunlar yaşanabilmektedir (Boniol ve diğerleri, 2019).

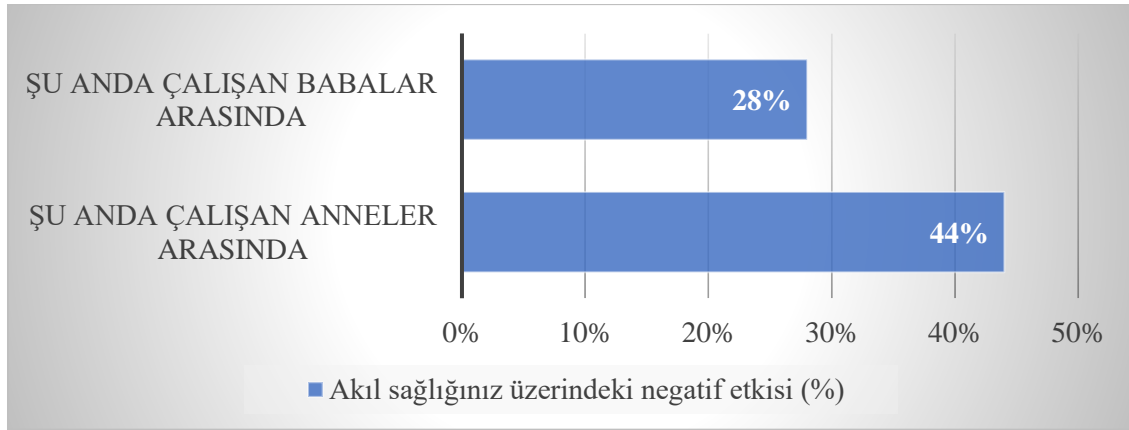
Anne sağlığı ve bakımı, çocuk sağlığı ve bakımı, cinsel sağlık ve üreme hizmetleri, kadına şiddetle ilgili hizmetler gibi uygulamaların kadınlar için erişilebilir kılınması kadın hakları ve refahı için merkezi öneme sahiptir. Pandemi nedeniyle pek çok şeyde olduğu gibi kadınların bu ve benzeri hizmetlere erişimde sorun yaşaması tüm dünyada anne ve bebek ölümlerinin artması ile hastalıkların şiddetlenmesine, ergenlik dönemi (adölesan) gebelik oranlarının yükselmesine ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların artmasına neden olmaktadır. Mesela doğum kontrol konusunun pandemiden nasıl etkilendiğine dair Birleşmiş Milletler'in altı ay içinde 47 milyon kadının doğum kontrol yöntemlerine erişemediği için yaklaşık yedi milyon istenmeyen gebeliğin gerçekleşeceğini düşünmesi örnek verilebilir (Buchholz, 2020). Bu bağlamda bazı ülkelerde doğrudan kadın sağlığına yönelik uygulamalar gündeme gelmiştir. Örneğin Birleşik Krallık hükümeti, kadınların kliniğe gitmek zorunda kalmadan evde kürtaj hapı almasına izin vermek için kürtajla ilgili düzenlemelerini değiştirmiştir (onhcr.org, 2020).

Pandeminin yarattığı kaygı durumuna kadınların ekonomik sorunları, ev içi artan bakım hizmetleri ve ev içi şiddet gibi sorunların eklenmesi nedeniyle süreçten kadın ve erkeklerin ruh sağlıkları aynı oranda etkilenmemektedir. Birleşmiş Milletler kadın birimince yapılan

açıklamaya göre pandemi ile artan iş yükünün özellikle kadınlar için yüksek düzeyde stres ve zihinsel sağlık sorunlarını içeren endişe verici etkilere sebep olduğu ortaya konmuştur (Lungumbu ve Butterly, 2020).

IPSOS (2020a) tarafından İngiltere’de 22-24 Temmuz tarihlerinde online gerçekleştirilen çalışmada 2 bin 152 çalışan ebeveyn ile görüşülmüştür. Araştırmadaki sorulardan biri olan “Covid-19 krizinin karantina uygulamaları da dâhil olmak üzere önümüzdeki on iki ay boyunca kişisel olarak olumlu veya olumsuz etkileyeceğini düşünüyor musunuz veya bir fark yaratmayacak mı?” ifadesine çalışan anneler yüzde 44, çalışan babalar yüzde 28 oranla ruh sağlıklarının negatif etkileneceği cevabını vermiştir.

Grafik 5. Akıl Sağlığınız Üzerindeki Negatif Etkisi (%)

Kaynak: IPSOS Mori(2020a: 10)

Söz konusu sorunu etkileyen birçok etkenin varlığına rağmen yukarıdaki grafikte görülen yüzde 16’lık boşluğun bize kadın ve erkeğin sosyal yapı içindeki durumlarına, kadınlık ve erkeklik kimliğinin oluşum sürecine yani toplumsal cinsiyetin etkilerine işaret ettiğini düşündürmektedir.

3.4. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet ve İstismarın Yükselişi

Pandemi öncesinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve istismarın yüksek oranlarına pandemi koşullarının etkisi eklenince kadınlar için süreç daha kırılğan hale gelmektedir. Yani Covid-19 ile mücadele fiziksel mesafe, sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasakları ve benzeri önlemlerle birleşerek küresel anlamda kadınlara yönelik şiddetin ve istismarın artmasına neden olmaktadır.

Birleşmiş Milletler küresel manada altı aylık karantina süreçlerinin 31 milyondan fazla cinsiyet temelli şiddetle sonuçlandığını, bu karantina süreçlerinin uzamasıyla 45 milyon ek vakanın gerçekleşeceğini belirtmektedir (Buchholz, 2020). Dünya Sağlık Örgütü de Avrupa devletlerinde, yakın partnerleri tarafından şiddete maruz kalan kadınlardan gelen acil aramalarda yüzde 60’lık bir artış olduğunu bildirmiştir (Mahase, 2020).

Birleşik Krallık’ta hükümet, Covid-19 ile ilgili olarak hane halkı izolasyonuna ilişkin kılavuzun "aile içi tacizden kaçmak için evin terk edilmesi gerektiğinde geçerli olmadığını" söylemiştir. Ayrıca bununla istismara uğrayan kişiler için hangi hizmetlerin mevcut olduğu veya

başka birinin aile içi istismara maruz kaldığından şüphelenildiğinde yapılması gerekenler konusunda rehberlik etmesi amaçlanmıştır (Home Office, 2021).

Beş yıllık suç ve Londra Metropolitan Polis Teşkilatı (MPS)'ndan alınan iki yıllık acil durumlar için yapılan çağrı kayıtları verilerine dayanan 32 ilçesiyle Londra merkezine odaklanan bir analiz yapılmıştır (Ivandic, Kirchmaier ve Linton, 2020). Buna göre her yıl polis teşkilatınca 2,5 milyon çağrı alındığı ve bunların 170.000 (yüzde 7) kadarı aile içi istismar ile ilgili olduğu belirtilmiştir. 2019'da bu aramaların 900.000'i suça denk düşerken bunların yüzde 9,7'si aile içi istismarla ilgili olarak kaydedilmiştir. Sokağa çıkma yasağının başlamasından sonraki on bir hafta içinde MPS irtibat merkezleri 45.000 aile içi istismarla ilgili çağrı alırken aynı zamanda tüm çağrıların yüzde 42,6'sını oluşturan 19.155 aile içi şiddet suçu kayıt altına alınmıştır. Bu sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı dönemde aile içi istismarın Londra'da en yaygın kaydedilen suç haline geldiği yine analizdeki çarpıcı noktalardan birine işaret etmektedir. Çalışmada aile içi istismarla ilgili çağrılardaki artışın üçüncü kişilerce rapor edilmesinden kaynaklandığı ile karşılaşılmıştır. Üçüncü kişilerce bildirilen aile içi istismar olayları sokağa çıkma yasağı başladıktan sonra 2019 yılındaki seviyelerine göre haftada ortalama 416 arama gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle geçen yıla göre ortalama yüzde 30 artan vakaların üçüncü bir kişi tarafından bildirilmesi istismarcısıyla aynı evde sokağa çıkma yasağına maruz kalan kadınların yardım taleplerini de dile getiremediklerine işaret etmektedir.

BBC'nin haberine göre hükümet tarafından İngiltere ve Galler'de tecavüz ve aile içi istismar mağdurlarına yardım eden destek servisleri için ekstra 40 milyon poundluk bir fon ayrılmıştır. Bakanlar bu fonun daha fazla personelin istihdamı, yardım hatlarının genişletilmesi, uzaktan danışmanlık hizmetinin sağlanması ve siyah, azınlık etnik gruplar, LGBT+, engelliler gibi dezavantajlı topluluklara yardım etme konusunda uzmanlaşmış daha küçük kuruluşlara yer verilmesinde kullanılacağını belirtmişlerdir (2021b).

Kadınlara ve çocuklara yönelik aile içi istismarı durdurmak için çalışan ulusal yardım kuruluşu *Women's Aid* tarafından Covid-19'un istismara maruz kalan kadınların deneyimleri üzerine etkisini anlamak için bir araştırma gerçekleştirilmiştir (Davidge, 2020: 9-10).

Tablo 1. Covid-19'un şu anda İstismara Maruz Kalan Kadınların İstismar Deneyimleri Üzerindeki Etkisi (Haziran anketi)

Beyan	Toplam Cevap Veren, % (69)	İstismar Eden Kişiyle Yaşayanlar, % (31)
Covid-19, istismar deneyimlerini bir veya daha fazla şekilde etkiledi	% 91.3 (63)	% 93.5 (29)
Covid-19'dan bu yana		
Şiddet / istismar daha da kötüleşti	% 50.7 (35)	% 61.3 (19)
Sokağa çıkma yasağı sırasında daha çok korktum	% 52.2 (36)	% 54.8 (17)

Sokağa çıkma yasağı sırasında yardım isteyecek kimsem olmadığını hissettim	% 58.0 (40)	% 67.7 (21)
Sokağa çıkma yasağı kısıtlamaları nedeniyle arkadaşlarım ve ailem ayrılmama yardım edemez	% 31.9 (22)	% 32.3 (10)
Bir salgın sırasında barınakta yaşamaktan korkuyorum	% 21.7 (15)	% 35.5 (11)
Pandemi nedeniyle partnerimden / eski partnerimden ayrılmadığımı / ondan uzaklaşmadığımı hissediyorum.	% 30.4 (21)	% 48.4 (15)
Aile içi şiddet desteğine erişemedim.	% 15.9 (11)	% 25.8 (8)
Diğer etki (lütfen belirtiniz)	% 18.8 (13)	% 9.7 (3)
Salgının istismar / şiddet deneyimlerim üzerinde belirli bir etkisi olmadı	% 8.7 (6)	% 6.5 (2)
Cevaplanmayan soru	(5)	(10)

Kaynak: Davidge, 2020: 9.

Buna göre katılımcılardan cevap veren 46 kişinin dörtte üçünden fazlası (yüzde 76,1, 46'nın 35'i) istismarcısıyla daha fazla zaman geçirmek zorunda kaldığını ve yüzde 71,7'si (46'dan 33'ü) istismarcılarının yaşamları üzerinde daha fazla kontrole sahip olduğunu bildirdi. Halihazırda aile içi istismar yaşadığı tespit edilen katılımcıların yüzde 90'ından fazlası, Tablo 1'de görüldüğü gibi Covid-19 salgınının deneyimlerini en az bir şekilde etkilediğini söylemiştir. Özellikle istismarcılarıyla aynı evde yaşayanlar için yaşadıkları istismar durumu pandemi ile giderek kötüleşmiştir. Sokağa çıkma yasakları nedeniyle istismarcılarıyla daha fazla zaman geçirmek zorunda kalan kadınlar daha az yardıma başvurabildiklerini ve çaresiz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Covid-19 kapsamında alınan önlemler ve virüse maruz kalma kaygısıyla destek ağlarının daha az yardım edebildiğini de eklemişlerdir. Aynı gruptaki katılımcıların yüzde 32,3'ü ailesinin ve arkadaşlarının sokağa çıkma yasağı nedeniyle bulunduğu evden ayrılmalarına yardım edemediğini belirtmişlerdir.

Ayrıca kadınlara yönelik istismar ve şiddet konusunda çalışan destek hizmetlerinin de Covid-19 ile mücadele içinde olduğundan hizmetlerde aksamalar yaşandığı da unutulmamalıdır. İstismar, şiddet gibi suç içeren eylemlere ilk müdahalede bulunan kolluk kuvvetlerinin de süreçten kaynaklanan yoğunlukları artmakta ve zaman zaman öncelikleri değişmek zorunda kalmaktadır. Konuyla ilgilenen sivil toplum kuruluşları da olası Covid-19 maruziyetine karşı

mücadele içinde olmanın yanı sıra kaynakların durdurulması nedeniyle rutin yardımlarda aksaklık yaşamaktadır. Sığınma evlerinin sayılarının yetersizliği, personel eksikliği, sağlık merkezlerine dönüştürülmesi gibi sebeplerle ihtiyaç duyulan şekilde hizmet verememektedir. Tüm bunlar kadınların yaşadığı şiddet ve tüm kötü muameleleri görünmez kılarak yaşadıkları hak ihlallerini derinleştirmektedir.

Sonuç

Temel hak ve özgürlükler bağlamında kadınların erkeklerle eşit olma mücadelesi uzun bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler pandemi öncesinde de en önemli meselelerden biridir. Fakat pandemi ile var olan bu eşitsizlikler daha da derinleşmektedir.

Covid-19 ile mücadele kapsamında sosyal hareketliliği ve bir araya gelmeyi kısıtlayan tedbirlerle zaman zaman sokağa çıkma yasakları, uzaktan eğitim, evden çalışma gibi ev dışı aktivitelerin sınırlanması söz konusu olmuştur. Evde geçirilen zamanın artmasıyla kişilerin ev içi üretim alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Bu değişim iki şekilde anlaşılabilir. İlk olarak insanların evden çalışması veya işlerinden ayrılması/işlerine son verilmesi ile evde geçirilen süre değiştiğinden ev içi sorumlulukların da değişmesi beklenmektedir. Bir ev içi üretim alışkanlığı olarak bakıcı, temizlikçi, aile büyüklerinin desteği gibi dışarıdan alınan hizmetlerin pandemi tedbirleri çerçevesinde alınamaması veya pandeminin etkisiyle yaşanan mali sorunlar nedeniyle bu gibi hizmetlere bütçe ayıramaması ev içi üretimde sorumlulukların değişmesiyle sonuçlanmaktadır. İkinci olarak ise tüm aile bireylerinin evde zaman geçirmeye başlamasıyla çocuk bakımı, yemek, temizlik ve benzeri ev içi ücretsiz emeğin artması ve bu artış karşısında üretimdeki sorumlulukların yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Şüphesiz kişilerin iş gücü piyasasındaki konumları bu ev içi üretimdeki değişikliklerden etkilenecektir. Ev içi her türlü bakımı da içeren günlük hayatın sürdürülmesinin kadının görünmez emeği ile sağlandığı pandemi sürecinde tüm toplumlarda deneyimlenmiştir. Bu artan ev içi görünmez emeğe eklenen gündelik hayatın organizasyonu ve pandeminin etkileri ile kadınların “duygusal emek” yükü de artmıştır.

Artan ev içi ücretsiz emeğe eşlik eden gündelik sorumluluklar ve pandemi kaygısı kadınların ruhsal sağlıklarını da olumsuz etkilemektedir. Kaygı düzeylerinin yükselmesi, rutinlerinin değişmesi, duygusal emek yükünün artması ve benzeri nedenler daha çok depresif olmalarına sebep olmakta, sürecin uzamasıyla daha olumsuz bir tablo ile karşılaşmaktadır.

Değişen bu ev içi üretim alışkanlıkları sonucu evdeki sorumluluğu artan kadınlar çoğu zaman işlerinden ayrılmak zorunda kalmakta veya işten çıkarılacaklar arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Yani kadınların çalışma hayatındaki dezavantajlı konumu pandemi sürecinde doğrudan olumsuz etkilenmektedir. Yoksulluk sınırında hayatlarını sürdüren ve evin geçimini sağlayan kadınlar bu süreçte daha olumsuz bir tabloyla karşı karşıya kalmaktadır.

Pandemide failleriyle aynı evde karantinaya giren kadınların yaşadığı şiddet ve istismar görünmez hale gelmiştir. Pandeminin koşulları kadınların yardım çağrısını ve sosyal politika uygulamalarını sınırlandırmıştır. Konuyla ilgilenen sivil toplum grupları ise kaynakların durdurulması veya yeniden tahsis edilmemesinden dolayı eskisi gibi yardımcı olamamaktadır. Sığınma evlerinin sayılarının yetersizliği, personel eksikliği, sağlık merkezlerine

dönüştürülmesi gibi sebeplerle ihtiyaç duyulan şekilde hizmet verememektedir. Tüm bunlar kadınların yaşadığı şiddet ve tüm kötü muameleleri görünmez kılarak yaşadıkları hak ihlallerini derinleştirmektedir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (AA) (2020). “İngiltere Bu Gece Karantinaya Giriyor”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ingiltere-bu-gece-karantinaya-giriyor/2032291>. Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- Andrew, A., Cattan,S., Costa Dias, M., Farquharson,C., Kraftman, L., Krutikova, S., Phimister, A. ve Sevilla, A. (2020).q “How Are Mothers and Fathers Balancing Work and Family Under Lockdown?”. Institute for Fiscal Studies. <https://www.ifs.org.uk/uploads/BN290-Mothers-and-fathers-balancing-work-and-life-under-lockdown.pdf>. Erişim Tarihi: 11.01.2021.
- BBC (British Broadcasting Corporation) (2020). “Coronavirus: More May Need to Self-Isolate to Stop Spread-NHS Boss”. <https://www.bbc.com/news/uk-51486131>. Erişim Tarihi: 11.12.2020.
- BBC (British Broadcasting Corporation) (2021a). “Covid-19: İngiltere'de Üçüncü Kez Ülke Genelinde Sokağa Çıkma Kısıtlaması İlan Edildi”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55534411>. Erişim Tarihi: 25.01.2021.
- BBC (British Broadcasting Corporation) (2021b). “Covid-19: Rape and Domestic Abuse Support Services to Get Extra £40m”. <https://www.bbc.com/news/uk-55879102>. Erişim Tarihi: 13 Mart 2021.
- Bluedorn, J., Gopinath, G. ve Sandri, D. (2020). “An Early View of the Economic Impact of the Pandemic in 5 Charts”. IMF Blog. <https://blogs.imf.org/2020/04/06/an-early-view-of-the-economic-impact-of-the-pandemic-in-5-charts/>. Erişim Tarihi: 9.112020.
- Boniol, M., Melsaac,M., Xu, L., Wuliji, T., Diallo, K. ve Campbell, J. (2019). “Gender Equity in the Health Workforce: Analysis of 104 Countries”. Working paper 1. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/311314/WHO-HIS-HWF-Gender-WP1-2019.1-eng.pdf?ua=1>. Erişim Tarihi: 12.01.2021.
- Buchholz, K. (2020). “Massive Rise in Gender-Based Violence Expected in Prolonged Lockdowns”. Statista. <https://www.statista.com/chart/21566/global-rise-in-gender-based-violence-covid-19/>. Erişim Tarihi: 11.02.2021.
- Davidge, S. (2020). “A Perfect Storm: The Impact of the Covid-19 Pandemic on Domestic Abuse Survivors and the Services Supporting Them”. <https://www.womensaid.org.uk/wp-content/uploads/2020/08/A-Perfect-Storm-August-2020-1.pdf>. Erişim Tarihi: 08.02.2021.
- Donovan, J. (2019). Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler. 12. Baskı. İletişim Yayınları. İstanbul.
- DW (Deutsche Welle) (2020). İngiltere’de Sokağa Çıkma Yasağı Getirildi. <https://www.dw.com/tr/ingilterede-sokağa-çıkma-yasağı-getirildi/a-52895278>. Erişim Tarihi: 07.12.2020.
- Home Office (2021). “Domestic Abuse: Get Help during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic”. <https://www.gov.uk/guidance/domestic-abuse-how-to-get-help>. Erişim Tarihi: 29.03.2021.
- IPSOS (2020a). “Gender Differences and the Impact of the Pandemic”. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/202008/women_and_covid_.pdf. Erişim Tarihi: 25.01.2021.

- IPSOS (2020b). “Half of Mothers Say They Have Taken on More Childcare Responsibilities than Their Partners During Lockdown, Compared to Around a Quarter of Fathers”. <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/half-mothers-say-they-have-taken-more-childcare-responsibilities-their-partners-during-lockdown>. Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- Ivandic, R. Kirchmaier, T. ve Linton, B. (2020). “Changing Patterns of Domestic Abuse during Covid-19 Lockdown”. Centre for Economic Performance. The London School of Economics and Political Science. <https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1729.pdf>. Erişim Tarihi: 05.02.2021.
- Lungumbu, S. ve Butterly, A. (2020). “Coronavirus and Gender: More Chores for Women Set Back Gains in Equality”. BBC, <https://www.bbc.com/news/world-55016842>. Erişim Tarihi: 3.01.2021.
- Mahase, E. (2020). “Covid-19: EU States Report 60% Rise in Emergency Calls about Domestic Violence”. The BMJ. <https://www.bmj.com/content/bmj/369/bmj.m1872.full.pdf>. Erişim Tarihi: 13.03.2021.
- ONHCR (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner) (2020). “Covid-19 And Women’s Human Rights: Guidance”. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/COVID19_and_Womens_Human_Rights.pdf. Erişim Tarihi: 20.11.2020.
- T24 (2021a). “İngiltere’de Covid-19 Kısıtlamaları Hafifletildi”. <https://t24.com.tr/haber/ingiltere-de-covid-19-kisiltlamalari-hafifletildi,942336>. Erişim Tarihi: 30.03.2021.
- T24 (2021b). “Birleşik Krallık'ta Covid-19'a Karşı Aşılanaınların Sayısı 30 Milyonu Aştı”. <https://t24.com.tr/haber/birlesik-krallik-ta-covid-19-a-karsi-asilananlarin-sayisi-30-milyonu-asti,942114>. Erişim Tarihi: 31.03.2021.
- Taş, G. (2016). “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi”. Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. Akademik Hassasiyetler. 163-175.
- TRT Haber (2021). “İngiltere ve İsveç'in "Sürü Bağışıklığı Stratejileri" Başarısız Oldu”. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ingiltere-ve-isvecin-suru-bagisikligi-stratejileri-basarisiz-oldu-546416.html>. Erişim Tarihi: 26.01.2021.
- UN Women. “COVID-19 and Gender Data Resources”. <https://data.unwomen.org/COVID19>. Erişim Tarihi: 21.03.2021.
- United Nations(UN) (2020). “Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women”. https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_on_covid_impact_on_women_9_apr_2020_updated.pdf. Erişim Tarihi: 10.01.2021.

NİYAZİ BERKES: YAŞAMI, ESERLERİ VE OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

(*Niyazi Berkes: His Life, Works and Views on Ottoman-Turkish Modernization*)

İbrahim KUMEK¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 20.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 05.08.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.884071

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye düşünce tarihine önemli katkılar sunan Niyazi Berkes (1908-1988)'in Osmanlı-Türk modernleşmesi yazınındaki yeri ve önemine odaklanılmaktadır. Berkes'in yapıtlarının niteliği ve görüşleri dikkate alınarak etkilendiği çevre ve etkilediği siyasal akımlar incelenmektedir. Onun bilim felsefesi anlayışı ve kullandığı metotlar açıklanmaktadır. Çalışmalarındaki ortak temalar, Osmanlı devlet-toplum yapısı, çağdaşlaşma, Batılılaşma ve din-devlet ilişkileri olarak belirlenmiştir. Osmanlı devlet-toplum yapısını analiz ederken kullandığı 'Doğu despotizmi' yaklaşımı ve çağdaşlaşmanın özü olarak gördüğü 'sekülerleşme' dinamiği irdelenmektedir. Çalışmada, Berkes'in Osmanlı-Türk modernleşmesindeki krizler üzerine çözümlenmeleri ve yorumları çerçevesinde siyasal düşünceler tarihine olan katkıları ortaya konmak hedeflenmektedir. Berkes'in düşünceleri bilhassa telif eserleri olmak üzere birincil kaynaklar üzerinden incelenirken, onun hakkında yapılmış ikincil kaynaklar da dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Doğu Despotizmi, Niyazi Berkes, Osmanlı-Türk Modernleşmesi.*

ABSTRACT

This study focuses on the role and importance of Niyazi Berkes, who made important contributions to the history of Turkish thought in Ottoman-Turkish modernization literature. Considering the nature of Berkes' works, the environment he is affected by and the political currents he influenced are examined. His understanding of the philosophy of science and the methods he uses are explained. Common themes in his works are determined as Ottoman state-society structure, secularization, Westernization and religion-state relations. The 'Eastern despotism' approach he used while analyzing the Ottoman state-society structure, and the dynamics of 'secularization', which he saw as the core of modernization, are examined. In the study, it is aimed to reveal the contributions of Berkes to the history of political thoughts within the framework of his analysis and interpretation of the crises in Ottoman-Turkish modernization. While Berkes' thoughts were examined through primary sources, especially his books; secondary sources about him were also taken into consideration.

Keywords: *Eastern Despotism, Niyazi Berkes, Ottoman-Turkish Modernization, Secularization, Westernization*

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ibrahim.kumek@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2096-159X.

Giriş

Niyazi Berkes (1908-1988)'in hayatı Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşümün yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Cumhuriyet'in ilk kuşak düşünürlerinden biri olarak, Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde eski rejimle olan süreklilik ve kopuş unsurlarını yakalayabilmiştir. Berkes, eserleri ve görüşleriyle Türk siyasal düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş bir bilim adamı, düşünür, sosyolog, sosyal tarihçi ve aydındır. Düşünce yapısı, yaşadığı dönem ve tartışmalarla yakından ilgilidir. Eserlerini ürettiği dönem, yoğun entelektüel tartışmaların yaşandığı dönemlerdir. Eğitimi ve yetiştiği kuşak itibarıyla bir Cumhuriyet aydını olarak değerlendirilebilir. Onun politik duruşunda Kemalizm ve ulusalcılık egemendir. Sol akım içerisinde düşünülmeyle birlikte Marksist olmadığı söylenebilir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda yazıları ve görüşleriyle Kemalist-Sol kanadı önemli ölçüde etkilemiştir (Özlem, 2000: 146).

Bu çalışmada, Niyazi Berkes'in Osmanlı-Türk modernleşmesi literatürüne katkılarında değinilmektedir. Onun çalışmalarının ortak temalarına odaklanılmaktadır. Berkes'in bilim felsefesi anlayışı ve teorik yaklaşımı incelenmektedir. Kullandığı sosyal bilim metoduna yer verilmektedir. Etkilendiği çevre ve etkilediği siyasal görüşler belirtilmektedir. Çalışmanın amacı, Berkes'in Osmanlı-Türk modernleşmesi yazınındaki yerini ve önemini belirlemektir. Bu kapsamda çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Berkes'in yaşamı, eğitimi ve akademik hayatına yer verilmekte; ikinci bölümde telif eserleri ve epistemolojik-metodolojik yaklaşımı hakkında bilgi verilmekte ve son bölümde çalışmalarındaki ortak temalar ayrı ayrı ele alınmaktadır.

1. Niyazi Berkes'in Yaşamı

Niyazi Berkes, yaşamı itibarıyla Cumhuriyet reformları (1923-1938), Kemalist ideolojinin inşası ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dönüşümü (1939-1944) ve Soğuk Savaş (1945-1989) yıllarına bizzat tanıklık etmiş bir düşünürdür. Şakir Dinçşahin (2015) kitabında Niyazi Berkes'in hayatını yedi alt dönemde incelemiştir:

- 1) 1908-22, Britanya Kıbrıs'ında siyasi düşüncesini şekillendiren çevre ve erken etkiler,
- 2) 1922-33, Kemalist ideolojinin inşası sırasındaki eğitimi ve ilk kariyeri,
- 3) 1933-39, Kemalist üniversite reformu, Büyük Buhran ve yüksek lisans eğitimi,
- 4) 1939-1945, Atatürk sonrası dönemin iktidar mücadelelerinde rolü,
- 5) 1945-50, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) olayları ve Türkiye'de sağcı hegemonik ideolojinin inşası,
- 6) 1950-60, İslam araştırmalarına katkısı,
- 7) 1960-88, Türk soluna yaptığı Kemalist katkılar.

21 Ekim 1908’de İngiliz himayesinde kozmopolit bir yer olan Kıbrıs’ın Lefkoşe şehrinde doğan Berkes, siyasal canlılığın ve tartışmaların yoğun olduğu bir atmosferde büyümüştür. Niyazi ismini babası 1908 Meşrutiyet Devrimi’nin kahramanları olarak görülen Enver ve Niyazi Beylerden hareketle ikiz çocuklarına vermiştir. On dört yaşında İstanbul’a tahsil yapmak amacıyla gelen Berkes, Kemalist Türkiye’nin ulus-inşa süreçlerine tanıklık etmiştir. Dönemin prestijli eğitim kurumları olan İstanbul Sultanisi (sonradan Erkek Lisesi) ve ardından Dârülfünun’a kaydolmuştur. 1929’da ‘Türk toplumunun sorunlarını daha iyi anlamak’ için Dârülfünun Hukuk Fakültesi’ndeki eğitimini bırakarak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki Felsefe bölümüne geçmiştir. Burada felsefe ve sosyoloji dersleri almıştır. Hatıratından görüleceği üzere, Kemalistlerin İstanbul’daki yüksek eğitim kurumlarında Osmanlı düşünce tarzını ortadan kaldırma çabalarının zorluklarını gözlemleme fırsatı bulmuştur. Berkes, eğitimi sürecinde ‘pozitivist’ görüşlerle ilgilenmeye başlamıştır. Zamanla Kemalist ideolojiyi özümseyerek yayılmasına katkıda bulunmaya çalışmıştır (Berkes, 1982: 11-25; 1997: 21-67).

Mezun olduktan sonra Ankara Halkevi Kütüphanesi’nde memur olarak çalışmaya başlayan Berkes, kısa bir süre Ankara Maarif Cemiyeti Ortaokulu’nda müdürlük görevinde bulunduktan sonra, 1934’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde sosyoloji asistanı olarak göreve başlamıştır. Askerlik vazifesini tamamladıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığı’na Chicago Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü’ne eğitim almak üzere gönderilmiştir (Berkes, 1982: 25-7). 1930’lu yıllarda ABD’de dönemin ekonomik buhranı ve siyasi gelişmelerinin etkisiyle bir süre Marksist düşüncelerle ilgilenmiştir (Dinçşahin, 2015: 53-4).

1939’da Türkiye’ye dönen Berkes, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde kurulan sosyoloji bölümünde doçentlik görevine getirilmiştir. Türkiye’ye döndüğü sırada milliyetçi-ırkçı, liberal, sosyalist ve solcu Kemalist gibi çok farklı düşünce grupları ortamında Kemalist ideolojiyi dönemin şartlarına göre yeniden inşa etme çabalarında bulunmuştur. 1940’lı yıllarda Ankara DTCF’de eşi Mediha Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav ile birlikte ırkçı grupların saldırılarına uğramış ve komünist olmakla suçlanmıştır. Görüşlerini yayınladığı ‘Yurt ve Dünya’ ile ‘Adımlar’ dergileri 1944’te kapatılırken, çok sayıda soruşturmayla maruz kalmıştır. Danıştay kararı sonucu arkadaşlarıyla birlikte fakültedeki görevlerine dönmüş, ancak öğrenci olayları nedeniyle ara vermek zorunda kalmıştır. 1948’de görevi kötüye kullanma suçlamasıyla açılan dava 1950’de beraat ile sonuçlanmasına rağmen, diğer üç isimle birlikte üniversite kadrosundan çıkarılmıştır. Bu nedenle Berkes üniversitedeki

görevinden tekrar ayrılmak zorunda kalmıştır (Mumcu, 1988: 39-43; Çetik, 2000: 71-81; Dinçşahin, 2015: 85-91; Coşkun, 2012: 53).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası siyasette yaşanan değişikliklerle birlikte Türkiye'deki ideolojik çatışma giderek sağ ve sol olarak konumlanmıştır. Dönemin birtakım gelişmelerinin de ülkeyi Batı kampına yerleştirmeye çalışan hükümet, iç siyasette sol görüşlü aydın ve düşünürleri etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.² Bu çalkantılı dönemde Berkes de hedef haline gelmiş ve üniversitedeki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Çetik, 2000: 71-81).

Berkes, 1952'de Kanada'ya giderek McGill Üniversitesi'nde Lisansüstü Araştırmalar Enstitüsü'nde dersler vermeye başlamıştır. İslami Araştırmalar Enstitüsü'nde özellikle Türkiye'de devlet-toplum ilişkileri, çağdaşlaşma, Batılılaşma ve din-devlet ilişkileri üzerine odaklanmıştır (Dinçşahin, 2015: 98-112). 1960 darbesi sonrası Kemalizm'i dönemin şartlarına göre yeniden revize etmeye çalışan sol eğilimli entelektüellerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde solcu Kemalist akımın önde gelen dergisi 'Yön'de çıkan yazıları ile fikri tartışmaların içinde yer almıştır. Görüşleri ile Kemalist Türk solunu etkilemiştir. Kemalizm'in devletçilik ile laiklik ilkelerinin önemini vurgulamış, halkçılık ve devrimcilik ilkeleri arasındaki çelişkiyi analiz etmiş, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal tarihi incelemiş ve İslam ve sosyalizm üzerine yazılar yazmıştır. 12 Mart 1971 darbesi neticesinde solcu entelektüellere ve akademisyenlere yönelik soruşturmalar ve tutuklamalar nedeniyle Türkiye'ye dönmekten vazgeçmiştir. 1975'te 'emeritus profesör'³ unvanıyla emekli olan Berkes, İngiltere'de ikamet etmeyi tercih etmiştir. Bu dönemde yazıları 'Cumhuriyet' gazetesi ile 'Sesimiz' dergisinde yayımlanmıştır. 18 Aralık 1988'de İngiltere'de Hythe'de hayatını kaybetmiştir (Dinçşahin, 2015: 122-34; Coşkun, 2012: 54).

2. Niyazi Berkes'in Eserleri ve Metodolojik Yaklaşımı

Berkes, eserlerinde Osmanlı devlet-toplum yapısındaki dönüşüm sürecinin yarattığı krizler ve bunlara düşün düzeyinde verilen cevaplar üzerinde durmaktadır. Çalışmalarında tarih, sosyoloji, felsefe ve ekonomi ilimlerinin bir sentezi söz konusudur. Oğuz Adanır (2000:

² II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde SSCB'nin toprak talebi (Kars ve Ardahan vilayetleri) ve Boğazlar'da üs talep etmesiyle tehdit algısı üst seviyeye çıkan Türkiye, hem güvenlik elde etmek hem de iç kalkınmasını sağlamak için (dış yardım ve krediler vasıtasıyla) ABD liderliğindeki Batı bloğuna yanaşmıştır. 1947'de Truman Doktrini ve 1948'de Marshall Yardımları sonrasında 1952'de NATO'ya üye olmasıyla arzu ettiği uluslararası statüyü elde etmiştir (Erhan, 2016: 528-42). Bu noktada ülke içindeki Sol, sosyalist ve komünist kişilere ve gruplara baskı uygulanmıştır. Demokrat Parti döneminden kabaca 1964'teki Johnson Mektubu'na kadar olan süreçte ABD ve NATO ekseninde yürütülen dış politika iç kamuoyunda eleştirileri beraberinde getirmiş ve Sol hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır.

³ Emeklilik yaşını doldurduğu halde üniversitede bilgisini, birikimini ve tecrübesini aktarmaya devam eden saygın akademisyenleri ifade eden unvandır.

115-126), onun ‘özgün bir tarih felsefesi’ yaklaşımı geliştirdiğini belirtmektedir. Tareq Ismael ve Jacqueline S. Ismael (2000: 19-29) ‘aktivist bir düşünür’ olduğunu ifade etmektedirler. Oğlu Fikret Berkes (2000: 5) ise babasının sağ ve sol düşüncenin ötesinde bir zihniyete sahip olduğunu, ayrıca Batılılaşma heveslisi olmadığını belirtmektedir.

Berkes’in eserlerinin belirgin bir özelliği, yararlandığı kaynakların niteliği ve çeşitliliği olmuştur. ‘Türkiye’de Çağdaşlaşma’ kitabında da görüleceği üzere, nitelikli ve farklı dillerde yayınlanmış birincil kaynaklardan yararlanmıştır. Öyle ki Batılı seyyahların, elçilerin vs. Osmanlı toplumu hakkındaki gözlemlerini, hatıratlarını ve yapıtlarını kullanmıştır. Berkes’in 1930’lı yıllarda Ankara Halkevi Kütüphanesi’nde kitapları tasnif etme görevinde bulunması çok sayıda kaynağa ulaşabilmesinde etkili olmuştur. ‘İstanbul Rum Edebiyat Derneği’ne ait zengin kitap ve ansiklopedi koleksiyonunun düzenlenmesi işinde çalışan Berkes’in çeşitli dillerdeki çok sayıda kitabı gözden geçirmesi olasıdır (Aktar, 2000: 61). Nitekim ‘Unutulan Yıllar’ adlı hatıratında o dönemdeki kitap koleksiyonunun zenginliğinden bahsetmektedir. (Berkes, 1997: 70-77).

Berkes’in Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan toplumsal ve ekonomik değişim sürecini ele alışında pozitivist epistemolojinin etkileri görülmektedir. 19. yy ile birlikte sosyal bilimler geleneğini büyük ölçüde etkileyen pozitivismin ‘terakki (*progress*)’ kavramı metodolojik tartışmalarda önemli bir yer tutar. Berkes’in (2016: 13) ‘Türkiye’de Çağdaşlaşma’ kitabını yazma amacını belirtirken kullandığı şu cümle dikkat çekicidir: “*Asıl amaç tarihsel olayların nasıl zorunlu olarak Cumhuriyet rejiminin gelişi doğrultusunda aktığının gösterilmesidir.*” Bu, toplumların geçirdiği aşamalı dönüşümlere işaret eden teleolojik bir yaklaşımdır. Son aşama olan Cumhuriyet rejimine yol açan etkenleri ve toplumsal değişim sürecini 1700’li yıllar sonrasında aramasının nedeni budur. Dolayısıyla metodolojik tercihi, Berkes’in Osmanlı-Türk modernleşmesindeki krizler hakkındaki çözümlerini etkilemiştir. Nitekim değişim sürecinde açıklama modeline uyan olay ve olguları seçerken, diğerlerini dışarıda bırakmakta veya göz ardı etmekte ya da kendi modeline uydurmaya çalışmaktadır. Osmanlı-Türk modernleşmesini, Ayhan Aktar’ın deyimiyle ‘katı modeller içinde’ değerlendirmektedir (Aktar, 2000: 67).

Berkes, toplumu kendi içinde bütünlüğü olan bir organizma olarak değerlendirmekte ve ona ‘nesne’ olarak yaklaşmaktadır. Onun amacı, bütün içerisindeki birimlerin rollerini, işlevlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini nedensellik ilişkisi bağlamında açıklamak ve değişimin faktörlerini belirlemektir (Özlem, 2000: 142). Onun bilimsel yaklaşımında Anglo-Amerikan anlayış etkilidir (Coşkun, 2012: 77). Doğan Özlem, Berkes’in yazılarında

Aydınlanma felsefesinden mülhem yaklaşımların büyük tesiri olduğunu belirtmektedir. Teoloji ve metafiziği dışlayan, bunun yerine akıllı ve pozitif bilimi esas olan bir temelden hareket etmektedir. ‘Rasyonel düşünme’ onun bilim anlayışının temelini oluşturmaktadır (Özlem, 2000: 137-8). Berkes’in ontolojik duruşunda bilinmeyenleri bilinebilir kılmak esastır. ‘Gerçeklik’ homojen, mekanik ve hiyerarşik olarak görüldüğünden, gerçekliğin rasyonel akıl ve bilimsel yöntemlerle (gözlem/deney) anlaşılacağı ve evrensel yasalara ulaşılacağı kabul edilmektedir (Özlem, 2000: 143).

Berkes’in eserlerinde önemli bir özellik yazım üslubudur. Akademik metinlerde sıklıkla karşılaşılan ağır ve sıkıcı üslup yerine sade, akıcı ve anlaşılır bir üslup tercih etmesi geniş bir okur kitlesine hitap etmeye çalıştığı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Aktar, 2000: 61). ‘The Development of Secularism in Turkey’ kitabını Türkçe’ye çevirirken geniş bir okur kitlesine ulaşmak için bazı detaylardan kaçınmış ve sade bir yazımı seçmiştir (Aktar, 2000: 63-5).

1960’larda Türkiye siyasi hayatındaki güncel tartışmaların içine giren Berkes, ‘Yön’ dergisinde toplam 56 makale yayımlamıştır. Bu dönemde görüşleriyle Kemalist-Sol eğilimli pek çok aydını etkilemiştir. (Coşkun, 2012: 55-56). Kemalizm’in halkçılık ve devletçilik ilkelerine dair yorumları, Kemalizm ile sosyalizm arasında sentez oluşturmaya çalışan aydınlar üzerinde etkide bulunmuştur. Kurtuluş Kayalı (2000: 103-4), bu dönemde Doğan Avcıoğlu ve Attila İlhan’ın Niyazi Berkes’in görüşlerinden oldukça etkilendiklerini belirtmektedir.

Berkes’in külliyatında telif eserler, tercümeleler, pek çok yerde yayımlanmış makaleler, tebliğler, yazılar ve danışman olarak yönettiği lisansüstü tezler bulunmaktadır. Telif eserleri şunlardır:

• *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma (Ankara 1942)*: Berkes, 1940’lı yıllarda Ankara köyleri üzerine sosyolojik çalışmalar yapmakla birlikte, dönemin siyasal atmosferinin de etkisiyle ‘toplumsal tarih’ konularına ağırlık vermeye başlamıştır (Berkes, 2000: 1). Ankara köyleri üzerine yayınlanmış ilk çalışmasından sonra, toplumsal değişim konularını inceleyecek ikinci kitabı, fakültenin atılması nedeniyle tamamlanamamıştır. Kitap yeni bir sosyolojik yaklaşım geliştirmesi bakımından özgün bir yere sahiptir. Köy sosyolojisine dair literatürde yayımlanmış ilk monografik eser özelliğine sahiptir. Berkes, köy yaşamı üzerinden toplumsal değişim sürecini inceleyerek temel ilkeleri belirlemeye çalışmıştır (1942: 7, 172). Bu noktada Ankara civarındaki 13 köyü incelemiştir. Çalışmasında sosyal örgüt, kurumlar ve değerleri bir bütün olarak ele alması ve sosyal birimlere odaklanması bakımından ‘Chicago Okulu’nun

izlerinin bulunduğu söylenebilir (Berkes, 2000: 4). Çalışmanın önemli bir yönü de Cumhuriyet devrimlerinin köy toplumlarına olan etkisini incelemesidir.

• *Propaganda Nedir? (Ankara 1942)*: Savaş dönemi atmosferinde yaygın biçimde tartışılan propaganda konusunu ele almaktadır.

• *Siyasî Partiler (İstanbul 1946)*: Bu kitap, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası çok partili siyasi hayata girdiği dönemde literatürdeki eksikliği gidermeye yönelik bir çalışmadır.

• *Turkish Nationalism and Western Civilisation: Selected Essays of Ziya Gökalp (London 1959)*: Kitap, Türk modernleşmesinin düşün hayatında önemli bir yere sahip Ziya Gökalp'in seçme makalelerinden oluşmaktadır. Fikret Berkes (2000: 5), babasının Ziya Gökalp'ı Batı dünyasına tanıttığını belirtmektedir.

• *The Development of Secularism in Turkey (Montreal 1964); Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul 1973)*: Kitap, Cumhuriyet'in 50. Yılı kutlamaları vesilesiyle 1973'te Türkçe 'ye çevrilmiştir. Bu eser, Osmanlı-Türk reformları ve devlet-toplum yapısındaki dönüşüm sürecini incelediği başlıca yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada yönetici-tebaa ilişkilerinde yaşanan dönüşümler ve neden olduğu krizler detaylıca analiz edilmiştir. Berkes, kitapta imparatorluktan ulus-devlet modeline geçişteki krizlerin dil, kültür ve düşün alanlarında yarattığı etkilere odaklanmaktadır. Türk siyasal ve toplumsal hayatındaki değişimler ve bu değişimlerin bu alanlara olan etkisi üzerinde durmaktadır. Değişimin yalnızca bir 'din-devlet ayrımı' meselesi olmadığını, 'geleneksellikten modernliğe doğru' akan bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin krizlerini 1700-1900 yılları arasındaki iki yüzyıllık süreçte siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel hayatta yaşanan dönüşümlere bağlamaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet rejimi ile iki yüzyıllık dönemdeki tarihsel gelişmeler arasında nedensellik ilişkisi kurmaktadır. Berkes kitabını yayınladığı dönemde bu konu üzerine kapsamlı ve bütünlüklü çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Kitap, Şerif Mardin'in 'The Genesis of Young Ottoman Thought' (1962) ve Bernard Lewis'in 'The Emergence of Modern Turkey' (1961) kitabıyla aynı dönemde yayımlanmıştır. Berkes, diğerlerinden farklı olarak sosyal tarih, kültür ve devlet-toplum yapısının dönüşümü üzerine daha fazla ağırlık vermiştir (Kayalı, 2000: 101). Aktar, Berkes'in eserini yayınladığı dönemde literatürde önemli bir boşluğu doldurduğunu, eserin öğrenciler açısından temel bir başvuru kaynağı olduğunu söylemektedir. Niyazi Berkes ile olan bir görüşmesinde 'The Development of Secularism in Turkey' çalışmasını yayınladığı dönemde büyük bir ilgi gördüğünden bahsetmektedir. Örneğin dönemin Türk Dil Kurumu Başkanı Macit Gökberk ile Ömer Lütfi

Barkan'ın kendisini takdir ettiklerini ve bu eserin Türkçe 'ye çevrilmesi gerektiğini söylediklerini belirtmektedir (Aktar, 2000: 61-2, 65).

• *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz? (İstanbul, 1964)*: Kitap, 1960'larda Türkiye siyasi hayatındaki güncel tartışmaların içine giren Berkes'in Yön dergisinde yayınladığı bazı makalelerinden oluşmaktadır.

• *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler (İstanbul 1965)*: Kitap, 1960'larda Türkiye siyasi hayatındaki güncel tartışmaların içine giren Berkes'in Yön dergisinde yayınladığı bazı makalelerinden oluşmaktadır.

• *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm (İstanbul 1969)*: Berkes 1965'te Arap ülkelerine yaptığı seyahatte gözlemlerini ve izlenimlerini makaleler halinde Yön dergisinde yayınladıktan sonra, 1969'da kitap olarak yayımlatmıştır. Kitapta Arap ülkelerine yaptığı seyahatlerde gözlemlediği hususları tartışmakta ve 1960'lı yıllarda Arap ülkelerinde yaşanan siyasal ve düşünsel gelişmelere değinmektedir. Milliyetçilik, sömürgecilik, kültürel gelişmeler ve Osmanlı etkilerine odaklanan Berkes, İslam ve sosyalizm ile ilgili görüşler sunmaktadır.

• *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (I-II, İstanbul 1969-1970)*: Kitap, 1960'larda çeşitli yazılarda ortaya koyduğu görüşlerinin daha bütünlüklü ve teorik bir temele dayandığı iki ciltlik eserdir. Berkes, bu kitabında 'Klasik Dönem' olarak da adlandırılan 1300-1600 yılları arasında Osmanlı devlet-ekonomi-toplum nizamını incelerken, Batı dünyasında yaşanan ekonomik ve politik gelişmelerin Osmanlı zihniyet dünyasında yaratacağı etkilere de dikkat çekmiştir. Kitapta Osmanlı'nın niçin kapitalist sisteme geçemediğini açıklamaktadır. Bunu Osmanlı devlet-toplum yapısı hakkında sosyolojik çözümlenmeleriyle ortaya koymaktadır. İkinci ciltte Osmanlı devlet-toplum-ekonomi sisteminin 16-18. yüzyıl arası temel gelişmelerini ve dinamiklerini incelemiştir. Avrupa'da merkantilizm ve fiyat devriminin Osmanlı düzenine olan etkilerini ele almıştır. Şevket Pamuk, Berkes'in bu kitabının 1960'lı yıllarda yükselişe geçen sol düşünce ve azgelişmişlik tartışmaları ortamında Türkiye'deki azgelişmişliğin kökenlerine ve Osmanlı ekonomik sistemine dair 'feodalizm' ve 'Asya tipi üretim tarzı' açıklamalarına alternatif fikirler ileri sürmesi nedeniyle ilgi uyandırdığını belirtmektedir. Berkes'in iktisat tarihçisi olmamasına rağmen, Osmanlı toplum yapısı ve ekonomisi hakkındaki yorumlarını değerli gördüğünü belirtmektedir (Pamuk, 1989: 15-17).

• *Türk Düşününde Batı Sorunu (Ankara 1975)*: Kitap esasında 1962-63'te Yön dergisinde çıkan ve sonradan kitap olarak yayımlanan 'İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz?' (1964) ve 'Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler' (1965) kitaplarının birleşiminden oluşmaktadır.

Berkes, iki kitabın birbirini tamamlar özellikte olduğunu düşünerek tek kitap olarak yayımlamayı isabetli bulmuştur (1975a: 8). Dolayısıyla her iki kitabın da temel argümanları ve açıklamalarıyla aynı sorunsalı ele aldığı söylenebilir. Berkes, kitabında ‘Türk Devrimi’nin genel bir tarihini yazmaktan ziyade, bu süreçteki temel parametreleri ve devrimin gelişimini engelleyen dinamikleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Kitap 18. ve 20. yüzyıllar arasındaki modernleşme çabalarına (Lale Devri, III. Mustafa, III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat, II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri) odaklanarak Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmelerindeki krizlere tarihsel ve düşünsel bir yaklaşım içermektedir. Kitapta “Batı, Biz ve Değişim” sorunsalına odaklanılmaktadır. “Batı nedir, biz kimiz ve nasıl Batılı olunur?” soruları kitabın temel problemlerini oluşturur. Osmanlı modernleşmesindeki krizlerin, büyük ölçüde ‘uygarlık değişiminden kaynaklanan sorunlar olduğu anlatılmaktadır. Modernleşme sürecinde Batılılaşma ile Ulusçuluk sorunlarıyla karşılaştığı ancak ikisinin de yanlış anlaşıldığı, ‘Batı uygarlığını alma/kopya etme’ ve ‘geleneklere sarılma’ anlayışları yerine, esas olarak toplumun devrimsel değişikliklerle (içtima-i inkılap) yeni uygarlığa uyumlu hale getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kitapta, Batılılaşma politikalarının neden ve nasıl Batılı devletlerin uydusu/yarı sömürgesi olmaya yol açtığı, bunun ne tür zihniyet bunalımları beraberinde getirdiği ve yanlış anlaşılmalara yol açtığı, medeniyet/uygarlık ve hars/kültür ikilemi çerçevesinde ele alınarak derinlemesine analiz edilmiştir. Halkın uygarlaşma/Batılılaşmaya dair olumsuz bakışlarına yer verilmiş ve tepkiler neticesinde modernleşme evrelerine yönelik düşün çabaları irdelenmiştir (1975a: 60-80, 175-84, 201-248).

• *Asya Mektupları (İstanbul 1976)*: Bu kitap, Berkes’in 1958-59 yılları arasında Güneydoğu Asya ülkeleri ve Japonya’daki seyahati sırasında gözlemlerini ve incelemelerini içermektedir. Enver Berkes kardeşinin gönderdiği mektupları bir dosya içerisinde toparlayarak uzun yıllar korumuş ve 1976’da kitap olarak yayımlatmıştır. Kitap gezi kitabından ziyade, dokümanter niteliği taşımaktadır.

• *Atatürk ve Devrimler (İstanbul 1982)*. Kitap, Berkes’in önceki tebliğleri, yazıları ve makalelerinden oluşmaktadır. Genel olarak Atatürk ve Cumhuriyet hakkındaki görüşleri, izlenimleri ve bazı kişisel anıları yer almaktadır.

• *Teokrasi ve Laiklik (İstanbul 1984)*: Kitap Berkes’in önceki tebliğleri, yazıları ve makalelerinden oluşmaktadır. Genel olarak sekülerleşme ve dinselleşme arasındaki diyalektik ilişki biçimi ve devlet-din ilişkileri üzerine incelemeler yer almaktadır.

• *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları (İstanbul 1985)*: Kitap Berkes'in önceki tebliğleri, yazıları ve makalelerinden oluşmaktadır. Antik Yunan düşüncesi, Osmanlı-Türk çağdaşlaşması, dünyadaki sosyolojik yaklaşımlara dair incelemeleri ve bazı tanıklıkları yer almaktadır.

• *Unutulan Yıllar (İstanbul 1997)*: Berkes, otobiyografik eserinde özellikle 1940'lı ve 1950'li yılları üzerinde durmaktadır. Kitabı hayatının son yıllarında yazdığı göz önüne alındığında, bu dönemin onun hayatında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kayalı (2000: 105) da bu dönemin onun düşünsel hayatını büyük ölçüde etkilediğini vurgulamaktadır.

3. Niyazi Berkes'in Çalışmalarındaki Ortak Temalar

Berkes'in eserlerinde görülen ortak temalar, Osmanlı devlet-toplum yapısı ve değişim süreçlerindeki krizler, çağdaşlaşma, Batılılaşma ve din-devlet ilişkileridir. Bu bölümde, Berkes'in söz konusu temalar üzerine görüşlerine ayrı ayrı yer verilecektir.

3.1. Osmanlı Devlet-Toplum Yapısı

Berkes, Osmanlı devlet-toplum yapısını Batı'daki anlamıyla feodal ve teokratik olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Bu tür bir yorumun 'ezbercilik ve taklitçilik' olduğunu belirtmektedir (Berkes, 1997: 39; 1969b: 8-9). Osmanlı ve Doğu toplumlarını, Batı dünyasını tanımlamak için kullanılan kavram ve yaklaşımlarla değil, kendine özgü 'Doğu Despotizmi' kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre, oryantalist bakış açısıyla incelendiğinde Osmanlı siyasal sistemi hayali bir ağaç olan 'tuba ağacı'na benzemektedir. Bu yanılsama, onun Batılı toplumlarda olduğu şekliyle değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Berkes, 1969b: 11-15).

Despotizm kavramının kökeni, içeriği ve pek çok düşünür tarafından (Aristo, İbn Haldun, Hobbes, Marx) yorumlanması üzerinde duran Berkes, Doğu toplumlarında devlet iktidarını elinde bulunduran gücün 'savaşçılık zenaatı ile geçinen entrepreneur'ler' olduğunu belirtmektedir. Batı'da olduğu gibi toprak veya köle sahipleri değildir. Onun tabiriyle bu tür toplumlarda 'kazanılan servet, ekonomik üretime yatırılmaz.' Gaza gibi dini terminoloji kullanılarak sürekli savaş yoluyla servet edinilir. Böylece 'süper sınıf' oluşturulur (Berkes, 1969b: 11-15, 98-106). Berkes, bu sistemin 'kulluk' esasına dayandığını belirtmektedir. Kullar halk üzerinde belirli bir otoriteye sahip olan 'efendiye bağ(ım)lı kişiler'dir. Kölelik sistemi ile karıştırılmamalıdır (Berkes, 1969b: 69-75).

Berkes, Doğu Despotizmine sahip ülkelerde ekonomik sistemin 'kapitalizm öncesi emtia üretimi ekonomisi' olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, siyasi feodalizm olmamasına rağmen, ekonomik feodalizm kısmen vardır. Bu toplumlarda tüketim için üretim yapılmaktadır. Bununla

birlikte, devlet feodal ekonomiye egemen olarak onun işleyişini bozduğundan, kapitalist ekonomiye geçilememiştir. Düzenin değişimi, Osmanlı devlet gücünün zayıflaması ve Batı'daki kapitalist ekonominin tesirleri nedeniyle gerçekleşmiştir (Berkes, 1969b: 22-31).

Berkes, Doğu Despotizminde devletin toplum içinden gelen bir kurum olmadığını, ondan ayrı ve onun üstünde olduğunu vurgulamaktadır. Sınıflara dayanmayan bir toplum ve halkı temsil etmeyen bir devlet söz konusudur. Onun ifadesiyle, 'devlet gökten inme, toplum yerden bitme' şeylerdir. İkisi arasında uçurum vardır. Koyunları güden çoban misali, reâyâ ve berâyâ⁴ karşısında baba/efendi imgesiyle devlet vardır (Berkes, 1969b: 41-9). Sistemin devamlılığı 'nizam' ve değişmeme üzerine kuruludur. Sistem altyapısal unsurlarla değişim geçirdikçe, düzeni tesis etmek zorlaşır. Devlet gücünü elinde bulunduranlar değişimi sağlayamamaktadırlar. Siyasal gücün el değiştirmesi yoluyla yeni bir düzen kurulamaması halinde, devlet ve toplum yapısı giderek çöküntüye girecektir. (Berkes, 1969b: 107-120).

Berkes, Osmanlı devlet-toplum düzeninde hükümdar ve ona tâbi unsurların (yeniçeriler, tımarlar, sipahiler, Ulema, tüccar, köylüler vs.) çelişkiler barındırdığını; bu düzene karşı çıkışların (isyanlar, eşkıyalık, derebeylik vs.) da çelişkiler içerdiğini iddia etmektedir. Düzene karşı çıkanların Osmanlı düzenini alt edememelerinin nedeni olarak, onların sınıfsal ve ideolojik bir temele dayanmaması ve dünya ekonomik şartlarına uymamalarını göstermektedir. Osmanlı düzenini yıkan gücün, coğrafi keşifler neticesinde dünya ticaretinin temel dinamiklerinin değişmesi olarak görmektedir (Berkes, 1969b: 117).

3.2. Çağdaşlaşma

Berkes, Osmanlı-Türk modernleşmesinin Batı'da üretilen birtakım terimlerle ve yaklaşımlarla açıklanmasını eleştirmektedir. Özellikle sosyalist terminolojide yer alan kavramların Türkiye örneğine uydurulmaya çalışılmasına karşı çıkmakta, özgün kavram ve yaklaşımların geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Onlardan 'Efruzlaşmış sosyalistler' olarak bahsederek⁵, Atatürk'ü anlamadıklarını ve kendi yaklaşımlarına uyduramadıkları durumda göz ardı ettiklerini söylemektedir (Berkes, 1975a: 9-11).

Berkes, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet rejimine geçiş sürecini çağdaşlaşma kavramı ile açıklamaktadır. Çağdaşlaşmayı ise 'sekülerleşme' olarak görmektedir (Kumek, 2020: 59). Bu basit anlamıyla din-devlet ilişkilerinin ayrılması değildir. 'Kutsallaşmış gelenek

⁴ Vergi mükellefi olmayan yönetici kesimi (asker ve ulema) 'berâyâ', bunun dışında kalan halk, tebaa ise 'reâyâ' olarak ifade edilmektedir (Öz, 2007: 490-93).

⁵ Ömer Seyfettin'in Efruzlaşma tabirinden hareket etmektedir.

boyunduruğundan kurtulma' sürecidir (Berkes, 2016: 19). Dinin toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal, eğitsel ve cinsel alanlarda zayıflatılmasıdır (Berkes, 2016: 23).

Berkes, çağdaşlaşmanın özü olarak gördüğü sekülerleşme sürecinde, değişimi yönlendiren toplumsal güçlerin karşısında 'dinselleşme' akımını konumlandırmaktadır. Bu noktada diyalektik bir ilişki kurduğu görülmektedir (Kumek, 2020: 59). Ona göre, gelenek ve eski alışkanlıklar çağdaşlaşma akımı karşısında dinsel bir kılığa bürünmektedir. 'Kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi' örneğini veren Berkes (2016: 20), çağdaşlaşmaya karşı pek çok kesimin (dini veya gayri-dini çevreler) 'din şemsiyesi' altında toplandığını belirtmektedir.

Çağdaşlaşma/sekülerleşme geleneksel kurum ve düzen yerine, çağın şartlarına uygun kurum ve kuralları benimseme sürecidir. 'Tanrı düzeni-tabiat düzeni', 'toplum üstünde ve dışında devlet-sınıflara ve onların uzlaşma ve çatışmalarına dayanan yasal devlet', 'gelenek-terakki', 'denge-devrim' kavram ikiliklerinde görüleceği üzere geleneksel Osmanlı sisteminin aşınması ve yenileşme söz konusudur (Berkes, 2016: 33). Eski Osmanlı kurumlarını yeniden diriltmeyi hedefleyen 'ıslahat' fikri yerine, Avrupa'nın ekonomik, askeri ve teknolojik üstünlüğünü yakalamak için kurumların değiştirilmesi, reformlar ve yenilikler yapma anlayışı hâkim olmuştur. Berkes, bunun bilhassa düşün ve kültür düzeyindeki izdüşümleri üzerinde durmaktadır (Kumek, 2020: 59-60).

Berkes, Osmanlı devlet-toplum düzeninin değişmeye başlamasıyla 'devlet-halk', 'din-dünya', 'aydın-cahil' ve 'Batı-Doğu düşünüyü' arasındaki uçurumların genişlemeye başladığını belirtmektedir. Bu uçurumlar, çağdaşlaşma sürecinde siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda krizlerin yaşanmasına neden olmuştur (Berkes, 2016: 254).

Berkes, Nizam-ı Cedit, II. Mahmut reformları, Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Gülhane-i Hattı Hümayun, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Kanun-i Esasi, 1908 Meşrutiyet Devrimi ve 1923 sonrası Cumhuriyet reformlarını çağdaşlaşma sürecinde önemli kırılma noktaları olarak görmektedir (Kumek, 2020: 60-63). 1699 Karlofça Antlaşması'ndan bu yana Batı'nın üstünlüğü karşısında kendisini konumlandırmaya çalışan Osmanlı yöneticilerinin çağdaşlaşma yönelimleri farklılıklar arz etmiştir. Berkes 1699-1808 arası dönemde 'geleneksel kurumları diriltmeye' yönelik çabaların olduğunu, 1808-1920 arasındaki dönemde ise modern bir ulus-devlet modeline geçiş doğrultusunda reformların yapıldığını 'Türkiye'de Çağdaşlaşma' kitabında incelemektedir.

İstiklâl Savaşı'nı bir anti-emperyalist ve çağdaşlaşma savaşı olarak gören Berkes 'din devleti' karşısında 'ulus-devlet' anlayışının zafer kazanmasıyla yaşamın pek çok alanında reform ve inkılapların uygulanmaya başlandığını belirtmektedir. Her biri önceki dönemlerde çokça tartışılmış eğitim, hukuk, dil ve kültür reformları Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarma amacını taşımıştır (Berkes, 2016: 521-47). Saltanat-hilafet rejiminden Cumhuriyet rejimine geçiş ile 'yüzyılların büyük geleneğinden kopuş' yaşanmıştır (Berkes, 2016: 486).

Berkes, 'Türk Düşününde Batı Sorunu' adlı kitabında Osmanlı-Türk modernleşmesindeki başarısızlığın nedeni olarak üç faktöre dikkat çekmektedir. Bunlar 'gerici güçler' (İrkçılık, Turancılık, Şeriatçılık, Halifecilik, Mandacılık, derebeylik, toprak ağalığı vs.), 'Avrupa'daki çatışmaların içine dahil olma (emperyalizm)' ve 'devlet adamlarının yetersizliğine binaen reformların hazırlıksız yapılması (yoksullaşma)'dır. Ona göre, bu üç faktörün ortadan kaldırılmasıyla modern uygarlığa geçişin yolları açılacaktır. Kemalist devrimin bunu başardığını, ancak 1945 sonrasında bu yoldan sapıldığını iddia etmektedir (Berkes, 1975a: 24-29, 38, 82-83, 96, 278, 284-85).

Berkes, Osmanlı'nın korumacı/devletçi bir ekonomi politika izlemesi gerekirken liberal serbest piyasaya dayanan bir ekonomi-politiğine geçişini Batı tahakkümü altına girişinin, başka bir deyişle yarı-sömürge oluşunun bir tezahürü olarak görmektedir. Bu bakımdan 'dış borçlanma ve yabancı sermaye yatırımı' yoluyla ekonominin kalkınacağı görüşünün tam bir iflasla nasıl sonuçlandığını çarpıcı örneklerle ortaya koymaktadır (Berkes, 1975a: 31-59, 60, 207-210). Buna karşın, Kemalist dönemin devletçi politikalarını modern uygarlığa geçişte bir kalkınma modeli olarak ve toplumsal reformların önünü açacak bir program olarak sunmaktadır. Bunu, geri kalmış toplumlar için bir reçete olarak görmektedir. Bu politikanın başarı ve başarısızlıklarına değinmenin yanı sıra toplumsal yapıda yarattığı değişimlerin etkilerine yer vermektedir (Berkes, 1975a: 97-115). Devletçilik politikasının yanlışlarını reddetmemekte, fakat toplumsal devrimciliğin yavaşlaması, gerici güçlerin saldırıları ve 'Kemalist devrimlerin yürütücüsü' olarak Halk Partisi'nin gerici güçlerin eline geçmesi nedenleriyle tam bir başarıya ulaşamadığını iddia etmektedir (Berkes, 1975a: 113-28, 139-45, 252-58, 278).

Berkes, Kemalist programı genişletmek yerine ondan ayrılışın, eksik yanlarını düzeltmek yerine ondan kopuşun Türkiye'yi Cumhuriyet öncesi bunalımların benzerlerine sürüklediğini iddia etmektedir (1975a: 108). Cumhuriyet modernleşmesinin krizlerini Kemalist programın 'daraltılması, durdurulması, bozulması, başka yönlelere çevrilmesi, ideolojik amaçlara araç edilmesi' durumlarına bağlamakta ve büyük ölçüde Halk Partisi (CHP)'ni ve Demokrat Parti'yi

bunun sorumlusu olarak görmektedir (Berkes, 1975a: 120). Kemalizm'in ideolojileştirilmesini, kendi deyimiyle 'gelişemez, deneylenemez, tartışılmaz bir siyasi doktrin haline getirilmesini, reformların (özellikle tarım reformu) genişletilmek yerine önlenmesini, partinin 'sınıf çıkarlarının aracı' haline gelmesini bunalımların sebebi olarak görmektedir (Berkes, 1975a: 116-28). Demokrat Parti'nin ve onun temsil ettiği çizginin politikalarını 'uyduculuk' olarak tanımlamakta; bu bakımdan 27 Mayıs darbesini Cumhuriyet modernleşmesi krizlerinin bir çıktısı olarak görmektedir (Berkes, 1975a: 138-61, 257-58, 278-80).

3.3. Batılılaşma

Berkes, Osmanlı devlet adamlarının devlet yapısındaki değişimlerin temel nedenlerini göremediklerini (Batı'da meydana gelen değişimlerin Osmanlı devlet sistemine olan etkileri) ve yanlış çareler peşinde koştuklarını (kanun-i kadime dönme arayışı) belirtmektedir (Berkes, 1975a: 176-8). Batı uygarlığına nasıl ve hangi metotlarla geçileceği konusunda tutarlı ve ayrıntılı bir görüşe sahip olunmaması ve bu uygarlığın zihniyet temellerinin anlaşılabilmesi nedeniyle (Berkes, 1975a: 20-23), devlet, toplum, ekonomi ve kültür alanlarında krizlerle baş başa kaldığını derinlikli çözümlenmelerle ortaya koymaktadır. Ulusal ve sınıfsal bir temeli olmayan imparatorluk yapısı içinde, devlet adamlarının planlı bir kalkınma ve reform programına sahip olmadıklarını söyleyerek 'ekonomik zihniyet yokluğu'nu eleştirmektedir (Berkes, 1975a: 19, 28, 78). Temel yanılmanın, Batı uygarlığına geçişteki reformların toplum yapısında değişim yaratmayacak şekilde yürütülmesi olduğunu belirtmektedir. Bunun nedeni olarak da Ortaçağ devlet zihniyetine sahip olmayı göstermektedir (Berkes, 1975a: 22, 31-59, 175-76). Geleneklere/töreye/nizama dayanan bir devletin ilerlemeye ve değişime dayanan bir uygarlığın içine girme çabalarının pek çok alanda krizleri, çelişkileri ve çatışmaları beraberinde getirdiğini söylemektedir (Berkes, 1975a: 194-99, 209-14).

Berkes, Batılılaşma politikalarının neden ve nasıl Batılı devletlerin uydusu/yarı sömürgesi olmaya yol açtığını, bunun ne tür zihniyet bunalımları beraberinde getirdiğini ve yanlış anlaşılmalara yol açtığını, medeniyet/uygarlık ve hars/kültür ikilemi çerçevesinde ele almaktadır. Halkın uygarlaşma/Batılılaşmaya dair olumsuz bakışlarına ve tepkiler neticesinde modernleşme evrelerine yönelik düşün çabalarına odaklanmaktadır (Berkes, 1975a: 60-80, 175-84, 201-248). Osmanlı modernleşmesinin her bir evresinde modernleşmeye tepki olarak gelişen fikir akımlarını -Osmanlıcılık, İslamcılık, Avrupacılık, Halkçılık, Türkçülük, Irkçılık, Mukaddesatçılık- kritik etmektedir (Berkes, 1975a: 60-80, 201-248). Türk siyasal düşüncesinin yeterince gelişmemiş olduğunu ve söz konusu fikir akımlarının gerçekliğe dayanmaktan ziyade,

birer hayal ürünü/ideal olduğunu ve ütopya sunduklarını iddia etmektedir (Berkes, 1975a: 67-80, 88).

Berkes, Batılılaşmanın Batı tüketim maddelerine ‘takipçilik’ ve ‘özentilik’ anlamında dejenere olduğunu söyleyerek, böyle bir anlayışı şiddetle eleştirmektedir. Batı’dan bağımsız kalmak ve onun siyasi ve ekonomik tahakkümünden kurtulmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, Batılılaşma ancak ‘Batı’ya rağmen’ gerçekleşebilir. Emperyalizm ve uyduculuğa dayanan Batıcılık politikasından kurtuluş olarak ‘Milli Bağımsızlık Savaşı’nın ve Kemalist devrimciliğin önemini vurgulamaktadır (Berkes, 1975a: 185-90).

Berkes, İstiklâl Savaşı’nı ve Atatürkçü devrimleri gerçek Batılılaşma yolu olarak sunmaktadır. Osmanlı modernleşmesindeki başarısızlığa yol açan faktörlere karşı savaş veren bu dönemin önemi üzerinde durarak, çağın gerisinde kalmış bir rejime karşı ulusal bir devletin kurulmasından başarı olarak söz etmektedir (Berkes, 1975a: 84-96, 116, 249-53). Diğer fikir akımlarının tersine, Kemalizm’i bir ideoloji olarak görmemekte, tarihsel ve toplumsal gerçekliğe dayanan bir plan ve program olarak tanıtmakta ve onun sonraki yıllarda ideolojileştirilmesini (Atatürk kültü ve gardrop Atatürkçülüğü) eleştirmektedir (Berkes, 1975a: 279-82). Kemalizm’in ekonomik ve toplumsal kalkınma programının niteliğine vurgu yapmaktadır. Berkes’e göre, Kemalizm devrimci ve ilerici yönüyle iki yüzyıllık Batılılaşma çabalarının doğru yöne sokulmasını ifade etmektedir (1975a: 89-96, 139).

Berkes, Atatürkçü Batılılaşmayı ‘Batı’ya karşı savaşırken, ona sırt çevirmeme’ olarak tanımlamaktadır (1975a: 250). Aydınların Batılılaşma ve uluslaşmayı birbirinden ayrı görmekle yanıldığını, bu iki kavramın Atatürkçülük bünyesinde bir araya gelerek doğru anlama kavuştuğunu ve Türkiye’nin esas ülküsünün Atatürkçülüğe referansla ‘toplumsal devrimcilik’ olması gerektiğini belirtmektedir (1975a: 187).

3.4. Din-Devlet İlişkileri

Berkes, din-devlet ilişkileri açısından Batı ve Batı-dışı ülkeleri birbirinden ayırmaktadır. Batı’da devlet-Kilise ilişkilerine benzer bir yapının Osmanlı-İslam toplumlarında söz konusu olmadığını belirtmektedir. Batı’da gelişen laiklik modeline dair kavram ve yaklaşımların Osmanlı-İslam toplumlarına uygulanmasını yanlış görmektedir. Ona göre, İslam toplumlarında dini ve dünyevi alan iç içe geçmiş durumdadır. Dünyevi alan gelenekler vasıtasıyla kutsallaştırılmıştır (Berkes, 1984: 11, 18).

Batı’da olduğu şekliyle laikliğin olmadığını vurgulamakla birlikte, Berkes kavramın İslam toplumları için gerekliliğini ve yararlılığını savunmaktadır. Din (Kilise)-devlet ayrımını

içeren laiklik kavramı yerine, ‘kutsallaştırılmış geleneğin boyunduruğundan kurtulmayı’ ifade eden daha geniş bir anlama sahip sekülerizm kavramını tercih etmektedir. Türkiye’de laiklik, ona göre ‘çağdaşlaşma sürecinin bir aşaması’ olarak görülmelidir (Berkes, 1984: 62).

18. yy’da Batı’nın üstünlüğünün farkına varan Osmanlı yöneticilerinin devlet-toplum yapısını korumaya dönük reform çabalarının başarısızlıklarını inceleyen Berkes, değişimi savunan yenilikçiler ile onu dinsizlik olarak gören tutucular arasındaki ayrılığın Cumhuriyet dönemine değin sürdüğünü belirtmektedir (1984: 52-4). Ona göre, geleneksel yapıyı da dönüştürecek biçimde reformların yapıldığı Tanzimat döneminde, dinin hukuk ve eğitim alanlarının dışında konumlandırılması ile ‘laik alan’ ile ‘din alanı’ ayrımları belirginleşmeye başlamıştır (1984: 55-57). 19. yy’da bu ayrım krizler üretmiş ve değişim yanlıları ile karşıtları arasında tartışmalar giderek yoğunlaşmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, Niyazi Berkes’in yaşamı, eserleri ve epistemolojik-metodolojik duruşuna yer verilerek, Osmanlı-Türk modernleşmesi yazınına yaptığı katkılar ele alınmıştır. Berkes, çalışmalarında özellikle Osmanlı devlet-toplum yapısı, çağdaşlaşma, Batılılaşma ve din-devlet ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı devlet-toplum yapısını, Doğu Despotizmi kavramı ile açıklamaktadır. Bu yapının, dünya ekonomik sisteminde değişiklikler neticesinde zayıflamasıyla birlikte çözümler meydana gelmiştir. 18-20. yüzyıllar arasındaki dönemde Osmanlı devlet adamlarının Batı’nın üstünlüğü karşısında ne yapılması ve hangi yöntemlerle hareket edilmesi gerektiği noktasında önemli ayrımlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Berkes, bu süreci basit anlamda din-devlet ilişkilerinin ayrılması olarak görmemektedir. ‘Kutsallaştırılmış gelenek boyunduruğundan kurtulma’, yani çağdaşlaşma/sekülerleşme süreci olarak görmektedir. Çağdaşlaşma ile dinselleşme arasında diyalektik bir ilişki kurmaktadır. Saltanat-Hilafet rejiminden Cumhuriyet rejimine geçişin, aşamalı dönüşümlerle meydana geldiğini söylemektedir. Burada onun pozitivist epistemolojik görüşe sahip olduğu görülmektedir. Çalışmalarında genellikle sistem düzeyinde süreç analizi yöntemini kullanmaktadır. Çağdaşlaşmanın sadece siyaset ve ekonomi alanlarında değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve düşünsel alanlardaki yansımalarına odaklanmaktadır.

Berkes, yaşamı itibariyle Cumhuriyet kuşağının ilk temsilcilerinden biri olarak siyasal tartışmaların içinde yer almıştır. 1940’larda Ankara Üniversitesi DTCF olaylarında ismi yer alan kişilerden biridir. 1960’larda Yön dergisinde çıkan yazıları ile özellikle Kemalist-Sol kesimde ilgi uyandırmıştır. Uzun yıllar yurtdışında yaşamasına rağmen, Türkiye siyasal hayatı

ile yakından ilgilenmiştir. Onun eserleri dönemin siyasal atmosferinin izlerini taşımaktadır. Bu bakımdan Türkiye düşünce tarihi açısından önemle üzerinde durulması gereken bir şahsiyettir.

Kaynakça

- Adanır, O. (2000). Türkiye’de ‘Özgün Bir Tarih Felsefesi’ Anlayışı Öncülerinden Niyazi Berkes Üzerine Notlar. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler I. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 115-126). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Aktar, A. (2000). Niyazi Berkes’in “Türkiye’de Çağdaşlaşma” Kitabını Yeniden Okumak. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler I. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 59-69). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Aral, F. (2000). Niyazi Berkes’in Düşünce Dünyası ve Eserleri. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler I. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 107-113). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Berkes, F. (2000). Niyazi Berkes ve Mediha Berkes’in 1940’lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler I. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 1-7). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Berkes, N. (1942a). *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Neşriyatı.
- Berkes, N. (1942b). *Propaganda Nedir?*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Berkes, N. (1946). *Siyasî Partiler*. İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları.
- Berkes, N. (1954). Ziya Gökalp: his contribution to Turkish nationalism. *The Middle East Journal*, 375-390.
- Berkes, N. (1969a). *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik ve Sosyalizm*. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Berkes, N. (1969b). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi-I*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, N. (1970). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi-II*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, N. (1975a). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (1975b). *İslâmlık, Ulusçuluk, Sosyalizm (Arap Ülkelerinde Gördüklerimiz Üzerine Düşünceler)*. (2.b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (1976). *Asya Mektupları (Gezi, İzlenimler, Eleştiriler)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Berkes, N. (1982). *Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Berkes, N. (1984). *Teokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Berkes, N. (1985). *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar*. Ruşen Sezer (Yay.Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (23. bs.). Ahmet Kuyaş (Yay.Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Coşkun, İ. (2012). Niyazi Berkes Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 49-86.

- Çetik, M. (2000). Niyazi Berkes'in Türkiye'deki Meslek Hayatı ve Üniversiteden Atılması. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 71-83). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Dinçsahin, Ş. (2015). *State and intellectuals in Turkey: The life and times of Niyazi Berkes, 1908–1988*. Lanham: Lexington Books.
- Erhan, Ç. (2016). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: I: 1919-1980* içinde (s. 522-575). 21. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ismael, T. Y. ve Ismael, J. S. (2000). Professor Dr. Niyazi Berkes The Professor, The Academic Activist And His Thoughts: The Canadian Period - A Personal Reflection. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 19-29). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kayalı, K. (2000). Niyazi Berkes Ya Da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entellektüelin Portresi. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 97-106). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kongar, E. (2000). Niyazi Berkes'de Çağdaşlaşma Kavramı. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 31-37). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kumek, İ. (2020). Kitap İncelemesi: Türkiye'de Çağdaşlaşma. *Akademik Düşünce Dergisi*, (2), 58-63.
- Mumcu, U. (1988). *Bir uzun yürüyüş (Behice Boran ile Söyleşi)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Öz, M. (2007). Reâyâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (cilt 34, 490-493). <https://islamansiklopedisi.org.tr/reaya%20>, Erişim Tarihi: 24.06.2021.
- Özlem, D. (2000). Niyazi Berkes'in Bilim Anlayışı. İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999* içinde (s. 135-149). Gazimağusa, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1989). Niyazi Berkes ve İktisat Tarihi. *Toplum ve Bilim*. 45, 15-16

KİTAP İNCELEMESİ: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA REFORM, 1856-1876

(Book Review: *Reform in The Ottoman Empire, 1856-1876*)

Özlem Yağmur ŞAFAK¹

Kitap İncelemesi

Geliş Tarihi: 22.10.2021

Kabul Tarihi: 03.12.2021

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1013546

Yazar: Roderic Hollett Davison
Çeviren: Osman Akinhay
Basım Yılı ve Yeri: 2005, İstanbul
Yayınevi: Agora Kitaplığı
Sayfa Sayısı: 495
ISBN: 975-8829-95-5

Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876

Roderic Hollett Davison tarafından 1963 yılında yazılan “Reform in the Ottoman Empire 1856-1876” kitabı Türkçeye “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876” olarak çevrilmiştir. Davison’ın on bölümden oluşan eseri 1856-1876 yılları arasında incelemektedir. Davison, yirmi yıllık süreçte reform dönemini incelemekte ve bu incelemesinde reformlara öncülük eden isimleri, dönemin siyasi hayatını, reform çalışmalarına karşı kişilerin tutumlarını ve reformların içeriğini ele almaktadır.

Akıcı dile sahip olan eserde bazı yazım hataları vardır. Ancak bu hatalar metnin genel akışını bozmadığı için önemli bir sorun teşkil etmemektedir. Yazar, döneminde yayınlanmamış belgelerden, yayınlanmış resmi belgelerden, kitaplar ve makalelerden, çeşitli mektuplardan ve dönem basınından yararlanmıştır. Kaynakçada Almanca, Fransızca, İngilizce ve Türkçe literatürden yayımlara yer verilmiştir. Davison, geniş bir literatür kullanmasına karşın Osmanlı Arşivi’nden yararlanmamıştır. Geniş arşiv ve literatür taraması yapmasına karşın yazar, metin içerisindeki bütün çalışmalara kaynakçasında yer vermemiştir. Davison dipnotlarda incelediği konuları genişletmiş ve okuyuculara dipnotlarda çeşitli kaynaklar önererek konuyla ilgili ek çalışmalar ve okumalar yapılabileceğini belirtmiştir. Yazar aynı zamanda dipnotlarda ilgili konularla alakalı eksik literatürden bahsetmiştir. Kitabın girişinde yabancı okurlar için Türkçe seslerin nasıl çıkarıldığını belirtmesi kelimelerin daha doğru telaffuzu açısından önemlidir.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemyagmursafak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9405-3060

Davison'ın ön sözünde de belirttiği gibi reformları başka bölgelerle kıyaslamamıştır. Davison bu kitabı "(...) Büyük ölçüde Batılılaşmayı, özellikle siyasal alandaki Batılılaşmayı ele alıyor; bir başka açıdansa, ondan daha kaypak bir kavram olan modernleşme kavramıyla ilgili bir çalışma" şeklinde açıklamaktadır (s. X). Ancak kitap yirmi yıllık süreci anlatsa da imparatorluğun ekonomik arka planını, İstanbul dışındaki büyük şehirlerin tutumlarını, reformların sosyal hayata etkilerini ayrıntılı şekilde ele almamaktadır.

Eser, Osmanlı tarihini yeni okumaya başlayan kişiler için temel başvuru kitabı özelliğini taşımaktadır. Ancak ekonomi, sosyal hayat, kadının konumundaki değişimler gibi çeşitli konulara değinmemesi, yirmi yıllık uzun dönemi 495 sayfada anlatması, İstanbul dışındaki bölgelere değinmemesi, halkın ve sarayın/saray çevresinin yaşantısını anlatmaması, Osmanlı modernleşme hareketinin diğer imparatorluklarla mukayese etmemesi gibi nedenlerden dolayı derinlemesine okuma için yetersizdir. Kitabın yazıldığı dönem düşünüldüğünde dönemin ilk kitaplarından olması nedeniyle önemli bir kaynaktır. Kitapta oryantalist ön yargılara yer verilmediği için oryantalist hatalara düşülmemesi, kitabı yazıldığı dönem açısından diğer eserlerden farklı kılmaktadır. Davison'ın gençliğinde bir dönem İstanbul'da yaşamış olması Türkiye'ye ve Osmanlı'ya karşı oryantalist ön yargılara sahip olmamasında etkili olmuş olabilir.

Çalışma genel olarak Batılılaşmayı anlatmaktadır. 1856-1876 yılları arasında yapılan reformların temel amacı imparatorluğun parçalanmasını engellemek ve bu sayede onu korumak, kapitülasyonları esnetmek ve onlardan kaçınmaya çalışmak olduğu belirtilmektedir. Reformların her alanda yapılması gerektiğini vurgulayan Davison'a göre "Osmanlıların hayatında değişiklik yapılması gerekmeyen hiçbir yön yoktur (s. 5)". Reformların amacının Avrupalıların gözünü boyamak olmadığını belirten yazar, yirmi yıllık dönemin idari uygulamalarını, yönetim yapısını ve dönemin fikirlerini geniş bir şekilde ele almaktadır. Davison bu dönemdeki hareketleri reform olarak nitelendirse de ıslahat-reform ayrımına dikkat etmeden reform kelimesini kullanmaktadır.

Tanzimat Dönemi devlet adamlarının temel amacının Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kuvvetlendirmek ve korumak olduğunu belirten Davison, bu amaç doğrultusunda çeşitli reformların yapıldığını belirtmiştir. Ancak Davison Tanzimatçıların İslam kültürünü bilmediğini, çağın gereklerini karşılamak için hem Avrupalı hem de Osmanlı kurumlarını birlikte yaşatarak ölümcül bir ikilik yarattığını belirtmekte ve yapılan düzenlemelerin genel olarak biçimle ilgili olduğu özle ilgili olmadığını belirtmektedir (s. 421). Davison'ın bu iddiası yerinde bir iddiadır. Bu dönemde hangi yargıya başvurulacağına dair merci sorunun ortaya çıkması ve yeni düzenlemelerin imparatorluğun her yerinde uygulanamamasına sık

rastlanılmaktadır. Ancak reformlar nihayetinde hedefine az sapmayla ulaşmıştır. Davison'da Tanzimat Dönemi'ni “Hangi görüş benimsenirse benimsensin, idari sistemde, hukuk, eğitim ve benzeri alanlarda Abdülhamid'in hükümdarlığı aracılığıyla Jön Türk dönemine ve bugünkü Cumhuriyet devrine kadar taşınan pek çok başlangıç açısından” anlamlı bir dönem olarak nitelendirmekte ve bu dönemi “bir ekin zamanı”na benzetmektedir (s. 425). Aynı zamanda bu dönemdeki reformların Atatürk'ün reformlarına zemin hazırladığını da belirtmektedir.

Davison hızlı ve güçlü modernleşme dönemini Ali Paşa'nın vefatına kadar olan süre şeklinde değerlendirmektedir. Ali Paşa'nın vefatı öncesindeki paşalar batı yanlısı ve reformist düşüncelere sahiptir. İyi eğitimden geçmiş olan bu paşalar Reşid Paşa tarafından yetiştirilmiştir. Davison, Tanzimat Paşalarının vefatıyla kaos döneminin başladığına değinmektedir. Bu kaos döneminin nedenleri, yetenekli olan bu paşaların yerlerine halef bırakmaması, Ali Paşa'nın Fuat Paşa'nın vefatından sonra başkalarıyla gücünü paylaşmaması ve yönetimi tekelinde toplamasıdır. Ali Paşa'nın bu tutumunu Davison “Devlete verdiği en büyük zarar” olarak nitelendirmektedir (s. 279). Bu dönemde Sultan Abdülaziz'in giderek dengesizleşen ruh hali ve davranışları da kaosu körüklemiştir. Modernleşme ve Batılılaşma yanlıları olan paşaların vefatıyla Osmanlı modernleşmesi ağır darbe almıştır. Yerleri doldurulamayan bu paşaların yerine “saray dalkavuklarının” (s. 352) gelmesiyle reform süreci kesintiye uğramıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Rus etkisi artmış ve İslami duygular canlanmıştır. Bu dönemin önemli bir özelliği de Batı'dan uzaklaşmadır. Bu dönemi sadece merkeze bakarak anlatan Davison, merkezden uzak bölgeleri incelememektedir. Özellikle Arap coğrafyasındaki nahda hareketini görmezden gelmesi ve İslami duyguların uyanışını sadece devlet adamlarına bağlaması açısından kitap eksiktir.

Kitap ayrıntılı bir şekilde imparatorluğun merkezini, merkezinde olan olayları ve kişileri anlatmaktadır. Davison Sultan Abdülaziz, Reşid Paşa, Mithat Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Namık Kemal vb. kişilerin kişilik özelliklerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Bu durum okuyucular için olaylar karşısında kişilerin tepkilerinin ne olduğunu anlamasına olanak sağlamış ve olayları daha kolay değerlendirmesine yardımcı olmuştur. Kişilere dair verilen anekdotlar metni ilginç kılmaktadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu için önemli sorunlara teşkil oluşturan isyanlar ve merkezden uzaktaki bölgeler etraflıca ele alınmamıştır. Aynı zamanda eğitim, edebiyat hayatının gelişimi, askeri sistemin düzenlenmesi gibi Osmanlı modernleşmesinde önemli yeri olan konular da kısaca anlatılmaktadır. Kitap dönem anlatısı açısından eksiktir. Aynı zamanda kitapta kamusal alanın inşası da anlatılmamaktadır. Siyasi ve idari olaylara daha çok eğilen kitap, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayanların geçirmeye başladığı ya da geçirdiği değişim ve dönüşümü görememektedir. İlk dönem muhalefet grubu olarak sayılan

Yeni Osmanlılar etkisini sadece edebiyatta ve entellektüel birikimde göstermemiştir. Türk entelijansiyasının doğuşu ve yükselişini ele almasına rağmen bu sürecin sosyal hayata etkilerine dair yorum maalesef eserde yoktur. Ancak eserde “kamuoyunu oluşturan bir avuç kişi”ye dair güzel bir anekdot vardır (s. 203). “Fırtınalı bir günde Namık Kemal, Ziya, Reşad ve Nuri kayıkla Boğaz’ı geçmektedir. Reşad fırtınadan korkmaktadır ve Namık Kemal kendisine ölmekten mi korktuğunu sorması üzerine Reşad, <<Ölmekten korkmuyorum ama kayık batarsa korkarım bizim kamuoyu hülyamız da batar>> (s. 203-204)” demiştir. Bu anekdot dönemi çok güzel özetlemektedir. Gerçekten de bu dönemde kamuoyu bir avuç kişiden oluşmaktaydı.

Tarihin önemli özelliklerinden biri de farklı kıtalarda dahi olsa gerçekleşen bir olayın bambaşka yerlerde bambaşka kişileri ve olayları etkileme gücüdür. Davison’ın eserinde de bu durumun örneklerine rastlamak mümkündür. Bu durumun örneklerinden biri de Mustafa Fazıl Paşa’nın Yeni Osmanlılara beklenmedik desteğidir. Amerikan İç Savaşı nedeniyle Amerika’da pamuk üretimi durmuş, Suriye’de ve Mısır’da pamuk üretimi artmış ve hızlı zenginleşmeye neden olmuştur. Bu dönemde Mısır Valisi İsmail Paşa’nın kardeşi Mustafa Fazıl, İsmail Paşa’nın muhalifiydi aynı zamanda vali olmak istediği için Paris’te sürgündeydi. Fazıl Paris’teki Ali Paşa ve Fuat Paşa’ya da karşı olan Yeni Osmanlılarla ilişkiye geçmiş ve Mısır valisi ya da sadrazam olması için onların gazeteciliğini Ali ve Fuat’akarşı kullanmaları koşuluyla finansal kaynak sağlamıştır. Ancak Yeni Osmanlılar her ne kadar Ali ve Fuat Paşa’yla anlaşamamış görünse de Davison’ın da vurguladığı gibi Batı’ya karşı daha güçlü bir devlet olmak için Batı’dan bazı düşüncelerin alınmasını savunarak aynı düşünceyi paylaşmışlardır (s. 242). Fazıl ise sürgünün de vermiş olduğu rahatlıkla İstanbul’daki Namık Kemal’den daha cesaretli bir muhalif olmuştur (s. 214). Kitap, Mustafa Fazıl’ı ayrıntılı olarak işlese de dönemin tarihi dinamiklerine yer vermediği için dönemin dönüşümlerini anlamak açısından yeterli değildir.

Davison’ın eğildiği diğer konu da Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan milletlerin reorganizasyonu meselesidir. Yazara göre Bab-ı Ali bu dönemde milletler içindeki tüm çıkar gruplarının isteklerine cevap vermeye çalışmış ve gayrimüslimlerin durumunun 1860 yılı öncesine göre çok daha iyi olduğunu belirtmiştir (s. 121-126). Yazar bu durumu “1839’daki vurgu esas olarak can ve mal güvenliğine yapılmışken, bu konuda yeteri kadar başarı sağlanmıştı ki 1876’ya gelindiğinde vurgu eşitliğe kaymıştı (s.423-424)” şeklinde özetlemektedir. Namık Kemal de reformlar öncesinde Hıristiyanların durumlarındaki eşitsizliği kabul etmiş ancak sahip oldukları ayrıcalıkların eksiklikleri fazlasıyla dengelediğini düşünmüş ve Müslümanların konumuna dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (s. 204). Reorganizasyon açısından iki paradoks olduğunu belirten Davison’a göre ilk paradoks

reorganizasyonun yeniden milletler temelinde yapıldığı için toplumda homojenlik olmadığı görülmesi, diğeryise laik eğitime ağırlık verilerek milliyetçi duyguların canlanmasına olanak sağlamasıdır (s. 138). Her ne kadar bu durumdan kaçınmak için önlem alan 1876 anayasası “bütün uyrukları istisnasız Osmanlı” olarak adlandırırsa da (s. 404), Davison’ın bu tezindeki haklılığı 1876 sonrasındaki dönemdeki çeşitli milliyetçi ayaklanmalarında ortaya çıkacaktır.

Kitaptaki önemli bir nokta da dildeki değişimi gözler önüne sermesidir. Örneğin, önceden farklı dini gruplar için kullanılan “millet” kavramı artık dini bir kavram olarak kullanılmamaktadır. Osmanlı sözcük dağarcığına “vatan” kelimesi dile bu dönemde milliyetçi bir tutumla girmeye başlamış, tam duygusal içeriğe kavuşmasa da anayurt kavramına atıf yaparak yurtseverliği ve milliyetçiliği anlatmaktadır. Davison Namık Kemal’i ve düşüncelerini ayrıntılı şekilde incelemiş ve Namık Kemal’in yurtseverlik vurgusunun Türk milliyetçiliğinden ziyade Osmanlı milliyetçiliği olarak değerlendirmiştir (s. 230). Çünkü Namık Kemal vatan kavramı içerisine Rum Ortodoksları da almaktadır. Tanzimat Dönemi’nin mimarları da bu dönemde dini inanış temelinde olmayan laiklik kapsamında bile değerlendirilebilecek vatandaşlık tanımı yapmaktadır. Bu dönemin devlet adamları ortak “Osmanlılık” kimliği yaratmaya çalışmış ve bu kimliği yarattığı ölçüde Batılılaşmada başarılı olmuşlardır. Ancak yazarın “üç padişah yılı” olarak betimlediği 1876 yılında yirmi yıldır inşa edilmeye ve laik temele oturtulmaya çalışılan Osmanlılık kimliği zayıflamış ve imparatorluk içerisindeki gerginlikler artmaya başlamıştır (s. 365).

Davison günümüzde hala tartışmalarını devam eden, merkezîyetçi yönetimin mi yoksa adem-i merkezîyetçi yönetimin mi daha iyi olacağı sorusunu da ele almıştır. Yazara göre bu soru Osmanlı İmparatorluğu’nu da meşgul etmiş ve İstanbul ikisi arasında bir formül bulmuştur. Oluşturulan yerel yönetim sistemi başlangıçta gayet güzel ilerlese de bu sistemin işlerliği mahir yöneticilerle olmaktadır ve sistem zaten yozlaşmıştı. Bu duruma değinen Davison, sistemin işlerliği için yetenekli ve dürüst kimselerin olması gerektiğini vurgulamış ve sistemin eksik olduğunu ve imparatorluğun genelinde de uygulanmadığını belirtmiştir (s. 176). Sistemin işlenmesi için iyi eğitim kurumlarının açılması da gerekmektedir ve bu kurumların eksikliği hissedilmekteydi. Davison’a göre oluşturulan bu sistem iyi idarecilerin yetiştirilmesi için okul işlevi görmüştür (s. 177).

Reform hareketleri ve 1876 Anayasa’sı aslında halktan kopuktur ve tam olarak anlaşılammıştır. Yazar da bu fikri savunmuştur. Bu durumu Beyrut’ta bir şeyhe ait anekdotla çok güzel anlatmaktadır. Şeyh hattı okuduktan sonra reformların içeriğini tam anlamadığı için ilk “gavurlara lanetler okumuş” ancak uyarıldıktan sonra “Büyük Allah’ım, Müslümanların, Hıristiyanların ve Musevilerin düşmanları oldukları için gavurları mahvet” demiştir (s. 401).

Halk alışlagelmiş bir biçimde öteki aramakta ancak yeni Anayasa çerçevesinde bir öteki olmadığını henüz anlayamamıştır. Davison bu anekdotla hem yapılan reformların ne kadar halktan kopuk olduğunu çok iyi anlatmakta hem de dönemin ruhunu çok iyi yansıtmaktadır. Ayrıca Davison kitabında 1876 Anayasası için önemli bir vurgu da yapmaktadır. Bu anayasanın Batı Avrupa'nın daha ileri siyasal rejimleriyle değil Rus İmparatorluğu'yla ya da Prusya ve Avusturya-Macaristan'la ya da III. Napoléon dönemiyle kıyaslanmasının daha doğru olduğunu belirtmiş ve bu imparatorluklarla yapılacak kıyaslamada Osmanlı Anayasa'sının ne kadar ilerici bir anayasa olduğunun anlaşılacağını söylemiştir (s.406). 1876 Anayasa'sı her ne kadar 1878 yılında askıya alınsa da Davison'a göre bu yeni anlayış yok edilemezdi (s. 425).

Sonuç olarak, kitabında reform sürecinin tamamını incelemeyen Davison, imparatorluğun büyük bir değişim ve dönüşüm yaşadığı yirmi yıllık sürecin siyasetini, idaresini ve tarihini yapılan reformlar üzerinden incelemiştir. Bu analiziyle Davison, imparatorluğun yirmi yıllık reform sürecinde neler olduğunu ve nasıl olduğunu ayrıntılı şekilde tahlil ederek dönemi özetlemektedir. Davison kitabında temel olarak yirmi yıllık süreçteki Batılılaşma hareketlerinin aslında çeşitli zorluklarla yapıldığını anlatmaktadır. Kitapta, yapılan reformların hem pragmatik hem de Batılılaşma amaçlı olduğunun belirtilmiştir. Davison, yapılan düzenlemelerin eksiksiz bir şekilde uygulanmasının karmaşık ilişkilerin olduğu imparatorlukta mümkün olmadığını altını çizmektedir. Yazara göre yapılan düzenlemeler halk tarafından her zaman tam olarak anlaşılmasa da reformların genel seyri ileriye doğru olmuştur. Bununla birlikte Davison, Tanzimat dönemini başarısızlık olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmekte ve bu dönemdeki reform hareketlerinin geleceğe miras kaldığını söylemektedir. Çeşitli eksiklikleri olsa da bütünlüklü, alanında ilk olan ve geniş kaynakçaya sahip olan bu kitap, Osmanlı'da reform hareketleri üzerine başvurulabilecek temel kaynaklardan biridir.